

А.М. КОЛОДНИЙ.

ОСНОВИ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА. Курс лекцій. – К., 2006.

Книга вміщує курс лекцій, читаних доктором філософських наук, професором Анатолієм КОЛОДНИМ протягом декількох років для студентів-першокурсників гуманітарного факультету Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і студентів Київського університету права. Але це є основи релігієзнавства. Лише цьому темі в книзі подано дещо розширено, враховуючи те, що порушені там питання не знайшли ще висвітлення в підручній і загальнодоступній релігієзнавчій літературі. Повний курс релігієзнавства має включати у свій зміст весь спектр релігієзнавчих дисциплін – філософію релігії, її географію, психологію, історію та історіософію, конфесіологію, політологію, соціологію та ін. Важливо в наш час виокремити практичне релігієзнавство. Тому тих, кого не задовільняють лише основи цієї гуманітарної науки, автор відсилає до видрукуваного раніше за його редакцією «Академічного релігієзнавства» (К., 2000. – 70 д.а.), рекомендованої ним додаткової літератури. А.М. КОЛОДНИЙ працює заступником директора-керівником Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди Національної Академії наук України, є президентом утвореної ним Української Асоціації релігієзнавців, завдяки якій вдалося вивести українське релігієзнавство у сферу міжнародних спільнот з фаху.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (протокол № 1 від 10 січня 2006 року).

© А. М. Колодний, 2006.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

- Тема 1. Релігієзнавство як гуманітарна наука.
- Тема 2. Релігія в її сутності, структурі та функціях.
- Тема 3. Природа і різновиди етнічних релігій.
- Тема 4. Світові релігії. Буддизм та іслам.
- Тема 5. Християнство в його витоках та основних течіях.
- Тема 6. Віровчення і культ християнства.
- Тема 7. Християнство в його духовній історії і перспективі.
- Тема 8. Релігія і Церква в історії України.
- Тема 9. Релігія і Церква років незалежності України.
- Тема 10. Історія і сьогодення конфесійної карти України.
- Тема 11. Свобода совісті: сутність і правове забезпечення.

ПІДРУЧНИКИ ТА НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

(до всіх тем з курсу “Релігієзнавство”)

- Академічне релігієзнавство. Підручник за ред. А.Колодного. –К.,2000.
- Релігієзнавство. Навч.посібник за ред. С.Бублика. – К., 1999.
- Релігієзнавство. Підручник за ред. В.Лубського. – К., 2000.
- Релігієзнавство. Підручник за ред. М.Заковича. – К., 2001.
- Релігієзнавчий словник. За ред. А.Колодного і Б.Лобовика. - К., 1996.
- Гудима А.М. Релігієзнавство. – Тернопіль, 2000.
- Докаш В., Лешан Ю. Загальне релігієзнавство. –Чернівці, 2005.
- Кислюк К.В., Кучер О.В. Релігієзнавство. – К., 2004.
- Титов В., Качурова С., Барабаш О. Релігієзнавство. – Харків, 2004.
- Черній А.М. Релігієзнавство. – К., 2003.
- Яроцький П.Л. Релігієзнавство. – К., 2003.
- Козловский И. История религий. Учебное пособие.- Донецк, 2004.
- Історія релігії. Збірник документів і матеріалів. Упорядники А.Бистрицька та І. Зуляк. – Тернопіль, 2003.
- Яблоков И.Н. Религиоведение.- М., 1998.
- Яблоков И.Н. Религиоведение. – М., 2001.
- Аринин Е.И. Религиоведение. – М., 2004.
- Религиоведение. Учебное пособие под ред. П.Лобазова.- Одесса, 2005.
- Религиоведение. Хрестоматия. Под ред. А. Красникова.- М., 2000.
- Религиоведение. Хрестоматия. Под ред. П.Костюковича. – Минск, 2000.
- Религия и общество. Хрестоматия. Под ред. В. Гараджи.- М., 1996.
- Свобода совісті і віросповідань. Збірник міжнародних та українських правових документів. Упорядник збірника М.Бабій.- К.,2006.

ПОПЕРЕДНІ ПОРАДИ АВТОРА

1. Визначена навчальним планом кількість годин курсу, а також обсягу текстового матеріалу кожної з його тем не дала можливості автору в повному обсязі розкрити всі

їх проблеми. Тому раджу звертатися ще до підручної і рекомендованої літератури, до літератури з тем курсу, яку можна знайти за каталогами бібліотек.

2. При опрацюванні текстового матеріалу студент може зустрітися з незрозумілими для нього поняттями. Деякі з них розтлумачено в Словнику, який додається до посібника. В тому разі, коли якийсь із понять буде в ньому відсутній, то зверніться до релігієзнавчих чи філософських словників або ж до енциклопедій.
3. Викладач прагнув не давати якихось оцінок релігійним процесам і явищам, а об'єктивно висвітлювати їх природу, полишаючи оціночні судження за тими, хто про них буде читати і певно що має якусь конфесійну зорієнтованість.
4. Студент має добре знати ті міжнародні та українські правові документи, які регулюють статус релігійних спільнот в суспільстві, державно-церковні відносини. То ж раджу законспектувати їх або за збірником за редакцією М.Бабія або ж за додатками до підручника з релігієзнавства за редакцією С.Бублика.
5. Для самоперевірки після кожного текстового матеріалу теми подаються контрольні завдання і питання, а також тестові вправи. Відповідаючи на питання тесту, знайте, що істинна відповідь може бути не одна, а декілька.
6. При написанні рефератів користуйтеся не лише підручниками, а насамперед додатковою літературою, яка подається до кожної теми.
7. Список питань до заліку чи екзамену включає перелік всіх тих питань (чи підпитань), які подаються як назви параграфів з кожної навчальної теми. Додаються лише питання за міжнародними та українськими правовими документами, що регулюють свободу буття релігії в суспільстві.

ПОТЕМНИЙ ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ З КУРСУ

Тема 1. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК ГУМАНІТАРНА НАУКА

- 1. Значимість курсу “Релігієзнавство”. 2. Об’єкт і предмет релігієзнавства. 3. Структура релігієзнавства. 4. Категорії, принципи і риси академічного релігієзнавства.**

1. Значимість курсу. Релігієзнавство входить до того переліку обов’язкових навальних дисциплін, які, згідно установок Міністерства освіти і науки України, мають вивчати студенти всіх вищих учбових закладів. Цим самим воно покликане виконувати загальноосвітню функцію. Кожна культурна людина має знати, що таке релігія і яку функціональну роль вона може відігравати в її житті, в житті суспільства. Водночас в системі гуманітарної освіти релігієзнавство виконує і спеціальну функцію. Працівникам

гуманітарної сфери в практиці своєї професійної діяльності прийдеться зустрічатися з релігійними феноменами – віруючими людьми, різними релігійними інституціями, релігійними відносинами тощо. Відтак їм слід знати специфіку власне релігійних явищ, їх світоглядний зміст і функціональність, бути обізнаним в питаннях правового забезпечення гарантованої українським законодавством свободи совісті і віросповідань, свободи релігійної діяльності та організації, знати природу і вияви державно-церковних відносин, правові засади функціонування релігійних організацій, їх зв'язків з міжнародними релігійними інституціями тощо. То ж добре засвоєний курс з релігієзнавства ефективно слугуватиме випускнику гуманітарної спеціалізації в його наступній фаховій діяльності.

2. Об'єкт і предмет релігієзнавства. Релігієзнавство – порівняно молода і водночас одна з найдавніших галузей гуманітарного знання. Молода тому, що його складові почали складатися в систему знання лише в XVIII-XIX століттях, давня, бо ж окремі знання про релігію (переважно у богословській формі) виникають уже в стародавніх країнах. В тоталітарну добу релігієзнавству взагалі було відмовлено в праві на самостійне існування. Воно включалося в контекст т. зв. наукового атеїзму і було зорієнтоване на філософське, історичне та природничонаукове заперечення релігії. Ось лише в демократичній Україні виникла можливість конституювання єдиної академічної науки про релігію. Це актуалізувало питання здолання тих заідеологізованих установок ленінізму, які розглядали релігію як опіумне явище, що, як гальмо суспільного розвитку, підлягає спростуванню, а зрештою – і подоланню.

Будь-яка гуманітарна наука вивчає специфічний аспект відносин людини. Об'єктом вивчення релігієзнавства є такий особистісний стан людини, який можна назвати станом самовизначення її в світі, здобуття самої себе на основі віднайдення в собі того, що єднає її з трансцендентним, божественним. Його ще прийнято називати релігійним досвідом індивіда. Проте в своєму функціонуванні релігія виходить за межі свого індивідуального буття, піддається доктринальній і обрядово-культовій (символічній) інтерпретації, входить в різні сфери людської життєдіяльності, сакралізуючи їх, по-своєму при цьому організаційно оформляючись. Тому релігієзнавство у своєму предметі значно ширше, ніж у своєму об'єкті. Предметом релігієзнавства в широкому його аспекті є, окрім природи релігії, її функціональність в трьох формах – віроповчальній, обрядовій та організаційній.

Визначитися з об'єктом свого дослідження релігієзнавству виявилось значно важче, ніж іншим гуманітарним наукам. Справа в тому, що описати релігію – цей потаємний феномен духовності людини в усьому обсязі його сутності за допомогою звичних понять і категорій не можна. Особливістю релігії є те, що вона виступає як засіб позалогічного освоєння людиною своєї причетності до процесів, що відбуваються у Всесвіті, зазнають впливу якихось вищих сил, які не піддаються логічному вираженню та пізнанню.

Проте релігія – це не лише віра людини в Абсолют, що є сутністю, законом світу, не лише віра в реальну присутність в її житті і світі якоїсь вищої Розумної Реальності, а й засіб прилучення людини до цього Вищого Начала не за допомогою розуму чи обрядової дії, а шляхом якоїсь містичної інтуїції, так званого ейдетичного бачення. Це внутрішнє бачення, внутрішній досвід індивіда, скажемо тут словами відомого німецького філософа І.Канта, є та річ-в-собі, що, маючи індивідуальне значення, не піддається зовні об'єктивованому вираженню, об'єктивному формулюванню.

Релігія орієнтує людину не на відхід від життя, гостеве перебування у цьому світі, а на вироблення практичних рецептів, які дають можливість їй пом'якшити, компенсувати негативні вияви своєї життєдіяльності. Навіть К.Маркс відзначав, що релігія не просто

вияв безсилля людини, а й протест її проти свого становища як стражденної істоти, своєрідний енциклопедичний мінімум, логіка світу в популярній формі, моральна санкція життя людини в ньому. Відтак релігія не забирає, а навпаки – стверджує в людині людське.

Релігія – це форма осмислення людиною фундаментальних проблем свого існування. Осмислення людиною самої себе, тобто самоосягнення, виступає в ролі форми її релігійного досвіду. Дійсний релігійний досвід полягає не в формальному дотриманні обрядових приписів і визначених регламентацій способу життя, а, як це слушно зауважує Е.Фромм, у “відновленні людиною божественного образу своєї особистості”. Релігія все більше починає відігравати в житті людини роль символів, ціннісних орієнтирів і морального еталону життєдіяльності.

3. Структура релігієзнавства. Відмінні світоглядні позиції, слідування різним культурним традиціям, навіть громадські оцінки характеру наукової діяльності зумовлюють різноманіття дослідницьких установок релігієзнавців. Працюючи в одній і тій же предметній сфері, вони можуть користуватися різними нормами пізнання – світськими чи богословськими. Звідси поділ релігієзнавства на **академічне і богословське**. На відміну від першого, останнє входить до богословського комплексу, розвивається певною мірою на основі закономірностей цього виду духовності. Проте світськість академічного релігієзнавства – це не якась ворожість щодо релігії. Характерною особливістю його є дотримання принципу нейтральності, а не zaangażованості на релігію, чого немає в богословському релігієзнавстві, яке, до того ж, ще має конфесійну зорієнтованість. Є православне, католицьке, мусульманське та інше конфесійне релігієзнавство.

Релігієзнавство є єдиною і водночас багатодисциплінарною сферою гуманітарного знання. За основу виділення його дисциплінарних утворень слід брати, по-перше, теоретичну зорієнтованість дослідницьких пошуків, а, по-друге, параметри і сфери функціональності релігії. Дисциплінарними системами релігієзнавства є філософія і феноменологія релігії, соціологія і психологія релігії, історія та історіософія релігії. Останнім часом розвивається географія і політологія релігії, етнологія і культурологія її, герменевтичне, порівняльне і практичне релігієзнавство. Розглянемо коротко деякі з цих дисциплінарних систем.

Філософія релігії – це розділ академічного релігієзнавства, в якому дається раціональне осмислення природи, сутності й сенсу релігійного феномена. Вона має свої дисциплінарні складники – метафізику, епістемологію та праксеологію релігії. Ці останні репрезентовані, відповідно, такими проблемами, як ірраціонально-буттійні витoki віри в надприродне, людина і Бог, вічність і час, “ніщо” і абсолют тощо; гносеологічне релігійне відношення, проблема богопізнання, докази Божого буття, споглядання Бога і т.п.; з’ясування питань діяльнісних аспектів функціонування феномену релігії, провіденції і свободи волі, добра і зла тощо. Головною рисою філософії релігії є її людиномірність, бо найважливішим у системі релігійного світорозуміння і світоставлення, в релігійному комплексі взагалі є відношення “людина — надприродне”. Основи філософії релігії заклав ще голландський філософ Б.Спіноза. Особливий слід в її розвитку залишив німецький філософ Г.В.Ф. Гегель. Філософія релігії щодо інших дисциплін релігієзнавства служить теоретично-методологічною основою їх досліджень та змістовного синтезу їх результатів.

Феноменологія релігії є одним із напрямків у релігієзнавстві, що узагальнено відображає прагнення до вивчення релігійного феномену без якихось світоглядних та ідеологічних упереджень. Керуючись принципом “epoche” (від грецьк. “зупинка”), феноменологи релігії

(Шантепі де ля Соссе, Р.Отто, М.Шелер та ін. в той чи інший спосіб зосереджують увагу на з'ясуванні власних якостей релігійних явищ – рис, ознак, яких безпосередньо не дає процес релігійного відображення і які є продуктом мисленого виповнення суцього й творення віруючим належного (категорії “спасіння”, “спокута”, “священне й профанне” тощо). Феноменологія релігії слугує плідним теоретико-методологічним засобом з'ясування сенсу релігійності, а відтак – і природи та сутності релігії, але за умови, якщо при цьому вона не збиватиметься на суб'єктивістський, споглядальний підхід до власних якостей релігії, не відриватиметься від суспільної історії та відображального відношення суб'єкта віри.

Соціологія релігії є складовою частиною релігієзнавства і водночас специфічною галуззю соціологічного знання. Її предметне поле, як це визначає М.Бабій, охоплює сукупність проблем, базовими серед яких є релігія, суспільство, людина в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості. Соціологія релігії має два рівні осмислення проблем: загальносоціологічний та емпіричний. Загальносоціологічний рівень соціології релігії – теоретичне осмислення проблем природи релігії, її соціальної сутності, детермінованості, генезису, структури релігійного комплексу, взаємодії її елементів; експлікації релігії як суспільно-функціонуючого феномену через рефлексію її функцій, ролі, місця в суспільній системі, зокрема взаємозв'язку релігії і структурних компонентів соціуму; дослідження форм інституалізації, типів релігійних організацій, їхньої функціональності й ролі, релігійних діяльності й відносин, в т.ч. міжконфесійних, внутрішньо-церковних. Емпіричний рівень соціології релігії — це осмислення проблем релігії методом конкретно-соціологічних досліджень через систему операційно інтерпретованих понять та емпіричних узагальнень як на мікрорівні (віруючі, релігійні групи), так і макрорівні (суспільство, певні географічні регіони, конфесії і т.ін.). Соціологія релігії має свою систему категорій і понять, свою методику теоретичних і конкретно-соціологічних досліджень, спеціальний інструментарій.

Як окрема галузь релігієзнавства, соціологія релігії оформилась у кінці XIX — на поч. XX ст. Її засновниками вважають М.Вебера і Е.Дюркгейма. Вона є однією із найбільш сформованих релігієзнавчих дисциплін. Існують різні напрями (академічний, конфесійно зорієнтований та ін.), школи, розмаїття методологічних підходів в соціологічному осмисленні релігії як суспільного феномена.

Психологія релігії як релігієзнавча дисципліна об'єктом свого дослідження має емоційний вимір релігії. На відміну від філософії релігії, раціоналізованої за змістом форми осягнення феномену релігії та його проявів, сферою зацікавленості психології релігії, предметами її комплексного вивчення постають релігійні почуття, переживання; релігійний досвід, настрої, вольові мотиви, установки тощо. Найбільш ефективними методами дослідження психології релігії є спостереження, інтроспекція, опис, метод опитування, аналізу біографічного матеріалу, вивчення документів, дослідження установки й диспозиції особистості, соціометрія. Як самостійна сфера знання, психологія релігії виникла в другій половині XIX ст. Її обґрунтування як самостійної дисципліни пов'язане з виходом в світ праці Ф.Шлейєрмахера “Психологія” (1862). Розвитку психології релігії сприяли відомі філософи і психологи В.Вундт, Т.Рібо, У.Джемс, Дж.Леуба та інші.

Поняття **історія релігії** має двозначний зміст. Насамперед воно фіксує реальний розвиток релігійних вірувань, культових дій та релігійних організацій, їх місце і роль в суспільній життєдіяльності, відображає процес формування й становлення специфічного способу практично-духовного входження людини в світ. Але історія релігії це є й специфічна галузь знання, розділ релігієзнавства, що вивчає походження і розвиток релігії

у її власних відношеннях і в загальних соціально-історичних та соціально-культурних зв'язках. Збираючи й опрацьовуючи фактичні дані щодо минулого релігії, її станів, форм і конфесій, історія релігії веде систематизацію і типізацію досліджуваного, виявляє причини явищ, робить узагальнення, відтворює минуле релігії. Для становлення історії релігії багато зробили Г.В.Ф.Гегель, Й.Г.Гердер, Є.Є.Голубинський, Шантепі де ля Соссе, Ф.Шлейєрмахер, М.Парнов, І.І.Огієнко та ін.

Проте якщо історія релігії на фактологічному рівні в певній послідовності відтворює процес розвитку релігійних феноменів, то **історіософії релігії** належить функція рефлексії щодо дисциплінарного відтворення історії релігії. Вона займається дослідженням процесу становлення релігії як в іманентних її історично-релігійних зв'язках, так і в загальному суспільно-історичному та історико-культурному контексті, через порівняння і класифікації релігійних феноменів, встановлення загальних закономірностей релігійного процесу. На відміну від історії релігії, яка займається конфесійно-хронологічною конкретикою, історіософія релігії має досягнути загальну логіку релігійного процесу, виокремити ті закономірності, які характеризують еволюцію релігійного феномену від примітивних природних його форм до розвинутих релігійних систем світового масштабу. Вона покликана дати раціональне осмислення витоків, сутності й сенсу реального процесу розвитку релігійного феномену. Історіософії релігії належить також функція теоретично-методологічного забезпечення систематики історичних типів надприродного, форм релігійних вірувань і культу та історичного аналізу мови релігії. Історіософія релігії започаткована в західноєвропейській філософії релігії, передусім працями Г.В.Ф.Гегеля, який розглядав розвиток релігійних вірувань як єдиний закономірний процес і першим окреслив його історичні стадії.

Герменевтика релігієзнавча – це мистецтво витлумачення релігійних текстів, вчення про принципи, певні правила й особливості інтерпретацій цих текстів з метою з'ясування їх дійсного смислу. В історичному контексті релігієзнавча герменевтика функціонує переважно як герменевтика біблійна. Є також герменевтика релігійна. Біблійні тексти витлумачуються при цьому як Богом відкриті істини. Започатковується вона ще Августином Блаженным.

Порівняльне релігієзнавство - одне з дисциплінарних утворень академічного релігієзнавства, метою якого є з'ясування особливостей різних релігійних комплексів на основі співставлення їх віроповчальних принципів, обрядових дійств, функціонування. Матеріал свій порівняльне релігієзнавство запозичує з історії релігій, історії культури, етнографії, антропології, мовознавства, соціології тощо. Назву цю вперше вжив німецький дослідник Макс Мюллер в 1867 році. Саме йому належить думка, що коли ти знаєш одну релігію, то ти не знаєш жодної.

Проте ще чітко не визначена однозначність поглядів вчених на мету і завдання цієї науки. Одні з них порівняльним релігієзнавством користуються при вивченні релігій народів, споріднених за походженням або ж мовою. Інші – обмежують його порівняльно-історичним вивченням релігій народів культурних, тобто тих, які мають свою історію. Дехто предмет порівняльного релігієзнавства зводить до дослідження сутності релігії та її проявів.

Саме співставлення різних релігій дає можливість віднайти їх спільну основу, історію розвитку, наступність і взаємовплив. Порівняльне релігієзнавство дає матеріал для класифікацій релігій, з'ясування тенденцій їх розвитку. Зразками таких класифікацій є порівняльний аналіз різних конфесій, проведений відомими дослідниками релігій Гегелем, Тіле, Тойнбі та ін.

Наш час – час актуалізації присутності релігійного чинника в різних сферах суспільного життя. Образно можна сказати, що релігія виходить за межі своєї сутності. Водночас спостерігається поліконфесіоналізація релігійного життя, урізноманітнення форм міжконфесійних і міжцерковних відносин. У зв'язку з цим науковці стали більше приділяти уваги питанням свободи буття релігії в суспільстві, державно-церковним відносинам, їх правовому обґрунтуванню. Конститується ще одна релігієзнавча дисципліна. Назвемо її за аналогією право або правознавство релігії. Виокремлюються також політологія релігії, географія релігії, практичне релігієзнавство.

4. Категорії, принципи і риси академічного релігієзнавства. Категорії – це такі універсальні форми мислення і свідомості, які відображають всезагальну визначеність і сутність релігійного феномену в цілості його відношень і суспільно-історичних та соціокультурних зв'язків. Предметним полем категорій релігії є основні й загальні схеми природи, сутності і сенсу релігії як специфічного практично-духовного способу входження людини в світ. В розвинутих релігіях категорії відіграють роль граничних визначень, вузлових пунктів, структурних елементів і принципів побудови мислительного процесу.

Оскільки релігієзнавство вивчає власні якості релігії і ті позарелігійні визначеності, що зумовлюють її виникнення відтворення й функціонування, то в ньому виділяються два великі розділи категорій, які можна означити як “самі про себе” та “про умови існування”. Вони, відповідно, можуть бути репрезентовані категоріями “віра релігійна”, “святе”, “благодать Божа”, “надприродне” тощо, а також “буттійна основа релігії”, “суб’єкт-об’єктне релігійне відношення”, “релігійне виповнення” та ін. Осібний розділ релігієзнавства становлять категорії вільнодумного плану — “безрелігійність”, “атеїзм”, “скептицизм щодо релігії”, “секуляризація” тощо.

У дисциплінарному відношенні серед категорій релігієзнавства розрізняються форми філософського, соціологічного, психологічного, історіософського, історичного, етнічного планів. Кожній з груп властиві зв'язки і відношення сурядності, підрядності, антиномізму та ін., як-от (відповідно): “релігійне відображення” – “релігійне виповнення”; “надприродне” – його “історичні типи” (чутево-надчуттєвий, демоністичний, теїстичний); “сакралізація” – “секуляризація” тощо. Окрему групу відношень становлять категорії “релігійно-релігієзнавчого” різночитання (“святе” — “надприродне”) та категорії особливо широкого змісту – сакрального (“благодать Божа” і т.п.) і релігієзнавчого (“релігійне уособлення” і т.п.). На даний час проблема категорій релігієзнавства, їх визначення і співвідношення ще не є достатньо науково осмисленою, а відтак має багато часто протилежних суджень.

Принципи релігієзнавчого пізнання – це такі гносеологічні феномени, які є логічним синтезом тривалого релігієзнавчого процесу і водночас гарантом при їх слугуванні для наукової обґрунтованості, доказовості й актуальності релігієзнавчого пошуку. Релігієзнавство утримує в своїй структурі принципи, які виступають вихідним пунктом розвитку всієї його дисциплінарної системи знань. Кожний з вихідних її принципів – об’єктивності, історизму, загальнолюдськості та ін. – включає в себе певну логічно і змістовно взаємопов’язану сукупність похідних від них принципів. Так, “блок об’єктивності” розкривається принципами відкритості, позаконфесійності, плюралізму, цілісності; “блок історизму” виявляє себе через принципи конкретності, розвитку, актуалізму, конфесійності, етнічності.

Сучасне світське релігієзнавство загалом характеризує **низка рис**. Насамперед йому притаманний світоглядний плюралізм, чого не має теологія. Дослідження релігійних

феноменів ведеться ним з точки зору різних світоглядних установок за відсутності будь-якої упередженості щодо релігії. Це релігієзнавство є позаконфесійним, що виключає однобічність оцінок і водночас гарантує включення до об'єкта дослідження широкої палітри конфесій, вивчення як трансцендентних, так і світських та громадянських релігій. Академічне релігієзнавство є відкритим. Воно виходить за межі традиційних релігійних комплексів, аналізує прояви неорелігій, з'ясовує їх сутність. Вивчення релігійних явищ сучасним релігієзнавством характеризує системність, бо ж релігія – складний духовно-практичний феномен, кожний з елементів його внутрішньої і зовнішньої структури не має залишатися поза увагою науковців.

ЛІТЕРАТУРА

Академічне релігієзнавство. Підручник за ред. А.Колодного. –К., 2000.-

Теми 1, 2, 3.

Релігієзнавство: предмет, структура, методологія. – К., 1996.

Колодний А.М. Релігієзнавство: предмет, структура і риси // Наукові записки НаУКМА. – Том 1: Філософія і соціологія.- К., 1996.

Класики мирового релігієзнавства. – М., 1998.

Яблоков И.И. Религиоведение.- М., 2001.

Угринович Д.М. Введение в религиоведение.-М., 1985.

Кимелев Ю.Н. Философия религии. – М., 1998.

Религиоведение. Хрестоматия. – М., 2000.

Религиоведение. Хрестоматия. – Минск, 2000.

ЗАВДАННЯ І ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- В чому відмінність об'єкту і предмету релігієзнавства?
- Чому важко визначитися в об'єкті релігієзнавства?
- Назвіть дисциплінарні системи релігієзнавства. В чому особливість кожної з них?
- Чим відрізняється академічне релігієзнавство від богословського?
- Назвіть основні принципи академічного релігієзнавства. Які риси характеризують його?

ТЕСТИ

Перший. Коротко можна сказати, що предметом релігієзнавства є

функціональність релігії. Які три форми функціональності релігії входять в предмет релігієзнавства?

1. Обрядова. 4. Гомілетична.
2. Мистецтвознавча. 5. Організаційна.
3. Віроповчальна. 6. Герменевтична.

Другий. Що відрізняє богословське релігієзнавство від академічного?

Входить до богословського комплексу.

Нейтральне щодо різних конфесійних виявів релігії.

Розвивається на основі змін певних конфесійних систем.

Критерієм достовірності має Священні книги.

Виражає інтереси певних конфесій.

Є позаконфесійним.

Визнає змінність будь-якої релігійної системи.

Третій. Яка релігієзнавча дисципліна дає найбільш загальне осмислення природи і сутності релігійного феномену і хто є її основоположником?

1. Історіософія релігії. 4. Соціологія релігії. 7. М. Вебер.
2. Філософія релігії. 5. Психологія релігії. 8. Б. Спіноза.
3. Етнологія релігії. 6. Історія релігії. 9. Ф.Шлейєрмахер.

Четвертий. Якщо ти знаєш лише одну релігію, то ти не знаєш жодної. Назву якій сфері релігієзнавства і хто дав, вживши ці слова?

1. Історіософія релігії. 4. Історія релігії. 7. М. Вебер.
2. Феноменологія релігії. 5. Герменевтика релігії. 8. М.Мюллер.
3. Порівняльне релігієзнавство. 6. Соціологія релігії. 9. Г. Гегель.

П'ятий. Які риси характеризують академічне релігієзнавство?

1. Світоглядний плюралізм. 6. Відкритість.

2. Конфесійність оцінок. 7. Системність.
3. Незмінність оцінок. 8. Позаконфесійність.
4. Метафізичність. 9. Поліметодичність.
5. Догматичність. 10. Історизм.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Специфіка предмету релігієзнавства.
2. Змістовне наповнення релігієзнавчих дисциплін.
3. Місце філософії релігії в структурі релігієзнавства.
4. Співвідношення релігієзнавства і теології.
5. Риси академічного релігієзнавства.
6. Принципи релігієзнавчих досліджень

БЛОКТЕМ

«РЕЛІГІЯ В ЇЇ СУТНОСТІ ТА КОНФЕСІЙНИХ ВИЯВАХ»

Тема II. РЕЛІГІЯ В ЇЇ СУТНОСТІ, СТРУКТУРІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ

- 1. Сутнісні особливості релігії. 2. Структура релігії.**
- 3. Функціональність релігії. 4. Релігія як суспільно-історичне явище.**

1. Сутнісні особливості релігії. Багатоманіття типів, форм і функцій релігії, як історичних, так і сучасних, робить практично неможливим коротке і однозначне її визначення. В сучасному релігієзнавстві їх нараховують більше трьохсот. У своїх спробах визначитися в природі релігії дослідники частіше всього звертаються до латинського слова **religare** (пов'язувати, зв'язувати). Перевага віддається його етимології, а тому релігія постає як засіб зв'язку людини з Богом в служінні йому. Релігія – це духовний феномен, який виражає не лише віру людини в існування надприродного Начала, що є джерелом буття всього існуючого, а й виступає для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ.

Витоки релігії знаходять відмінне витлумачення в дослідників різних світоглядних орієнтацій. Для матеріалістів вона є продуктом фантазії, що виник із прагнення людини з'ясувати ті зовнішні сили – природні чи соціальні, які панують над нею в її повсякденному житті. Розвивалася вона від фетишистських й анімістичних уявлень до демонологічних вірувань, політеїзму і монотеїзму. Але при такому ході мислення надприродне виступає не більш як ідея, тобто щось абстраговане від світу. Відтак заперечується реальна наявність в бутті як людей, так і всього Всесвіту якогось Вищого Начала, Абсолютної Реальності, що лежить за світом явищ, утримує світовий процес,

пов'язує всі його ланки й відкривається кожному через якесь внутрішнє відчуття його присутності, особливе переживання Священного. Саме з останнім, а воно виражається в різній містичній сприйманості і відмінних рівнях Богопізнання, пов'язане історичне різноманіття релігій, етапи їх розвитку й форми їх вияву.

Особливістю релігії є те, що в ній відображаються не якісь зовнішні щодо людини сили, а такий її особистісний стан, який можна назвати станом самовизначення у світі, здобуття людиною самої себе. Будь-яку релігійну систему характеризує віра в трансцендентне і система зв'язків з ним. З огляду на це, особливістю релігії (і тут ми ще раз повторимося з думками першої теми) є те, що вона виступає не у формі когнітивного, а в ролі засобу позалогічного освоєння людиною своєї причетності до процесів, що відбуваються у Всесвіті, знаходяться під впливом якихось Вищих Сил і не піддаються логічному аналізу. Але головна суть релігії не в тому, що вона дає можливість людині усвідомити свою причетність до Всесвіту, а в тому, що служить засобом самовизначення її у світі на основі відчуття наявності в собі якогось надприродного начала і віри в можливість свого прилучення до Вищої Сутності не з допомогою рацію чи якоїсь обрядової дії, а через містичну інтуїцію, т.зв. ейдетичне бачення.

В релігії людина усвідомлює своє ставлення до світу насамперед через відношення до свого роду межових основ особистого буття. В ній природні й історичні об'єкти одержують роль знаків людських символів і ціннісних орієнтирів, а людина здобуває можливість відчутти свою причетність до всесвітніх процесів, що є продуктом дії якихось незбагнених, реально існуючих Вищих Сил. Релігійні символи, хоч вони й мають людське походження, завжди виходять за межі цього буття і виконують в житті людини свої функції саме завдяки тій "вісті", яку вони несуть. Ці символи дають можливість людині через інтуїтивне прозріння відчутти реальну присутність у своєму особистому житті, бутті всіх людей і всьому Всесвіті якогось Вищого Начала, Вищої Премудрості, Вселенського Розуму, що спрямовує і робить осмисленим як існування Всесвіту, так і її власне існування. Релігія не є відображенням якоїсь гостевості чи випадковості буття людини в світі, відходу її від нього, а навпаки – підтвердженням її входження в світ, самоусвідомлення себе як його невід'ємної часточки. Саме тому вона не забирає, а утверджує в людині людське.

Проте у своєму функціонуванні релігія виходить за межі свого індивідуального буття. Вона піддається доктринальній і обрядово-культовій (символічній) інтерпретації, входить у різні сфери людської життєдіяльності, сакралізуючи їх. Все це засвідчує обмеженість вузького розуміння її як релігійного досвіду особи – безпосереднього переживання людиною Бога, виводить на широке осягнення релігії у всьому обсязі її функціональності.

Найбільш істотним в релігійній свідомості є віра в надприродне і поклоніння йому. **Надприродне** – це гносеологічна ознака образів богів, духів, душ тощо, а також сакральних зв'язків і властивостей реальних предметів і явищ. В релігії надприродне є увіруваним і явлюваним в культовій практиці, уособлюваним, наділеним рисами субстанційності та розумінням предмета віри як такого, що справляє визначальний вплив на людину і природу. Відомі три основні історичні типи уявлень про надприродне: "чуттєво-надчуттєвий", демоністичний і теїстичний. Для першого, найдавнішого типу характерні уявлення про зрощеність надприродного з тілесним, його індивідуальність, зооморфність, обмеженість сфери впливу та притаманність йому орудної функції; для другого — уявлення про безплотність предмета віри – духа, розширення сфер його впливу, можливість його переселення і перевтілення, поява ознак творильності; для третього – уявлення про надприродне як довершену й абсолютну особу з іманентною їй

деміургічною функцією розпорядника і творця природних і суспільних явищ. Віра в надприродне виражається в трьох формах – вірі в надприродні істоти (духи, святі, боги тощо), вірі в надприродні властивості якихось реальних предметів (напр., талісман. Хрест, ікона тощо), вірі в надприродні зв'язки (розсипалася сіль – до нещастя,

Важливою категорією релігійної свідомості є **святе**. Воно характеризує віру в найвищу визначеність цінностей у їх трансцендентному вимірі як абсолютну довершеність і передвічну благодатність. Поняття святе – порівняно пізній феномен розвитку релігії. Хоча своїми коренями він сягає ранніх релігійних вірувань, але пов'язаний головним чином з монотеїстичними уявленнями про надприродне, з його деміургічною функцією. В ідеї святого знаходить релігійний вираз оцінка соціокультурних цінностей, виповнювальне усвідомлення й переживання індивідом сенсу свого буття, символізація належного як досконалішого й вищого. Віра в святе відіграє роль морального регулятора взаємин особи й суспільства. В академічному релігієзнавстві уявлення про святе характеризуються атрибутивними рисами надприродного, Бога.

Окрім трансцендентних релігій є ще й релігії світські, які також має вивчати релігієзнавство. **Світські релігії** – це наділення надприродними властивостями особи, нації, певної суспільної інституції (держави, наприклад) тощо. За своїм характером світські релігії є соціоцентричними, бо ж вони зосереджені на сакралізації об'єктів земного походження. Вшанування небесних Богів ці релігії підмінюють поклонінням богам земним. Так, у марксизмі-ленінізмі роль Святого Письма виконували праці його класиків, Св. Переказів – мемуари знаних більшовиків, вселенських соборів – партійні з'їзди, ікон – портрети вождів; були свої таїнства й не обійшлося без сектантства.

2. Структура релігії – поняття, яке фіксує складність релігії як соціального та духовного явища. Структурні елементи релігії чітко виокремлюються при розгляді її сутності, природи, місця і ролі в суспільно-історичній дійсності, особистому житті. В структурі релігії виокремлюють дві сторони (сфери) – духовну (релігійна свідомість, релігійна психологія) та практичну (культува діяльність, релігійні організації, релігійні відношення). Духовний елемент у структурі релігії тісно пов'язаний з практичним. Всі елементи релігійної системи взаємопов'язані між собою, утворюють цілісний комплекс.

В переважній більшості випадків релігійність особистості формується на основі вже історично сформованих релігійних систем, до яких входить їх усталене віровчення, його обрядове вираження й певним чином організаційно оформлене певне конфесійне життя. Все це прийнято називати суспільним життям релігій.

Розглянемо тепер коротко специфіку елементів релігійного комплексу. Визначальним елементом тут постає **релігійна свідомість** – спосіб відношення віруючого до світу через систему поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра в надприродне.

Релігійні погляди основним своїм об'єктом мають людину – її долю, призначення, смисложиттєві орієнтації, її сучасне і майбутнє, питання добра і зла, смерті і безсмертя. Вони існують у формі уявлень, понять і суджень, що пронизані конфесійно оформленою вірою в надприродне. В релігії надприродне є увіруванням і явлюваним в культовій практиці, уособлюваним, наділеним рисами субстанційності та розумінням предмета віри як такого, що виявляє визначальний вплив на людину і світ.

Важливими ознаками релігійної свідомості є її образність, символічність, діалогічність, глибока інтимність, складне й суперечливе поєднання ілюзорного і

реалістичного, емоційна насиченість, активний вплив на вольові стани особи і колективу віруючих.

В розвинутих конфесійних системах їх релігійне світорозуміння знаходить своє теоретичне оформлення у вигляді усталеного віровчення. Останнє претендує на стрункність, послідовність і навіть доказовість. Воно оформляється і розвивається богословами конфесій і знаходять свій завершений вигляд у їх релігійній літературі і насамперед в священних книгах релігій. Такими, зокрема, є “Авеста” (зороастризм), “Веди” (індуїзм), “Трипітака” (буддизм), “Біблія” (іудаїзм, християнство), “Коран” (іслам) та ін. **Теоретична релігійність** постає в ролі ідеології тоді, коли у своєму функціонуванні вона підпорядковується інтересам певних суспільних сил.

Окрім теоретичного, релігійні погляди мають ще й **буденний рівень**. Це, як правило, релігійні уявлення рядових віруючих, які не постають у формі цілісної системи віровчення, а функціонують як неоформлені, розрізненні погляди і уявлення про об’єкт віри, про все те, що сприймається через призму релігійного світорозуміння.

Релігійна свідомість зароджується в первісних своїх формах у ранньо-родовому суспільстві, відбуває тривалий розвиток як складник синкретичного світорозуміння і світоставлення; еволюціонує в осібний елемент свідомості й релігійного комплексу з виділенням індивіда з родового колективу і формуванням особистісних якостей людини в соціально-диференційованому суспільстві. Головною проблемою релігійної свідомості є проблема людини – її існування, смислу буття, життя і смерті, добра і зла, чеснот і тварності.

Найзагальніші погляди на світ і місце людини в ньому у світлі їх релігійного світосприймання оформляються в **релігійну картину світу**. Хоч вона й притаманна всім релігіям, проте в деталях розроблена в таких розвинутих релігійних системах, як іудаїзм, християнство, іслам. Характерними рисами цієї картини є визнання роздвоєності світу на потусторонній і посюсторонній, творення його надприродною силою і залежністю в розвитку від останньої, що постійно втручається в хід земних подій. Людина не може впливати на зміни в природі, а відтак втручатися у “справи господні”. В релігійній картині світу останній поділяється на природний і надприродний, земний і небесний при абсолютному пануванні останнього над першим. Картина ця антропоцентрична, оскільки розглядає людину вінцем Божого творіння, а все існуюче – для нього створеним. Характерними рисами релігійної картини світу є креаціонізм і есхатологія.

Релігія має також і свій емоційний вияв. Це велике **різноманіття почуттів** – страх, любов, благоговіння тощо. Хоч вони і мають свій специфічний об’єкт зорієнтованості – світ надприродного, проте за своїм психофізіологічним змістом, характером емоційного відношення ці почуття нічим не відрізняються від звичайних. Вони не є також чимось вродженим, одвічним, а постають в ролі емоційного підґрунтя і засобу оформлення того світорозуміння, яке формує кожна людина на основі особистісного сприйняття світу надприродного. Релігійні почуття немовби доповнюють недостатню віроповчальну освіченість віруючого.

Складовим і неодмінним елементом будь-яких релігійних систем є сукупність прийнятих ними і закріплених в динамічному стереотипі особливих обрядових дій, вчинків, ритуалів, звичаїв, за допомогою яких віруюча людина прагне впливати на надприродні сили, прославляти їх або ж виражати свої почуття до них, що в своїй сукупності становить релігійний культ. **Релігійний культ** – це не лише форма ставлення віруючого до надприродного, зв’язку з ним, а й форма відносин між віруючими, яка

перетворює релігійний текст у факт соціального спілкування, засіб своєрідного опредмечення конфесійного віровчення, оприсутнення його змісту. Так, Ісус Христос в православних і католицьких храмах під час Різдва і Пасхи щороку народжується і помирає.

Культ – це мова релігії. Всі його складові – предмети, дії, співи – мають певне символічне значення і віроповчальний зміст. Якщо у віроповчальному елементі різні конфесії мають багато спільного, то в їх культових системах щонайбільше виражається їх своєрідність і відмінність.

Складною є система обрядових дій в сучасних світових релігіях. Центральне місце в ній належить богослужінню. Релігійна обрядовість є найбільш консервативним елементом будь-якого релігійного комплексу. Вона детермінована релігійними переконаннями, почуттями, нормами, приписами, установками церкви. Окрім культової діяльності як сукупності релігійних дій, пов'язаних з відношенням до надприродного (молитви, богослужіння, таїнства, обрядові, ритуальні, магічні дії, каяття, жертвопринесення), є ще й позакультова релігійна діяльність. Це – сукупність релігійно обумовлених дій віруючих, релігійних інститутів, спрямованих на задоволення духовних та практичних потреб функціонування релігійних організацій

Помітне місце в релігійному комплексі будь-якої конфесії займають різні **релігійні організації**. Вони постають як специфічні форми поєднання віруючих за віроповчальним або віросповідним принципом. Релігійні організації виникають насамперед на основі спільних інтересів, потреб, прагнень послідовників певних віросповідань. Цілісність і єдність їх забезпечується сумісним визнанням, як свого, змісту певного віровчення, його культового оформлення, прийняттям певних принципів, правил, розподілу ролей, організаційного співжиття.

3. Функціональність релігії. Розкриття функціональної ролі релігії – це виявлення тих суспільних та індивідуальних потреб, які вона задовольняє. Способи такого задоволення позначають поняттям функції релігії. Водночас цим поняттям визначають також форми, способи і напрями впливу релігії на соціум, його структурні елементи, людські спільноти, особистість. Обсяг, ступінь функціонального впливу релігії на соціум, людину визначають рівень її престижу, вказують на її соціальну значимість, місце в суспільстві. Функції релігії, її роль і місце в тому чи іншому суспільстві історично і соціально обумовлені. Релігієзнавці виділяють цілу систему функцій релігії.

Той факт, що релігія постає в ролі засобу самовираження людини в світі, засвідчує функціонування її насамперед як **світоглядного явища**. Саме релігія, на думку М.Булгакова, розкриває суб'єкту сенс життя, відповідає на його основні, життєзначимі питання, що стосуються його відносин із світом. Як світогляд, релігія дає віруючій людині певний набір символів, понять і категорій, в межах яких вона визначає своє ставлення до довкілля, свою життєдіяльність.

Виповнювальна (компенсаційна) функція релігії виявляється в тому, що віра в надприродне компенсує людині те, чого вона не може добитися реальними способами із-за своєї немочі. Вона постає як процес зняття в трансцендентному вимірі життєво важливих суперечностей і проблем людського буття й в такий спосіб наповнює оптимістичним змістом сенс життя людини. В світі релігії віруючий одержує емоційну втіху і надію на краще при зустрічі з якоюсь небезпекою чи ж з невизначеністю свого майбуття. Виповнювальна функція релігії абсолютизувалася марксизмом в його відомій формулі “релігія є опіум для народу”.

Забезпечуючи людину можливістю спільного життя чи то в громаді, а чи ж в церкві в цілому, релігія тим самим відіграє **інтегративну функцію**. Інтеграція віруючих відбувається не лише на основі спільності віри, а й на основі великого різноманіття спільної діяльності. Виявом інтегративних дій релігії є національні церкви українського народу, серед яких УПЦ Київського Патріархату, УАПЦ, УГКЦ. Близькою до інтегративної є **комунікативна функція релігії**. Завдяки широкій функціональності релігія постає формальною основою зв'язку між людьми, які належать до одного віросповідання. Важливою функцією релігії є **регулятивна**. Будь-яка релігія створює свою систему норм і цінностей, приписів і заборон, що регламентують поведінку людини, задають їй певні типи. Згадаймо принагідно Декалог Мойсеїв чи заповіді блаженства Ісуса Христа.

Соціальні функції релігії не співпадають із соціальними функціями релігійних організацій. Протягом всієї історії останні виконували помітну легітимуючу (узаконюючи певні суспільні порядки) й культурно-трансляуючу функції.

Процес функціонального впливу релігії, релігійних організацій на суспільство характеризують поняття **сакралізація і секуляризація**. Якщо перше з них відображає процес розширення простору і сфер функціонування релігії, то друге – характеризує звуження її впливів, звільнення життєдіяльності людей від релігійно-церковного санкціонування.

4. Релігія як суспільно-історичне явище. Як певна знакова система, релігія не залишається незмінною. Кожний етап її розвитку є продуктом певної суспільної епохи. Змінюються не лише зовнішні вияви релігії – обряд та організація, а й переоцінюються, навіть змінюються, її віроповчальні системи. Факт того, що релігія є **суспільним явищем**, засвідчує її існування лише в людській спільноті, взаємодія з різними суспільними структурами, її тісне, а то й органічне включення в систему духовного життя суспільства, виконання нею суспільно значимих функцій тощо.

Складних метаморфоз зазнала релігія за часи своєї історії. Про **історичність релігії** свідчить наступне: поява її на певному етапі людської історії (десь 40 тис. років тому в пізнього неандертальця, коли з'явилася можливість до абстрактних узагальнень); змінність релігійних систем з успадкуванням ними в тій чи іншій формі минулого релігійного “матеріалу”; наявність в релігійних вченнях передісторичного змісту, тобто того, що своєю появою зумовлене такими суспільними умовам, які залишилися в минулому, та інше.

Не станемо тут відтворювати ті **концепції природи релігії**, які існували до появи релігієзнавства як окремої сфери гуманітарного знання, бо ж це є об'ємне завдання. Кожний філософ вважав за свій обов'язок висловити своє бачення релігійного феномену. Розглянемо лише коротко ті концепції появи і становлення релігії як духовного явища, які склалися в другій половині XIX і в XX століттях. Теоретики різних шкіл прагнули з'ясувати процес виникнення релігійних уявлень на основі здобутків певної сфери наукового знання, використання до аналізу релігійного феномену порівняльного, історичного, лінгвістичного та інших методів пізнання. Так, представники міфологічної школи (брати Грімм, М.Мюллер, О.Афанасьєв, О.Потебня та ін.) виводили релігійні вірування із прагнення людини з'ясувати природу небесних явищ, уособлення і обоготворення їх. Анімістична школа (Е.Тейлор, Г.Спенсер та ін.) появу релігії виводить із прагнення людини розкрити особливість таких своїх станів як сон, непритомність, галюцинація і, нарешті, смерть. На основі цього виникає віра в душу-двійника. Прамонотеїстична теорія (Е.Ленг, В.Шмідт та ін.) обстоювали давність віри в Бога-Творця

і вторинний щодо неї характер політеїстичних уявлень, які з'явилися пізніше з метою якогось пояснення природних стихій, загадок доквілля. Ідея первинності єдинобожжя фактично знімає питання про еволюцію релігійного феномена, обмежує його виключно іманентними зв'язками й не має історико-культурного вираження.

Послідовники преанімістичної концепції (Дж.Фрезер, Р.Маретт, В.Богораз та ін.) вихідним етапом становлення релігійної віри вважали віру в магічну силу самої людини, всезагальну одухотвореність природи. Аніматична концепція (В.Вундт, Л.Штернберг) віру в душу (анімізм) ставила на третю сходинку. На другій була віра в духів, а на першій – уособлена жива природа всього доквілля, “тілесна душа”. Соціологічне вчення про релігію (Е.Дюркгейм, Л.Леві-Брюль) виходило із поняття колективних уявлень, з'ясовувало релігію законами “дологічного мислення”, зокрема законом співпричетності. Прагматичний напрямок (Д.Дьюї, У.Джемс) виводив релігію із зручності саме такого пояснення світу, корисності його. Феноменологізм як концепція (М.Еліаде, Ван дер Леєр та ін.) виступає за дослідження ахронної сутності “релігії в собі”, утверджує думку про позаісторичний характер релігії, оскільки їй притаманна “сокровенна сутність”.

Прихильники марксистської концепції релігії розглядають її як наслідок теоретичного осмислення боротьби людини за панування над природними і суспільними силами, боротьби трудящих проти економічного і духовного гніту. Основою марксистської концепції релігії вважається розкриття змісту соціальних коренів релігії як вирішальної умови з причин її виникнення і розвитку. Відтак релігія – не результат неосвіченості чи продуманого обману (хоч це абсолютно не виключається), а насамперед продукт рабської залежності людини від природних і суспільних сил, які панують над нею.

Існують ще й інші концепції суті, походження та історії релігії. Не станемо тут детально аналізувати кожен з них в деталях. Всі вони мають своє раціональне зерно, але водночас містять і однобічний підхід до природи релігії. Багатоманіття цих концепцій свідчить не лише про складність феномену релігії, а й недосконалість ретроспективних методів у пізнанні явищ глибокої давнини.

Еволюцію релігійних вірувань можна вивчати в різних аспектах. Все залежить від того, який чинник кладеться в основу виділення етапів її змін. Якщо в основу етапізації покласти основну ознаку релігії – віру в надприродне, то при цьому чітко виділяються шість етапів її розвитку. Першим з них буде етап **анімізму** (від лат. animatus – живий). Це такий етап, коли відбувається перенесення психічних властивостей людей на природу, ставлення до неї як до живої істоти, оживлення її. Проте анімізм хоч і є хибним світорозумінням, але ще не є релігією. Світ тут не роздвоюється, а лише уособлюється. Знаючи більше всього саму себе, людина свої властивості переносить на доквілля. При цьому відсутня віра в надприродне.

Наступним етапом у розвитку людського світорозуміння буде **фетишизм** – така форма найдавніших вірувань, яка виявлялася у мисленно-фантазійному наділенні деяких предметів неживої природи “чуттєво-надчуттєвими” якостями. В ролі фетишів виступали частіше всього такі природні об'єкти, які виявляли в чомусь свою незвичність або були надто значимі в житті первісної людини і приносили їй добро.

Анімізм (від лат. anima – душа) – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленнями про існування в тілі людини її двійника – душі, від якої, ніби, залежить саме життя особи, її фізіологічний і психологічний стани.

Ще зовсім не обізнані з власною природою, зокрема природою сну і сновидінь, неприємності, смерті, відображенням у воді тощо, люди вірили, що від душі залежать їхні стани – життя і смерті, сну і неспання, здоров'я й недуги. Власне з анімізму і починають розвиватися й ускладнюються релігійні вірування. З'являється анімізм на етапі пізнього неандертальця, цебто десь 40 тис.років тому. На цьому етапі розвитку людського світорозуміння з'являється різноманіття форм первісних вірувань (**тотемізм** – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленнями про надприродні кровні зв'язки даного роду чи племені з певним видом рослин, тварин, рідше – просто деяких предметів природи; **магія** – віра здатність людини шляхом використання різних чаклунських дійств впливати через душ-двійників на навколишній світ; **шаманство** – віра у можливість спілкування людини з духами; **аграрні культу** – сукупність релігійно-магічних вірувань та обрядів, пов'язаних із землеробством й зорієнтованих на забезпечення і збереження врожаю шляхом звертання за допомогою до духів; **культ предків** – віра в збереження надприродного зв'язку між людьми та їх померлими предками).

Наступним етапом у розвитку віри в надприродне був етап **демонізму або політеїзму**, як його ще називають. Перехід до нього зумовлювало розширення пізнання і практичного освоєння людиною свого довкілля. Останнє переконувало її у відсутності якогось двійника-душі у будь-якого предмету і явища. Виникає уява про збірний образ духа-покровителя різних сфер світобудови, споріднених явищ і процесів довкілля (дух лісу, дух звірів тощо).

Дещо пізніше демоністичні вірування послужили первісним матеріалом для вироблення образів духів-богів – появи політеїзму (багатобожжя). З часом в пантеоні богів один виділився як головний. Так, серед давньогрецьких божеств ним став Зевс, в пантеоні києво-руських – Сварог. Цей бог керував і зумовлював всі сфери і предмети довкілля. Такі вірування прийнято називати **генотеїзмом**. Від останніх, але це вже при наявності високого рівня абстрактного мислення і при виникненні державних утворень з монархічною формою правління, релігія розвивалася до свого **монотеїстичного етапу**, тобто появи віри в єдиного Бога.

Бог – верховна надприродна сутність, яка, згідно різних релігійних вчень, будучи наділеною вищим розумом, абсолютною досконалістю і всемогутністю, є творцем світу і детермінантом всього, що в ньому відбувається. Бог в монотеїстичних релігіях наділяється такими атрибутами, як духовність, самотність, незбагненність (непізнаваність), святість, всеблагість, вседосконалість, вічність, безмежність, всемогутність, всюдисутність, єдиність.

Вивчаючи релігію за рівнем відображення в ній етноконсолідації, виділяють родо-плем'яні, етнічні (державно-національні) та світові релігії.

Родо-плем'яні культу – це поняття для позначення у широкому розумінні всіх тих вірувань і обрядів, які виникли і побутували в умовах первісного суспільства. На етапі родоплем'яних відносин релігія виявлялася у поклонінні різного роду духам, яким спочатку надавалися зооморфні, а часом і антропоморфні риси. Формами первісної релігії виступали фетишизм, тотемізм, магія та ін. Для плем'яних культів характерним є збереження найбільш архаїчних форм сакралізації вождів, культ предків, тотемістичні уявлення. Родо-плем'яні вірування існували, як правило, у формі системи обрядових дійств. Частіше всього розпорядником цих дійств виступав вождь роду чи племені. Тут ще не відбулося виокремлення стану жреців, священнослужителів. Вірування ці, обрядові дійства передавалися в усній та імітативній формі як певна непорушна традиція.

ЛІТЕРАТУРА

Академічне релігієзнавство. Підручник за ред. А.Колодного.- К., 2000.-

Теми 3, 5, 6, 7, 8, 10.

Колодний А.М. Феномен релігії. – К., 1999.

Лобовик Б.А. Религиозное сознание и его особенности. – К., 1986.

Яблоков И.Н. Религиоведение. – М., 1998.

Классики мирового религиоведения. – М., 1998.

Токарев С. Ранние формы религии. – М., 1990.

Паскаль Б. Думки про релігію. – Львів, 1995.

Бодак В. Релігія і культура. – Дрогобич, 2005.

Виговський Л. Функціональність релігії. – К.-Хм., 2004.

Религиоведение. Хрестоматия. – М., 2000.

Религиоведение. Хрестоматия. – Минск, 2000.

Религия и общество. Хрестоматия. – М., 1996.

ЗАВДАННЯ І ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- В чому полягає специфіка релігійного феномену?
- Які структурні елементи утворюють релігійний комплекс і в чому особливість кожного із них?
- Які суспільні функції виконує релігія?
- Розкрийте обмеженість марксистсько-ленінської оцінки релігії як опійного явища.
- Які концепції природи релігії наявні в релігієзнавстві?
- В чому сутність історичної природи релігії?
- Розкрийте особливості тих етапів, які у своєму розвитку пройшла релігія.

ТЕСТИ

Перший. Що із наведеного нижче розкриває особливості релігії як форми суспільної свідомості?

1. Поділ світу на природний і надприродний.
2. Віра в святість Біблії.
3. Догматизм віроповчальних систем.
4. Віра в святих, ікони, таїнства.
5. Містичність в розумінні природи Бога.
6. Обов'язкова наявність обрядової практики.
7. Віра в безсмертя душі.

Другий. Що із наведеного є обов'язковим елементом релігійного комплексу?

1. Анімізм.
2. Віра в святих, пророків.
3. Тотемізм.
4. Релігійні почуття.
5. Релігійна дія – культ.
6. Пантеїзм.
7. Релігійна організація.
8. Монотеїзм.
9. Релігійні погляди, релігійна свідомість.

Третій. Яке із перерахованих нижче суджень є центральним при визначенні релігії?

1. Відображення навколишнього світу з метою його змін.
2. Відображення зовнішніх сил, які панують над людиною.
3. Самовизначення людини в світі на основі відчуття своєї єдності з трансцендентним, божественним.
4. Ілюзорне відображення довкілля.
5. Відображення того, до чого людина безпосередньо причетна.

Четвертий. Аніматизм й анімізм – етапи у розвитку людського

світорозуміння. Які судження характеризують саме аніматизм?

1. Це ще не є релігія.
2. Причина речей при такому мисленні знаходиться в речах.
3. Відсутня ще віра в двійника, світ постає нероздвоєним.
4. Наявна віра в двійника, віра в душу.
5. Це світорозуміння обов'язково супроводжують магичні обряди.
6. Послідовники такого світорозуміння не є якомсь організаційно об'єднані.

П'ятий. Нижче названі ті чинники, які зумовили появу анімістичних уявлень. Вкажіть на них.

1. Нерозуміння природи сну і сновидінь.
2. Мислення за аналогією: після цього – з причини цього.
3. Пошук першопредка роду, племені.
4. Вшанування своїх предків.
5. Нерозуміння природи відображення себе в воді.
6. Нерозуміння різниці між життям і смертю.
7. Пошук собі заступника із-за страху перед доккіллям.

Шостий. Перед полюванням австралійські аборигени витанцьовують навколо зображення кенгуру. Яка це форма первісної релігії?

1. Генотеїзм. 5. Магія.
2. Тотемізм. 6. Фетишизм.
3. Пантеїзм. 7. Анімізм.
4. Аніматизм. 8. Політеїзм.

Сьомий. Які ознаки характеризують релігію саме як суспільно-історичне явище?

1. Функціонує в системі суспільних відносин.
2. Історичні діячі сповідують якусь із релігій.
3. Вивчається суспільними та історичними науками.
4. Змінюється разом із змінами в суспільстві.
5. Регулює, інтегрує або дезінтегрує суспільні процеси.
6. Знаходить відображення в творах митців різних епох.
7. З'являється та існує в людському суспільстві.
8. Служить засобом соціалізації особи.
9. Виконує свої функції через суспільні організації.
10. Все з'ясовує вірою в надприродне.

Восьмий. Соціально-етнічний фактор служить підставою виділення трьох типів релігій. Назвіть їх.

1. Анімистичні вірування. 5. Світові релігії.
2. Фетишизм. 6. Східні релігії.
3. Родо-плем'яні вірування. 7. Державно-національні релігії.
4. Аніматичні уявлення. 8. Релігії авраамістичної традиції.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Проблема визначення релігії.
2. Людиномірність релігії.
3. Обмеженість марксистської концепції релігії.
4. Структура релігії і взаємодія її елементів.
5. Функціональна природа релігії.
6. Суспільно-історична природа релігії.
7. Особливості родоплем'яних вірувань.

Тема III. ПРИРОДА І РІЗНОВИДИ ЕТНІЧНИХ РЕЛІГІЙ

1. Характерні риси етнічних релігій.

2. Етнічні релігії в їх історичному різноманітті.

1. Риси етнічних релігій. На зміну родо-плем'яним віруванням приходять етнічні релігії, які подеколи ще називають національними чи національно-державними. Обов'язковим історичним підґрунтям їх появи є наявність в суспільстві спільнот, породжених соціальною диференціацією, і консолідація їх у формі держави. Етнічні релігії – це такі релігійні вірування, які, як правило, охоплюють своїм впливом всі прошарки населення в межах однієї національної держави. Не всі народи пройшли етап етнічних релігій. Деякі з них сприйняли у свій світогляд якусь світову релігію, знаходячись ще на стадії родо-плем'яної. Так, більшість арабських народів і багато народів Африки не проходили стадію етнічних релігій і відразу прийняли якусь із світових.

У національних релігіях конфесійні й етнічні кордони, як правило, співпадають, хоча за певних умов і обставин їх прихильниками можуть бути особи інших національностей. Існуючи на конкретному етнічному ґрунті, вони тісно переплелися з елементами національної культури, традицій і звичаїв народів, що їх сповідували чи сповідують. Національні релігії справляють значний вплив на формування менталітету народу, регламентують поведінку і побут його представників, сприяють розвитку та збереженню відповідного етносу, перешкоджають його культурній і мовній асиміляції. Функціонуючи в межах певних етнічних визначеностей, релігія так тісно переплітається з ними, що можемо говорити про певний етноконфесійний синкретизм.

Витоки етноконфесійних утворень пов'язані з довготривалим існуванням релігій на ґрунті різних історичних типів спільностей людей, починаючи від первісних племен і закінчуючи сучасними розвинутими націями. Формування зв'язків між ними переростають в етноконфесійні спільності, які є наслідком взаємодії певної релігії з елементами етносу. Під впливом етнічних і релігійних традицій у етноконфесійній спільноті складається відносно замкнутий тип її життєдіяльності, специфічні риси побуту. Для етноконфесійних утворень характерна висока ступінь ізоляції від інших етносів і релігій, яка підтримується заборонаю міжнаціональних і міжконфесійних шлюбів, ревним захистом своєї етнічної винятковості та істинності власної віри.

Етап етнічних релігій пов'язаний переважно із домінуванням політеїзму, а то й генотеїзму. На цьому етапі вже відбулося чітке відмежування касти жреців-служителів етнічного культу. Значно спрощуються, але вже оформляються у строгую систему дотримання обрядові дії, інших форм набирає жертвоприношення. Етнічні релігії мають письмову традицію, з'являються їх "священні тексти". Утверджується вчення про потойбічну відплату кожному за його земне життя.

Не всі етнічні релігії збереглися. Їх, як правило, витіснили світові релігії. Ті ж, що збереглися, зазнали значних трансформацій і не постають у своєму витоковому вигляді.

2. Етнічні релігії в їх історичному різноманітті. Характерною особливістю духовної історії різних народів світу є те, що вони на певних етапах своєї історії витворюють свою власну релігійну систему. Розглянемо коротко деякі з них.

Давньоіндійська релігія – сукупність релігійних поглядів та обрядів, що виникають у II тис. до н.е. в середовищі т.зв. індо-аріїв. У становленні цієї релігії виділяють ведичну та брахманську доби. Перша з них характеризується створенням Вед - священних книг, де описуються пантеон богів, важливі сторони ритуалу та обрядовості. Весь пантеон складається з 33 богів (хоча згадуються й інші числа), які діляться на

земних, атмосферних та небесних. Важливе місце у цей період займають також різноманітні божества як уособлення абстрактних понять, напівбоги, міфологізовані діячі, ворожі сили. Головний сенс обрядовості – жертвоприношення (яджна) як вживання священного напою сома або принесення в жертву богам рослин, тварин, людей. Світ, за Ведами, створений або з води ворожими силами (девами і асурами), або з яйця богом Праджапаті чи Брахманом. Всесвіт складається з 5 елементів – води, землі, вогню, повітря, ефіру (акаша). Брахманська доба відзначається зміною ритуалу, створенням коментарів до Вед – брахманів та аран'як, а також релігійно-брахманів, поширюється явище аскези. Світ, згідно вчення цього періоду, керується загальними законами карми, якій підкоряються боги й люди. Панівною стає концепція реінкарнації (переселення душ) та необхідності звільнення від нескінченних змін своїх станів (сансара).

Джерелами вивчення давньоіндійської релігії, зокрема брахманізму, є: 1) чотири збірки Вед (“Рігведа”, “Атхарваведа”, “Самаведа”, “Яджурведа”); 2) Брахмани – тексти-коментарі до відповідних Вед; 3) Аран'яки – тексти, пов'язані з Брахманами; 4) Упанішади – релігійно-філософські тексти періоду брахманізму. Головний принцип світосприйняття брахманізму – обожнювання природи. Більшість богів пантеону Вед втілюють окремі природні явища та стихії. Ці боги поділяються на земних, атмосферних і небесних. Богам-девам протистоять демонічні істоти – асури, пані, даса та ін. Першоосновою світу і діючих в ньому законів, універсальним принципом Всесвіту, якому підкоряються боги і люди, є Ріта. Йому протистоїть принцип Анріта – безладдя, хаос, відсутність істини. Пізніше в брахманізмі Ріта дасть поштовх до появи концепції карми і дхарми.

Привілейованим станом в давньоіндійському суспільстві були жреці-брахмани. Спочатку основна їх функція складалась з виконання обрядів та промовляння або співання молитов. Але з розвитком релігійного мислення вони монополізують практично всі сфери життя суспільства. З цього часу в брахманізмі починається перехід від багатопланового пантеону Рігведи, в якому був відсутній центральний, об'єднуючий образ, до системи, зафіксованої в Упанішадах, яка зводила всі прояви буття до безособового космічного абсолюту – Брахману.

Поява в VI ст. до н.е. таких релігійних систем, як буддизм і джайнізм, призвело до ослаблення брахманізму і поставило перед ним завдання реформації. Наслідком цієї реформації була поява наприкінці 1 тис. до н.е. індуїзму.

Індуїзм в його класичному вигляді сформувався в середині I тисячоліття н.е. внаслідок еволюції і злиття ведичної і брахманістської традицій. В основу його віровчення покладено релігійні і філософські ідеї брахманізму (дхарма, карма, сансара, мокша, реінкарнація). Серед розмаїття богів в індуїзмі найбільш поширеними і шанованими є Брахма, Вішну і Шива. Вони складають “тримурті” – тріаду головних індійських богів і уособлюють три основні функції – творчу, охоронну і руйнівну. Сьогодні самостійний культ Брахми майже відсутній. Перевага віддається богам Вішну і Шиві, які доступні і близькі рядовим віруючим. Шанувальники цих богів – вішнуїти (вайшнави) та шиваїти складають дві основні групи індуїстів. Бог Вішну з'являється в багатьох образах і приймає десятки різних імен. Восьмим втіленням (аватарою) Вішну був Крішна, дев'ятим – Будда, приход десятої аватари – Калкі лише очікується. Шива поєднує в собі протилежні, але злиті між собою риси: він водночас і носій смерті, і переможець її, він знищує і дарує життя. В індуїзмі популярний культ богинь, які виступають у ролі дружин основних богів. Крім того, кожний індуїст обирає для поклоніння особистого бога серед трьох тисяч існуючих.

Культурна практика індуїзму така ж різноманітна, як і саме вчення. Але спільним є визнання трьох шляхів (маргі) вшанування Бога, наближення до нього і спасіння: кармамарга (праведне життя у відповідності до релігійних настанов), джнянамарга (правильне пізнання Бога через філософствування і роздуми), бхактімарга (наближення до Бога через безмежну любов до нього). Всі об'єкти пошанування в індуїзмі – священні камені, рослини, тварини, Боги – мають свої храми, часовні, вівтарі, яких в Індії тисячі різних культурних традицій, архітектурних форм.

В індуїзмі відсутня єдина церковна організація. Його функціонування забезпечується інститутом жрецтва, високий авторитет якого зберігається й досі. Храмові жреці відправляють культ в храмах, місцях масових молінь, домашні – наглядають за релігійним життям у родині. Індуїстів нині у світі біля мільярда. Його сповідує 85 % населення Індії, він поширений у Пакистані, Малайзії, Шрі-Ланці, Непалі, Бангладеш, ряді країн Африки. Є прихильники і серед європейців та американців, які сповідують його найчастіше в реформованих чи модернізованих варіантах. В Україні неоіндуїзм репрезентують громади Товариства Свідомості Крішни, Ошо Раджніша, Саї-Баби, Шрі-Чінмоя, Товариства Всесвітньої Чистої релігії та ін.

Давньоєгипетська релігія як політеїстична система вірувань і культів сформувалась у VI-IV ст. до н.е. У кожній області (номі) Єгипту були свої пантеони та культу богів, втілених у небесних світилах, камінні, деревах, звірях, птахів, зміях і т.д. Пізніше місцеві божества групуються у вигляді тріад начолі з богом-деміургом (фіванська тріада – бог сонця Амон, його дружина Мут – богиня неба, їхній син Хонсу – бог місяця; мемфіська – Птах, його дружина Сехмет – богиня війни, їхній син Нефертум – бог рослинності і т.д.). Велику роль у давньоєгипетській релігії відігравали уявлення про загробне життя як безпосереднє продовження земного, але тільки в могилі. З часом виникають уявлення про те, що душі (ба) померлих подорожують по світу тощо. Характерною рисою цієї релігії є обожнювання тварин. До найбільш шанованих тварин – втілення різних богів – відносились: бик (Апіс, Мневіс та інші), корова (Хатор, Ісіда), баран (Амон, Хнум), змія, крокодил (Себек), кішка (Баст), сокіл (Гор), ібіс (Тот) і т.д. За уявленнями стародавніх єгиптян, світ спочатку мав вигляд хаосу, був водною безоднею, з якої вийшли боги, що створили землю, небо, людей тварин і рослини. Тут на перше місце бога-деміурга виступає сонце. Традицією давньоєгипетської релігії було обожнювання фараонів, які бачились як “служителі Гора”, що впливало на династичність царювання.

Давньоіранську релігію називають ще зороастризмом (подеколи – парсизмом). Ця дуалістична релігія виникла в X-VII ст.ст. до н.е. й поширилась в Середній Азії та Азербайджані. Її засновником вважають пророка Заратустру (Зороастра), якому приписують створення священної книги Авести і об'єднання основних релігійних уявлень стародавніх персів. Основна ідея цієї релігії - визнання боротьби двох існуючих сил – Ахурамазди (уособлює світло, добро, істину і життя) і Анхра-Майнью (темрява, зло, омана і смерть). Ареною боротьби цих сил є світ. В ній беруть участь і люди, які володіють свободою вибору. Зусилля прибічників Ахурамазди повинні привести зрештою до перемоги світла і добра. Праведним життям, вартим спасіння, в зороастризмі вважалося примноження матеріальних благ за допомогою землекористування. Культ зороастризму зводиться до визнання безсмертя душі, загробного життя і кінця світу, вшанування священного вогню, якому присвячувались храми (вогнь розглядається ними як “очищаюча сила”). В наш час ця релігія збереглась у персів в м.Бомбеї (Індія) та у вогнепоклонників в Ірані.

Давньогрецька релігія – система політеїстичних вірувань і культів племен та народів Стародавньої Греції, що з'явилися і оформилися в період виникнення й розвитку

рабовласницького суспільства. Характерними особливостями цієї релігії були уособлення й одушевлення явищ природи (аніمالізм), пов'язані з ними людиноподібні боги та тлумачення їхньої поведінки за допомогою міфів. Все, що оточувало стародавніх греків, за їхніми уявленнями, було заселене божествами. Особливою шаную у давніх греків користувалась годувальниця всього – Гея, що відображало вплив матріархату. За панування родової знаті дрібні місцеві божества були замінені олімпійськими божествами, ієрархію яких очолив Зевс – “батько людей і богів”. Зевс втілював у релігійній формі риси патріархального владика: панував над небом, землею, морем і пеклом. Пантеон давньогрецьких богів описали Гомер (VIII ст. до н.е.) в “Іліаді” й “Одисеї” та Геосид (VII ст. до н.е.) у “Теогонії”, тобто “Родоводі богів”. На початку нової ери стара грецька віра все більше і більше поступається християнству, яке більше відповідало вимогам часу і духовним потребам людей.

Давньоримська релігія значною мірою відображена у римській міфології, яка зазнала значного впливу грецької. З утворенням Римської держави боги (їх було близько 30) стали загальнодержавними, не пов'язаними з певною територією. Найвищим серед цих богів, що уособлював могутність Риму, вважався Юпітер. У Римі для всіх громадян був встановлений обов'язковий культ т.зв. трійці (Юпітера, Юнони й Мінерви). Перетворення Риму на середньоземноморську державу спричинило помітний вплив тут східних культур з культами їхніх богів, зокрема мітраїзму. Криза ж суспільного ладу в Римі на початку нової ери і особливо в III-V ст. н.е. викликала глибокі соціальні та світоглядні зміни в житті імперії, спричинила перехід величезних мас населення до християнства.

Китай презентують дві національні релігії – даосизм і конфуціанство.

Даосизм (кит. дао цзя – школа дао) виник у 2-ій пол. I тис. до н.е. Згідно з традицією, засновником його вважається Лао-цзи. Даосизм як релігія базується на вченні про дао (шлях, вічний, абсолютний і загальний закон спонтанного виникнення, розвитку і зникнення Всесвіту). В основі практики лежить принцип наслідування дао, який дістав назву у вей (недіяльності). Даосизм увібрав у себе магію, алхімію, лікування, демонологію та інші елементи народних культів та шаманських вірувань. Абсолютизація ідеї безсмертя стимулювала пошуки даосами різних способів продовження життя (цан шен) за допомогою сексотерапії, дієти, пневмотерапії тощо.

Пантеон даосизму налічує тисячі безсмертних духів, героїв місцевих культів та ін. істот. Цей пантеон очолювався спочатку трьома абстрактними містичними символами: Тай-чу, Тай-су, Тай-і, а за іншою версією – Тянь-і (небесний початок), Ді-і (земний початок) і Тай-і (вище єдине). В процесі розвитку даосизму і поглинення ним народних культів абстрактні категорії цієї тріади були персоніфіковані в образах Лао-цзи, Хуань-ді і Пань-чу (іноді Тай-і).

Конфуціанство (власне жу цзя – “школа вчених книжників”) – найбільш впливова релігійно-філософська течія Китаю. Заснована вона філософом Конфуцієм. Це є своєрідне етико-політичне вчення, в якому центральне місце посідають питання моральної природи людини, її життя в родині, суспільстві, державі. Важливе місце в своїй системі Конфуцій відвів концепції “Неба” і “небесного веління”. “Небо” – це частина природи, але й вища духовна сила. Людина, обдарована “Небом” певними етичними якостями, повинна жити в злагоді з ними, з моральним законом (дао) й удосконалювати їх за допомогою навчання. Мета вдосконалення – досягнення рівня “благородного чоловіка” (цзюньцзи), який має 5 “шляхетних якостей”: Жень (людяність), І (обов'язок), Лі (норми поведінки), Чжи

(знання), Сінь (вірність). Ці якості мають базуватися на принципі Сяо – любові сина до своїх батьків. Після смерті Конфуція його течія поділилося на 8 шкіл.

Національною релігією японців є **синтоїзм** (японськ. синто – шлях богів). Вона сформувалася в VI-VII ст. на базі родо-плем'яних анімістичних культів і шаманства. Синтоїсти поклоняються сонму божеств й духів (камі), які, згідно їх уявлень, оживляють всю природу і здатні втілитися в будь-який предмет (спис, фігурку божества, дзеркало та ін.), що стає об'єктом поклоніння (сінтай – досл. “тіло бога”). Найважливішою серед божеств в синтоїзмі є сонячна богиня Аматарасу Омікамі. Головне в синтоїзмі – поклоніння численним камі, які спочатку були уособленням тварин і рослин, предметів і явищ природи, душ предків. Згідно синтоїзму, зв'язок між камі і людьми здійснюється через представника богині Сонця на Землі – імператора (мікадо), який вважається родоначальником усіх японців. Священною книгою синто є збірник легенд “Кодзікі”.

Складовими частинами державного синтоїзму в Японії стали: тенноїзм – культ імператора (тенно) і його предків; династичний синтоїзм, тобто культ, що особливо шановується імператорською сім'єю, яка нібито перебуває в родинних зв'язках з богами; храмовий синтоїзм – культ різних богів у храмах; домашній синтоїзм – культ богині Аматарасу з її кнотами в кожній “віропідданій” сім'ї.

Метою життя, згідно синтоїзму, є здійснення ідеалів предків. На відміну від буддизму, який одночасно визнають багато японців, що вбачають в ньому гарант свого потойбічного благополуччя, з синтоїзмом вони пов'язують свої надії на краще земне життя. З 1946 року синтоїзм в Японії відокремлено від держави. Формально був відкинтий культ імператора, хоч покійні імператори продовжують шанувуватися як “боги” і на їх честь в країні споруджено багато храмів.

Класичним зразком національної релігії є **іудаїзм**, поширений головним чином серед євреїв. Формування іудаїзму починається в II тис. до н.е. і відзначається, зрештою, розвитком принципово нової релігійної концепції – ідеї єдиного Бога-творця й володаря Всесвіту. Традиційну космогонічну міфологію давніх вірувань заступає вчення про створення світу творчою волею Бога та історична епопея, у центрі якої – формування народу Ізраїлю і його завіт з Яхве – богом племені іуди, яке відіграло головну роль у формуванні давньоєврейської держави. В ній він перетворюється на загальнодержавний культ, а згодом – і культ єдиного Бога. Ці уявлення відтворені у П'ятикнижжі Мойсея (Торі), що письмово зафіксувало багатовікову еволюцію вірувань євреїв.

Важливий етап у розвитку іудаїзму пов'язаний з коментуванням його священної книги Біблії законовчителями, внаслідок чого було вироблено галаха – частина Талмуду, яка регламентувала життя єврея і стала найповнішим виразом його релігії. Наріжними засадами іудаїзму є: віра в єдиного, живого, всюдисущого, ненародженого, не вмираючого і не воскресаючого Бога; віра в месію, воскресіння мертвих; необхідність дотримуватися 613 заповідей (365 заборон і 248 установлень). Здійснив комплексне формулювання їх Маймонід. Емансипація європейського єврейства у новий час спричинила до різних реформ в іудаїзмі, виникнення реформістської, консервативної, реконструктивістської його течії. Згідно з даними ООН, у сучасному світі нараховується прибіччя 14 млн. прибічників іудаїзму.

ЛІТЕРАТУРА

Академічне релігієзнавство. Підручник за ред. А Колодного. - К., 2000.

Тема 22.

Филипович Л.О. Етнологія релігії. – К., 2000.

Павленко Ю. Історія світових цивілізацій. – К., 1996.

Токарев С. Религии в истории человечества. – М., різні роки.

Малерб М. Религии человечества. – М.-СПб, 1997.

Васильев Л. История религий Востока. – М., 1999.

История религий. В 2-х т. – М., 2000.

ЗАВДАННЯ І ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- Що виявляє специфіку етнічних релігій?
- Чим відрізняються етнічні релігії від родо-плем'яних?
- Охарактеризуйте різновиди етнічних релігій Індії, Китаю, інших країн.
- Розкрийте характерні особливості іудаїзму саме як етнічної релігії.

Т Е С Т И

Перший. Наявність чого постає насамперед обов'язковим підґрунтям для виникнення етнічних релігій?

1. Наявність держави.
2. Наявність культу предків.
3. Наявність вождя етнічної спільноти.
4. Наявність породжених соціальною диференціацією спільнот.
5. Наявність успадкованого замкнутого типу життєдіяльності спільнот.
6. Високий ступінь ізоляції від інших спільнот.
7. Наявність тотемного предка.
8. Наявність у спільноти єднаючих її релігійних вірувань.

Другий. Які з перерахованих нижче релігій є національними?

1. Буддизм. 4. Конфуціанство.

2. Іудаїзм. 5 Іслам.

3. Багаїзм. 6. Синтоїзм.

Третій. Якій з давніх релігій є особливо характерним обожнення тварин?

1. Давньоіндійській. 3. Давньоєгипетській.

2. Давньогрецькій. 4. Давньоримській.

Четвертий. В якій з релігій є найбільш поширеною і вшанованою трійця богів Брахма-Вішна-Шива ?

1. Давньоіндійській. 4. Синтоїзмі.

2. Давньоримській. 5. Індуїзмі.

3. Давньокитайській. 6. Іудаїзмі.

П'ятий. В якій із національних релігій головний Бог носить ім'я Яхве?

1. В іудаїзмі. 3. В даосизмі.

2. В індуїзмі. 4. В зороастризмі.

Шостий. В якій з релігій мало місце особливе вшанування глави держави?

1. В християнстві. 4. В даосизмі.

2. В синтоїзмі. 5 В іудаїзмі.

3. В індуїзмі. 6. В конфуціанстві.

Сьомий. В якій з релігій сонм духів має назву к а м і ?

1. В даосизмі. 3. В індуїзмі.

2. В індуїзмі. 4. В конфуціанстві.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Релігійні вияви різних етносів.

2. Етнічна релігія як історичний етап взаємодії національного і релігійного.

3. Умови і причини формування етнічних релігій.

4. Роль індуїзму (інших релігій) в національному розвитку індійського (відповідно інших) народу.

5. Особливості іудаїзму як етнічної релігії.

Тема IV. С В І Т О В І Р Е Л І Г І Ї

1. Характерні риси світових релігій. 2. Буддизм. 3. Іслам.

1. Характерні риси світових релігій. Світовими є релігії, які долають етнонаціональні обмеженості й постають доступними для сприйняття будь-якої людини. До них прийнято відносити буддизм, християнства та іслам. Якщо становлення національних релігій відображає процес утворення незалежних держав, яким ці релігії служили ідеологічним підґрунтям, то формування світових релігій відбувається за умов розбудови “світових імперій” як їх ідеологічне доповнення. На їх змісті позначилася специфіка способу життя народів великих географічних регіонів.

Особливістю світових релігій є те, що вони своєю появою нібито супроводжують значні історичні зміни в житті великих мас людей, переважно знаменують появу феодальних відносин. Так, буддизм виник в VI ст. до н.е. в Індії і країнах Центральної та Південно-Східної Азії, коли вони, відкидаючи кастовий устрій, переходили до класових відносин. Утвердження християнства пов’язане з політичним об’єднанням Середземномор’я під владою Римських імператорів. Іслам також з’явився в роки переходу арабських племен до феодальних відносин.

Характерною ознакою світових релігій є їх міжетнічний, космополітичний характер, оскільки вони гарантують спасіння незалежно від етнічної (національної) належності їх послідовників. Так, за новозавітними повчаннями християнином міг бути і грек, й іудей, і варвар, і скіф. Своєю п’ятидесятницею – посланництвом апостолів до різних країн і земель – Христос підтвердив можливість сприйняття істин його вчення всіма народами і на їх рідній мові.

Оскільки законсервовані національними релігіями складні обрядові форми заважали спілкуватися з іновірцями, навіть формували щодо них нетерпимість, то світові релігії на перших етапах свого становлення взагалі не прагнули до своєї специфічної обрядовості, а використовували в асимільованому вигляді обряди автохтонних народів. Так, своя обрядовість в християнстві почала формуватися лише з IV століття.

Особливістю світових релігій є також те, що вони визнають рівність перед Богом всіх людей, незалежно від їхнього соціального стану. Так, буддизм постав як протидія поділу індійського суспільства на касты, який санкціонував до нього індуїзм. Для буття християнином неважливо хто ти є – раб чи вільний. Так повчали новозавітні книги.

Світові релігії також актуалізують вчення про спасіння. І хоч воно в кожній з них має свою специфіку, але їх вчення переносять ідеали кращого життя із Землі на небо, в потойбіччя. Світові релігії характеризує те, що їх засновники приходять до людей як спасителі і як вісники благодаті для всього людства. “Ви світло світу, сіль землі”, – повчало християнство.

Відтак світовість релігії засвідчується не кількістю її послідовників, значною територіальною поширеністю чи прагненням до своєрідного зняття, синкретизування всіх раніше існуючих значних конфесій, а тим, що вони слугують засобом віросповідного зв’язку людей незалежно від їхньої етнічної, мовної, соціальної, політичної самоідентифікації.

2. Б у д д и з м. Ця світова релігійна система виникла в VI-V ст. до н.е. в Індії і поширилась в Південній, Південно-Східній і Центральній Азії та на Далекому Сході. Є

громади послідовників буддизму в Америці, Європі (в т.ч. і в Україні). Нині в світі близько 400 млн. буддистів (з них біля 1 млн. - ченці).

Засновник буддизму – царевич Сіддхартха Гаутама. Після свого “просвітлення” він став Буддою. Від цього епітету пішла назва релігійної системи. Будду ще називають Шак’ямуні (санскр. досл. “мудрець з племені Шак’я”). З точки зору буддистської міфології Сіддхартха Гаутама був останнім земним буддою, який проповідував дхарму. Шак’ямуні як засновник буддизму — реальна історична особа, яка жила в Північній Індії. Є деякі розбіжності в датах його життя і смерті (560-480, 566-476, 563-473 до н.е.). В тибетській традиції виділяють 12 етапів життя Шак’ямуні: прийняття рішення народитися у світі людей; сходження з неба тушита; входження в лоно матері; народження; накопичення світських знань; життя в розвагах і насолодах; залишення палацу; аскетичні вправи; перемога над Марою; досягнення стану будди; проповідь дхарми; входження в нірвану. В махаяні образ Шак’ямуні має деякі специфічні риси. Так, вважається, що в світі з’явилося лише його нірманакая, в той час як самбхогакая залишилося на небі. Залежно від інтелекту слухачів Шак’ямуні проповідував різні дхарми. Індо-тибетська традиція махаяни вважає, що він зробив три т.зв. “повороти колеса дхарми”. На першому етапі він проповідував хінаяну, потім – праджняпараміту і нарешті — віджнянаваду (останні дві створюють махаяну). Шак’ямуні у віці 80 років пішов у повну нірвану (махапарінірвану).

Буддизм можна вивчати і як релігію, і як філософію, і як культурний комплекс, і як спосіб життя. Буддизм як релігія виникає на основі стародавніх релігійно-філософських вчень Індії. Основна його ідея ґрунтується на твердженні, що “життя є страждання” і що є “шлях до порятунку”.

Характерною особливістю буддизму є його етико-практична спрямованість. Стрижень змісту цієї релігії становить проповідь Будди **“Про чотири благородні істини”**. Перша істина: “існує страждання”. Його неодмінно і обов’язково зазнає будь-яка жива істота, а тому все життя є стражданням. Друга істина: “є причина страждання”, а це наше “Его”, у якого є бажання. Останні стимульовані невіглаством і приводять до дій, що створюють карму. Третя істина: “можна припинити страждання”. Повне викорінення і добрих, і поганих бажань відповідає стану нірвани, коли людина перериває процес відродження. Четверта істина стверджує: “є шлях до припинення страждань”. Цим шляхом є т.зв. “благородний восьмирічний шлях”, який складається з вірного розуміння, вірного наміру, вірної мови, вірної поведінки, вірного життя, вірного зусилля, вірного відношення, вірного зосередження. Цей шлях у буддизмі дістав назву “серединного шляху”. Розвиваючи ці істини, буддизм багато уваги приділяє розробці таких специфічних понять, як дгарма, карма, нірвана, дукха, шуньята, віджня та ін.

Буддизм прийнято поділяти на ряд течій, зокрема хінаяну (“мала колісниця”), махаяну (“велика колісниця”), ваджраяну (“алмазна колісниця”). Ці течії не є трьома етапами в розвитку буддизму. Швидше за все вони мали спільні витoki в первісному буддизмі безпосередньо, але потім розвивалися відносно самостійно. Письмово зафіксовані канони хінаяни і перші сутри махаяни з’являються майже одночасно (I ст. до н.е.), а перші відомі тексти ваджраяни у III ст. н.е. Ці течії, розробляючи різні аспекти первісного буддизму, не відрізняються між собою в загальних принципах.

Хінаяна (санскр. — “мала колісниця”, або “вузький шлях” спасіння), як напрямок буддизму, оформився внаслідок розколу останнього в I ст.н.е. Визначальний акцент у вченні хінаяни робиться на особистому спасінні, на власних зусиллях віруючих для звільнення від уз сансари. Послідовники хінаяни відмовляються від всього мирського, вважають, що досягнути святості та нірвани можна лише через чернецтво, шляхом

багатьох перероджень. Хінаяна як самостійна течія була поширена в основному в Східній Індії. З часом в ній з'явилися чужі для раннього буддизму релігійні явища – пишній культ, масове паломництво до “святих місць” тощо. Хінаяністи в традиціях раннього буддизму шанують Будду не як божество, а як людину – великого вчителя, що досягнув моральної самодосконалості шляхом праведного життя і споглядання. Послідовники хінаяни мешкають у Шрі-Ланці, Південно-Східній Азії.

Махаяна (від санскр., досл. “велика колісниця”) — течія в буддизмі, яка дістала поширення в Тибеті, Монголії і країнах Далекого Сходу. Всі основні концепції махаяни вже існували в ранньому буддизмі. Від хінаяни махаяна відрізняється більшою релігійністю. Якщо метою хінаяни є досягнення особистого спасіння, то метою махаяни є досягнення стану ботхисатви, відмова від особистого спасіння заради допомоги всім живим істотам, щоб привести їх до визволення. В махаяні по-новому розглядається концепція Будди. Реальний Шак'ямуні — це тільки втілення вічного світового принципу, знаряддя цього принципу. Кожна жива істота має природу Будди. Відтак кількість будд – безмежна, але існує їх внутрішня єдність – Трікая. В махаяні створено свій пантеон ботхисатв.

Одним із організаційно незалежних різновидів махаяністського напрямку буддизму, що склався в Тибеті в VII-XIV ст. внаслідок проникнення сюди махаяни і тантризму, поєднання їх з релігією тибетців бон-по (форма шаманізму) є **ламаїзм**. Його засновником був тибетський лама Цзон-каба (кін. XIV-поч.XV ст.). В XVI ст. ламаїзм поширюється серед монголів, а в XVII ст. проникає на територію Росії, де знаходить послідовників серед бурятів, тувинців і калмиків. Зберігаючи основні буддистські положення, ламаїзм водночас має специфічні особливості, насамперед в ускладненій обрядовості, в масовому поширенні інституту лам, в підвищеному пошануванні їх, в беззастережній покірності, яка вважається головною чеснотою. Старший син в кожній родині послідовників ламаїзму, як правило, посвячується в лами. Звідси і величезна кількість ламаїстських (тибето-буддистських) монастирів. Особливе місце у ламаїзмі відводиться прийдешньому Будді — Майдарі, який покарає грішників й нагородить за релігійні заслуги гідних, встановить справедливе життя. Розроблено вчення про “10 чорних гріхів” і “10 білих чеснот” як основу моралі. Моляться в ламаїзмі, обертаючи наповнені молитовними текстами і святою літературою барабани, що замінює багаторазове виголошення молитов і заклинань. Сьогодні в тибетському буддизмі існує декілька шкіл, єдиних у своїй основі, але різних у способах повчань. Найвідоміші з них: н'їнма, каг'ю, сак'я, гелуг. Нинішній глава ламаїзму — вищий духовний авторитет всього світового буддизму Далай-Лама XIV після вигнання із своєї історичної батьківщини Тибету проживає в Індії .

Основним загальнобуддистським священним джерелом є **Тіпітака** (“Три кошики”) – збірка канонічних текстів мовою палі хінаянської школи тхеравади, зафіксованих письмово в I ст. до н.е. на острові Цейлон.

3. І с л а м. Однією із світових релігій є іслам (араб. — покірність, віддання себе Богу). Виник він у VII ст. в Аравії і багато в чому визначив історію, ідейне і культурне життя значної частини населення Азії, Африки й частково Європи в середні віки, новий і новітній час.

Засновником ісламу є **Мухаммед** (бл. 570-632), який постає як “посланець Аллаха”, головний і останній пророк істинної віри. Збереглося дуже мало відомостей про дитячі та юнацькі роки Мухаммеда. Достовірно відомо, що він рано став сиротою і виховував його дядько Абу Таліб, який брав хлопчика в поїздки за торговельними справами у Сирію. В цих поїздках Мухаммед познайомився з новим для нього світом християнських,

іудейських та інших релігійних громад. Розповідають, що коли Мухаммед перебував у печері Хіра, під Меккою, йому з'явився ангел з наказом нести людям істинне слово — слово Аллаха, тобто Коран. В 610 році, коли Мухаммеду було приблизно 40 років, він одержав перше одкровення від Аллаха. В 8-й день священного місяця зу-ль-хаджжа у 632 році Мухаммед разом із сім'єю відбув “велике паломництво” в Мекку, що увійшло в історію як прощальне. Через три місяці після паломництва Мухаммед помер.

Характерною ознакою ісламу є його роль як соціального і культурного регулятора. В мусульманській спільноті всі сторони життя людини і суспільства регламентовані релігією. У власне релігійному плані народження ісламу пов'язане як з впливом і розвитком монотеїстичних релігій — іудаїзму і християнства, так і з еволюцією релігійної свідомості жителів Аравії. В цю ж епоху виникають нові форми суспільного і духовного життя, активно йде процес етнічної і культурної консолідації арабів, формується єдина арабська мова.

Переважна увага ранніх мусульман до питань права і зовнішньої обрядовості знайшла відображення у **п'яти стовпах віровчення**: визнання єдиного Бога – Аллаха і пророчої місії Мухаммеда; п'ятиразова щоденна молитва (саят); дотримання посту Рамадан (саум); обов'язкова пожертва на користь бідних (зак'ят) і паломництво до святинь, насамперед Мекки (хадж).

Ідейні розходження серед мусульман призвели до того, що вже у середині VIII ст. в ісламі утворилось не менше п'яти основних релігійно-політичних угруповань. Це – харіджити, шиїти, мурджіти, мугазиліти і суніти. Кожне з угруповань відстоювало своє вчення як єдино вірне, звинувачуючи своїх супротивників у відході від істинної віри.

Домінуючим напрямком ісламу є **сунізм**. Його послідовники називають себе ахль ас-суна (люди суні) і вважають, що саме вони дотримуються традицій пророка Мухаммеда. Суніти визнають не лише Коран, а й святість Суні. Формально сунітом вважається той, хто визнає перших чотирьох правовірних халіфів і правдивість збірок хадисів. В галузі теології головна різниця сунізму від шиїзму полягає в тому, що він не визнає можливості якогось посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда, заперечує ідею про особливу природу Алі і право його нащадків на імамат, управління громадою. Сунізм відрізняється від шиїзму також в принципах юридичних рішень, характері свят, ставленні до іновірців, у деталях молитви тощо. В сунізмі утворилися і набули поширення чотири релігійно-юридичні школи: халіфітська, маліхітська, шафіїтська, ханбалітська. Священними містами сунітів є Мекка і Медина.

Як релігійний напрям, сунізм не є централізованим. Наприкінці XVIII і в XIX століттях в сунізмі розвинулися різні релігійно-політичні течії (напр. ваххабізм). У XIX-XX ст. з'явилися реформаційні і модерністські напрями.

Шиїзм (від арабськ. ши'а – угруповання, партія), виникнувши як політична течія у др. пол. VII ст. в Іраці, в VIII ст. поширився переважно в Ірані, сприйнявши при цьому деякі елементи віровчення і культу зороастризму, митраїзму і буддизму. Засновниками шиїзму вважається група прихильників Алі – двоюрідного брата Мухаммеда, яка домоглася обрання Алі халіфом. Шиїти визнають 12 імамів з числа прямих нащадків Алі. Дванадцятий законний імам, як вчить шиїзм, народився у 873 році, але опісля таємно зник і має ще, згідно волі Аллаха, з'явитися у ролі спасителя. Тоді нібито й настане вік соціальної рівності й справедливості. Право самостійності з релігійних і правових питань – іджтихад – шиїти зберігають за муджтахідами “таємного імама”. Як і суніти, шиїти визнають Коран “божественним одкровенням”, але вважають, що в османовій його

редакції відсутні аяти, які мають відношення до Алі. Тому в шиїзмі Коран доповнюється ахбаром – Святим Переказом. Обряди шиїтів мало чим відрізняються від обрядів сунітів. Поруч з хаджем вони здійснюють також паломництво в місця, що пов'язані з ім'ям шийтських імамів, відзначають на честь останніх спеціальні свята. Шиїти вірять у можливість переселення душ, вважають, що в тілах імамів втілилася пророча душа Мухаммеда. “Прихованого імама” шиїзм визнає як верховного правителя всіх шийтських держав, а царствующих владик розглядає лише як його представників на землі. В наш час шиїзм поширений переважно в Ірані, Іраці, Йємені.

Проблема правочинності стала однією з центральних проблем мусульманського богослов'я. Теократичний характер вчення Мухаммеда й досі є ідеалом “мусульманського правління”, стверджує неподільність духовної і світської влади в руках глави мусульманської громади.

Ототожнення релігійного і національного у масовій свідомості мусульман, з одного боку, і уявлення про мусульманську єдність, засновану на головній ідеї ісламу про єдинобожжя, з іншого, зумовили формування теорії “ісламського шляху” розвитку. У сучасному світі ці ідеї пропагуються багатьма міжнародними організаціями (Організація ісламської конференції, Всесвітній ісламський конгрес та ін.).

В Україні нині існує біля 1100 громад мусульман. Переважним регіоном поширення ісламу в Україні є Крим (952), що пов'язано історично з 1242 роком, коли Крим був завойований татаро-монголами і увійшов до складу Золотої Орди. Оскільки хани Золотої Орди були сунітами, то в Криму набув поширення сунізм як одна з течій ісламу. У XV ст. у зв'язку з розпадом Золотої Орди в Криму виникло самостійне Кримське ханство, яке з 1475 року ввійшло до складу Османської імперії. На чолі мусульманського духовенства Кримського ханства був муфті як вища духовна особа після халіфа – турецького султана. Всім життям релігійної громади керував імам. У XVIII ст. тільки в Бахчисараї було 32 мечеті. Відкривалися мектеби і медресе. У

60-х роках XIX ст. в Криму було 23 медресе і 131 мектеб (школа початкової освіти). У 1774 Кримське ханство після війни Росії з Туреччиною отримало самостійність, але у 1783 році вона була втрачена і Крим був приєднаний до Російської імперії, яка утискувала татар, що сповідували іслам, не лише економічно, а й духовно. У др. пол. XIX століття Крим залишило 161 тис. татар. У 1917 році татари склали лише 36,6% сільського і 11,3% міського населення. В цей же час розгортається в Криму дискусія між кадимістами (прихильниками догматичного ісламу) і джадідами, які виступали за реформу старої системи мусульманської освіти, за європейський одяг і побут, політичні реформи. Зазнавало утисків татарське населення Криму і за часів Радянського Союзу. У травні 1944 року з Криму було виселено 188626 татар. Нині йде процес їх повернення до Криму і відродження мусульманських релігійних громад. Мусульманські громади України діють в структурі чотирьох об'єднань – Духовного управління мусульман України (ДУМУ), Незалежного Духовного Центру МУ, ДУМ Криму, Об'єднання незалежних організацій мусульман.

ЛІТЕРАТУРА

Академічне релігієзнавство. Підручник за ред. А Колодного. – К., 2000.

Тема 13, 15.

История религий. В 2-х т. – М., 2002.

Токарев С. Религии в истории народов мира. – М., різні роки.

Эррикер К. Буддизм. – М., 1999.

Классический буддизм. – СПб, 1999.

Ал-Маддулі Абу. Принципи ісламу. – Львів, 1995.

Ат- Тантауи Али. Общее представление об исламе.- К., 2002.

ЗАВДАННЯ І ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- Назвіть характерні риси світових релігій.
- Чому не можна вважати світовою релігією іудаїзм чи індуїзм?
- В чому виявляється своєрідність буддизму як світової релігії?
- Покажіть, що виникнення ісламу є викликом часу.
- Охарактеризуйте історію і нинішнє становище ісламу в Україні.
- Чи можливе виникнення нових світових релігій?

Т Е С Т И

Перший. Які із перерахованих нижче релігій є світовими?

1. Іудаїзм. 4. Індуїзм. 7. Віра бахаї.
2. Іслам. 5. Буддизм. 8. Християнство.
3. Крішнаїзм. 6. Даосизм. 9. Зороастризм.

Другий. Які риси характеризують християнство саме як світову релігію?

1. Наявність у нього багатьох течій.
2. Поширеність майже у всіх країнах світу.
3. Обіцянка спасіння людям незалежно від їх національності.
4. Обіцянка спасіння людям незалежно від їх соціального статусу.
5. Перенесення ідеалів щастя із землі на небо.
6. Воно ввібрало всі позитивні елементи інших релігій.
7. З'явилося в період значного суспільного зламу, при появі нових суспільно-економічних відносин.

8. Вчення про Спасителя всього людства.
9. Толерантне ставлення до інших конфесій.
10. Відсутність в час появи своєї специфічної обрядовості й використання обрядів із передуючих йому релігійних систем.

Третій. Які благородні істини включає буддизм?

1. Існує страждання.
2. Людина здатна ввійти в нірвану.
3. Кожний може стати буддою.
4. Страждання має свою причину.
5. Є вузький шлях спасіння.
6. Страждання можна призупинити.
7. Наявним є шлях відвернення страждань.
8. Кожний має досягти морального самовдосконалення.

Четвертий. Що відрізняє хінаяну від махаяни?

1. Досягнення особистого спасіння
2. Відмова від особистнісного.
3. Кожна жива істота має природу будди.
4. Трікая – це внутрішня єдність будд.
5. Відмова через чернецтво від всього мирського.
6. Будда – не божество, а великий вчитель.
7. Будда – це втілення вічного світового порядку.

П'ятий. Яка з релігійних течій очікує приходу Майдарі?

1. Синтоїсти. 4. Суніти.
2. Махаїсти. 5. Хінаїсти.
3. Даоси. 6. Ламаїсти

Шостий. Яку назву має священна книга буддистів?

1. Веди. 4. Тіпітака.

2. Бхагават- гіта. 5. Талмуд.

3. Авеста. 6. Коран.

Сьомий. Що входить до Стовпів віровчення ісламу?

1. Дотримання священного посту Рамадана.

2. Паломництво до святих місць.

3. Вшанування Корану.

4. Визнання Аллаха як єдиного Бога.

5. Обов'язкова пожертва бідним.

6. Визнання, окрім Корану, священною і Суну.

7. Носіння паранджі жінками.

8. П'ятиразова щоденна молитва.

Восьмий. Що характеризує шиїзм на відміну від сунізму?

1. Сприйняття деяких елементів зороастризму та мітраїзму.

2. Доповнення Корану священним ахбаром.

3. Особливе вшанування Алі – двоюрідного брата Мухаммеда.

4. Паломництво до Мекки.

5. Визнання дванадцяти імамів.

6. Визнання наявності зниклого імама, що постане Спасителем.

7. Визнання Корану як одкровення Аллаха.

8. Віра в можливість переселення душ.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Умови появи і характерні риси світових релігій.

2. Своєрідність буддизму як світової релігії.

3. Буддійська філософія і її основні школи.

4. Виникнення і поширення ісламу як виклик часу.

5. Особливості мусульманської філософії.

6. Етнічні вияви світових релігій.

Тема V. ХРИСТІЯНСТВО В ЙОГО ВИТОКАХ ТА ОСНОВНИХ ТЕЧІЯХ

1. Ісус Христос як засновник нової релігії. 2. Джерела появи християнства. 3. Поділи християнства. 4. Основні течії християнської релігії.

Християнство — найчисленніша нині світова релігія. Вона має понад 2 млрд. своїх послідовників, які належать до великого різноманіття його конфесійних спільнот. З'явилося християнство в I столітті у східних провінціях Римської імперії внаслідок проникнення сюди ідей ряду месіаністських сект іудаїзму. Свідченням того, що християнство як релігія сформувалося в єврейській діаспорі, є факт написання його священних книг – Нового Завіту Біблії давньогрецькою мовою, яка була у вжитку у діаспорних євреїв, відсутність згадки про них в книзі єврейського історика I століття Йосифа Флавія “Іудейські війни”, відсутність звернення до християнських громад з іудейських територій в книзі Одкровення Івана Богослова та ін.

1. Ісус Христос – засновник нової релігії. Згідно з християнським вченням засновником нової релігії є Ісус Христос – Син Божий, який з волі Батька-Бога зійшов з небес на Землю, влюдовився через народження його Дівою Марією, дав людям заповіді Нового Завіту, прийняв страждальницьку смерть з метою спокути першородного гріха, воскрес і вознісся на небо і, як невід’ємна іпостась Святої Трійці, зайняв своє місце справа від Батька і має ще раз прийти у світ для здійснення страшного суду.

За християнським віровченням, засновником цієї світової релігії є Ісус Христос (від грецьк. *Christos* – помазаник, месія). Більшість християнських церков, окрім монофізитських, вшановують Ісуса Христа як боголюдину. В новозавітній літературі (зокрема в Євангелії від Матвія) говориться, що дружина плотника Йосипа Марія чудово зачала від Духа Святого і, залишившись непорочною, народила у Віфлеємі Ісуса. Щоб зберегти дитя від переслідувань царем Іродом, сім’я за порадою архангела Гавриїла відправилася в Єгипет. Після повернення звідти в Галілею Ісус був хрещений Іваном Хрестителем і почав активну пропаганду свого вчення. Допомогали йому в цьому 12 учнів, названих апостолами.

Зраджений своїм учнем Іудою, Ісус був засуджений синедріоном (іудейським судом) до смерті – розп’ятий на хресті, а опісля був похований в печері. Після суботи він воскрес. Християни вірять у друге пришестя Ісуса Христа. Проте не всі вони однаково уявляють Спасителя. Так, іудео-християни вважають його сином Йосипа, монофізити не визнають людську природу Ісуса Христа. Цельс і Талмуд дають версію Ісуса Христа, яка не співпадає з офіційною християнською. Ісус, нібито, був незаконним сином пряхи Марії та римського солдата Пантери. Уява про Ісуса Христа в християнській свідомості змінювалася протягом I-III ст. Якщо в найраннішій новозавітній книзі Одкровенні св. Івана Богослова (68-69 рр.) Ісус Христос – небесна істота, то вже в Євангеліях знаходимо описання його земного життя.

Окрім **богословської**, існують інші версії Ісуса Христа. Посилаючись на суперечливість його описання в новозавітній літературі, мовчання відомих діячів I ст. в

своїх творах про Ісуса Христа, ряд дослідників вважають його **міфічною особою**. Багато дослідників визнають **історичну основу** образу. Відома для свого часу особа – “праведна людина”, “вождь заколоту”, проповідник – з часом здобула риси Спасителя, була наділена його шанувальниками надприродними властивостями. Додатково аргументи для історичної школи дали кумранські рукописи. Страчений першосвящеником “наставник праведності” громади, згідно вчення есенів, воскресне і буде судити всі народи. До того ж, в останніх розділах Євангелія від Матвія описується перепоховання тіла Ісуса, чим історична школа з'ясовує появу версії про його воскресіння як просто пущений слух.

З точки зору **космічної концепції**, Ісус Христос – це реальний пришелець із інших світів, якого земляни наділили надприродними властивостями. Про це свідчить, нібито відсутність описання дитячих і юнацьких років його життя в ранніх Євангеліях Марка та Івана, поява на небі нової зірки – Віфлеємської, з'явлення Ісуса Христа, зокрема в Євангелії від Івана, про достовірність існування на небі його “батька небесного”, зображення на деяких іконах об'єктів, що нагадують своєю формою ракету, й розміщення в них Ісуса Христа, малювання на головах святих німбів-скафандрів тощо. Багато інших космічних елементів утримує Апокаліпсис та Євангеліє від Івана.

Незважаючи на різнобій в розумінні природи Ісуса Христа, всі названі концепції визнають його засновником нової релігії.

2. Джерела появи християнства. Християнство як світова релігія з'явилося тоді, коли “прийшла повнота часу” і Бог зміг послати на Землю сина свого (Гал. 4:4). Цю **повноту часу підготували** три народи – римляни, греки і євреї. Внесок римлян є політичний. Завоювавши і об'єднавши в одній державі всі народи, які жили на берегах Середземного моря, вони цим виробили в них почуття єдності, необхідності підпорядковуватися одному Закону. На зміну місцевим релігійним культам прийшло християнство, що об'єднало їх ідеєю єдиного Бога-Спасителя. Давні греки створили духовний ґрунт для поширення християнства, дали йому універсальну мову, на якій писалися новозавітні книги і на яку було перекладено і Старий Завіт Біблії. Переклад цей називається Септуагінта Грецькі філософи створили вчення, які зруйнували старі політеїстичні вірування, формували неприязнь до земного світу як лише тіні істинного світу, в якому існують вищі ідеали. Але їх філософія не вела до Бога як особистості, взагалі не виявила якусь свою життєздатність. Зруйнувавши політеїстичні світобачення, вона створила той духовний вакуум, який заповнило християнство. Давні євреї релігійно підготували появу християнства. Зародившись в єврейському середовищі, християнство запозичило від іудаїзму весь канон його священних книг – Старий Завіт, його Бога і святих, моральний канон – Десять заповідей Мойсея, багато елементів культу. На формування самобутності ідеології християнства великий вплив мали різні месіаністичні іудейські секти. Найбільшу роль в цьому зіграла громада есенів або кумранітів

Ессени – члени релігійної громади, яка існувала на березі Мертвого моря в долині Кумран у II ст. до н.е. – I ст. н.е. Хоч кумраніти й сповідували іудаїзм, проте вони не визнавали першосвящеників, себе називали “синами світла”, вірячи в те, що сутічка із “синами тьми” призведе їх до перемоги над злом. Кумраніти жили замкнутою громадою, яка називалася “Новий завіт”. Вони не підтримували ніяких зв'язків з містами із-за “зіпсованості” їх мешканців. В громаді була сувора дисципліна. Кумраніти засуджували рабство, ввели спільність майна, сумісну працю, обов'язкове вивчення своїх “священних книг”. Режим життя в їх громаді був близьким до монастирського. Засновником громади кумранітів вважався якийсь переслідуваний “нечестивим жрецем” “вчитель праведності”, “наставник мудрості”, в прихід якого на Землю кумраніти глибоко вірили. Сюжетне описання життя цього “вчителя” в кумранських книгах й Ісуса Христа в Новому Завіті

значною мірою співпадає. До того ж, кумраніти засновника своєї громади називали Христом, тобто Спасителем.

Вчення кумранізму відіграло велику роль у формуванні ідеології раннього християнства. Характерно, що як кумраніти називали себе “синами світла”, то так само і християни називаються в новозавітних книгах. Їх поєднує також ідея спільності майна, заперечення шлюбу і сім’ї, ряд обрядів і звичаїв, зокрема хрещення.

Проте для раннього християнства не є характерним той дуалізм (боротьба світла й п’тьми), який притаманний ідеології Кумрану, та строга регламентація діяльності своїх членів, яка характерна для кумранської громади. У вченні кумранізму відсутні ті догмати (трійці, втілення та ін.), які є основою християнської релігії. Кумранізм – це іудейська секта з яскраво вираженою ідеєю винятковості й обраності єврейського народу. Кумранітство скоріше є перехідною сходинкою від іудаїзму до християнства, ніж ранньохристиянською громадою.

Одним із теоретичних джерел християнства була **філософія Філона** Александрійського (20 р. до н.е. – 50 р.н.е.), зокрема його вчення про Логоса-Сина Божого як посередника між Богом і людьми. Формування християнської догматики і культу відбувалося протягом декількох століть. Первісне християнство не знало уявлень про Трійцю, першородний гріх, боговтілення, хрещення та ін., не мало строго лімітованих обрядових дійств. Тривалий час різні регіональні християнські об’єднання вели між собою дискусії з приводу витлумачення деяких догматів, зокрема Трійці, ставлення до обрядів, принципів організації християнської церкви.

З II ст. управління об’єднаннями християн переходить до єпископів. З III ст. вищим органом влади християн стали з’їзди єпископів — собори. Нікейський (325) і Константинопольський (381) собори затвердили Символ віри християнства. В V-VIII століттях ще відбулося п’ять загальнохристиянських соборів, які зіграли помітну роль у формуванні віровчення нової релігії. З II ст. на провідну роль у християнстві стали претендувати єпископи Риму.

При імператорі **Константині в 324 року християнство стало державною релігією**. Завдяки космополітичному характеру свого вчення, відсутності на ранніх етапах розвитку закріплених форм культу, абстрактності суспільно-політичних і моральних принципів, нівелюванню соціальної нерівності та ін. християнство з часом стало світовою релігією. Для нього тоді неістотним було те, хто ти є – еллін, іудей чи скиф, раб чи вільний, виконуєш іудейські обряди, а чи ж ні.

3. Поділи християнства. В організаційному відношенні християнство ніколи не було єдиним. Проте з перших десятиліть свого формування як нової релігії, що засвідчують Послання апостолів, християнство не було однорідним. Так, вже в Одкровенні Івана Богослова згадуються різні групи християн, зокрема николаїти, прибічники Валаама, пророчиці Єзавелі. Однією з ранніх християнських сект були іудео-християни, тобто ті християни, які повністю не порвали з іудаїзмом і дотримувалися ряду іудейських обрядів. Себе вони називалися “єбіонітами” (жебраками), “євреями”, “назореями”. **Іудео-християни** проповідували цілковите зречення від світу, чекали другого пришестя, засуджували багатство, вшановували Ісуса Христа як праведну людину, на яку при хрещенні зійшов дух Божий.

В II ст. серед християн поширюється гностицизм, секта монтаністів. В III-IV ст. кількість християнських сект збільшується, з’являються секти донатистів, агностиків,

поширюється аріанство. В боротьбі цих груп відточувалися принципи ортодоксального християнства.

В 1054 році відбувся його поділ на православ'я і католицизм, а в XVI ст. із останнього, внаслідок Реформації, сильного антифеодального і антикатолицького руху в Європі, виділилася протестантська гілка, яка являє собою велику сукупність різних течій. В свою чергу православ'я, поділяючись на ряд автокефальних церков, також породило у своєму середовищі численні секти і напрями.

Поділ Римської імперії на Західну і Східну, який відбувся в 395 році, поклав початок розколу християнства на православ'я і католицизм. Йшла боротьба між владиками Константинополя і Риму за право домінування в християнському світі. Особливої гостроти ця боротьба набрала в IX столітті, коли вони не змогли поділити владу над Болгарію. Зрештою в 1054 році відбулося взаємне прокляття, яке майже на тисячоліття виключило будь-які контакти між Патріархом Константинопольським і Папою Римським. Оскільки Східне християнство не вносило ніяких змін ні в догматику, ні в канони чи обряди раннього християнства, то воно перебрало на себе назву православ'я. Західне християнство прагнуло утвердити себе як вселенську (кафолічну) церкву, посилаючись на те, що першим папою в Римі був апостол Петро, на якому Христос збудував свою церкву. Саме тому воно стало називатися католицьким.

Відзначаючи той факт, що і православ'я і католицизм є християнством, бо ж вони ґрунтуються на одному і тому ж Символі віри і рішеннях перших Семи Вселенських Соборів, визнають Біблію як свою священну книгу, вкажемо тут на ті особливості догматичного, канонічного і обрядового характеру, які їх відрізняють.

А) Відмінності догматичного характеру. Насамперед різнить ці течії християнства розуміння сходження Духу святого (спір про *filioque*). Якщо православні твердять, що він сходить лише від Бога-Батька, то католики вважають, що він сходить також і від Бога-Сина. Окрім раю і пекла у католиків є вчення про чистилище, куди душа попадає відразу після смерті людини. За земні гріхи можна відкупитися, придбавши необхідну кількість індульгенцій. Такого у вченні православних немає. Окрім цього, католики також прийняли догмат непорочного зачаття Марії (1854 р.) і догмат непогрішимості Папи (1870 р.).

Б) Відмінності канонічного характеру. Католики, на відміну від православних, визнають верховенство Папи і мають Ватикан за свій світовий духовний центр. У православних хоч Патріарх Константинопольський і вважається Вселенським, але він лише перший за рангом серед глав інших православних церков. Православ'я роз'єднане на більше двох десятків автокефальних церков і не має свого вселенського центру. У католиків, окрім трьох історично усталених ступенів священства – диякони, пресвітери (іереї) та єпископи, є ще й четвертий -кардинали. Якщо в останніх наявна заборона священникам одружуватися (вони мають дотримуватися целібату), то православний не одержить священничий сан без одруження або прийняття монашества. Православні визнають лише перші сім Вселенських соборів. Нові вони не спромоглися провести. То в католиків їх уже понад двадцять. Католики, до того ж, визнають латинську мову як канонічну.

В) Обрядова відмінність. Якщо в православ'ї хрещення має відбуватися через занурення у воду, то в католицизмі – через обливання. Обряд миропомазання православний священник здійснює під час хрещення, а католицький (і то лише єпископ) – під час обряду конфірмації десь у 7-12-річному віці. У православ'ї і клір і миряни

причащаються водночас хлібом і вином (тілом і кров'ю Христа), в католицизмі миряни причащаються під час таїнства євхаристії лише тілом Спасителя, клір – тілом і кров'ю. Католики мають як канонічний чотириконечний хрест, православні – шестиконечний. Православні хрестяться трьома пальцями (на честь святої Трійці), католики – п'ятьма, що символізують рани Христа під час його розп'яття. Якщо католики абсолютизують в своїй обрядовій практиці страсті Ісуса Христа, то православні возвеличують його воскресіння, а відтак поєднання землі з небом.

4. Основні течії християнської релігії. Розглянемо коротко їх особливості.

Віровчення **католицизму** ґрунтується на Святому Письмі, переказі Отців церкви III-V століть. Право тлумачити Біблію у католицизмі визнається лише за віронавчальною владою Церкви начолі з Римським папою. До джерел віровчення течії належать також ухвали соборів цієї церкви, настанови, повчання, енцикліки римських пап. Найважливішим віросповідним документом є “Сповідання католицької віри”, прийнятий Тридентським собором (1545-1563). Нікео-Константинопольський Символ віри та постанови перших семи Вселенських соборів католицизм доповнив у VI столітті додатком про сходження Святого Духа “і від Сина”.

Особливе місце в католицизмі займає вшанування Богородиці. Тут, окрім догмату про вільність від первородного гріха Діви Марії із-за непорочного її зачаття, важливим є прийнятий католиками догмат про тілесне вознесіння Богородиці на небо (1950 р.). У зв'язку з цим у католицизмі сформувався спеціальний напрям теології — Маріологія.

Центр римо-католицької Церкви – Папська держава Ватикан, що розташована на території Риму і є з 1870 року офіційною резиденцією Пап і Римської курії, має всі державні атрибути, в т.ч. дипломатичні відносини з більш як 140 країнами світу. Главою Католицької Церкви нині є Папа Іван Павло II. При Папі існує уряд (Римська курія), який очолює кардинал – статс-секретар. Для вирішення церковних справ у Ватикані існує ще дорадчий орган – синод, утворений рішенням II Ватиканського Собору (1962-1965). Цей Собор взяв курс на аджорнаменто, тобто оновлення, осучаснення Церкви. Гасло аджорнаменто започаткувало широку програму динамізації її соціального вчення, наближення Церкви до сучасного світу шляхом осучаснення теології, пом'якшення доктрин, модернізації культу. Церква засвідчила свою чуйність до нерівності й несправедливості, виступила за діалог з іншими конфесіями і церквами, стала активно обстоювати мирний розвиток суспільства тощо. Ватикан має широку мережу університетів, академій (в т.ч. Папську академію наук), коледжів і семінарій. Важливу роль в своєму функціонуванні католицька Церква відводить чернецтву. Воно організоване в ордени, які спеціалізуються у місіонерській діяльності, поєднуючи її з різними формами освітництва, виховання, добродійності. Найвпливовішими чернечими орденами є домініканці, францисканці, бернардинці, єзуїти. Католицизм є найчисленнішою за кількістю вірних течією у християнстві. Їх нараховується десь 1200 млн. осіб.

Православ'я має біля двохсот мільйонів своїх послідовників, головним чином у країнах Східної Європи і Близького Сходу. Склалося православ'я на території Візантії, а самостійною течією в християнстві офіційно стало в середині XI століття. Воно зазнало на собі впливу особливостей історичного розвитку Візантійської імперії. Одна з характерних рис православ'я – прихильність до традиційного християнського догматичного базису і культу. Віровчення його ґрунтується на двох головних джерелах – Святому Письмі (Біблія) та Священному переказі (рішення вселенських і помісних соборів IV-VIII ст.ст., праці Отців церкви). Догматика православ'я, як і всього християнства, викладена в Нікео-Константинопольському Символі віри (IV ст.), який визнає триєдність Бога, боговтілення,

спокутну жертву Ісуса Христа, потойбічне воздаяння та ін. Велике значення в православ'ї надається обрядності, центральною складовою якої є сім християнських таїнств. Особлива роль тут відводиться культу святих, вшануванню ікон, церковним святам, постам. Православ'я має чоловічі та жіночі монастирі. На відміну від католицизму, православ'я не має свого єдиного світового центру, представлене понад двадцятьтю автокефальними і автономними православними церквами.

Незважаючи на проголошуваний принцип вірності історичним традиціям, а відтак право(вірно)–славності, сучасні богослови і церковні діячі цієї християнської течії також оновлюють своє віровчення і культ, намагаються подавати божественні істини, як вони кажуть, “відповідно до вимог часу”. Православні церкви підтримують активні взаємні контакти, беруть участь в миротворчій, благодійницькій, культурно-освітній діяльності, а також в екуменічному русі. Останнім часом кількість православних в світі постійно зменшується. За різною статистикою їх десь 130-250 мільйонів.

Найбільшою у світовому православ'ї є **Російська (з 1943 – Руська) православна церква**. З'явилася вона в неканонічний спосіб, без попередньої згоди на те Константинопольського Патріархату, на базі російських північних епархій Київської митрополії, висвяченням у Москві в 1589 році Собором російських ієрархів на патріарха митрополита Московського і всієї Русі Іова. У 1686 шляхом симонії РПЦ неканонічно приєднала до себе Київську митрополію, знищивши з часом більшість прогресивних традицій Українського Православ'я, які склалися протягом IX-XVII століть його автономного існування а структурі Константинопольської Церкви.

Особливістю РПЦ є прийняття і освячення традицій візантійського консерватизму та цезаропапізму. Останні, зокрема, сприяли відміні в Московії патріаршества і запровадженню у 1721 році Правлячого Синоду РПЦ як церковного уряду начолі з обер-прокурором, секуляризації у 1764 церковних володінь та ін. Все це перетворило РПЦ у державну церкву, а православ'я – в офіційну ідеологію російського самодержавства, духовний засіб обґрунтування російського колоніалізму. Вірність владі Церква виявила і в радянські часи. З 1990 року РПЦ очолює патріарх Алексій (Рідігер). Наступив період відродження православ'я в Росії, чому сприяє перетворення РПЦ в фактично державну релігію цієї країни.

Третім напрямком християнства є **протестантизм**. Назва течії пов'язана з “протестацією” 6 князів-лютеран і представників 14 німецьких міст з приводу посягань католицької партії (Шпейєрський рейхстаг, 1529 рік) на принцип свободи віросповідання. Ранні протестантські течії – лютеранство, кальвінізм, англіканство, що утворилися в XVI столітті, дали поштовх появі анабаптизму, меннонітства, антитринітаризму, соцініанства. Пізній протестантизм (кінець XIX- XX ст.) пов'язаний з пієтизмом і виникненням методистів, баптистів, квакерів, мормонів, адвентистів, свідків Єгови, п'ятидесятників та інших течій. Наявні загальні віросповідні принципи, які поєднують певною мірою різні течії протестантизму. Всупереч претензіям церкви на посередницьку роль між людиною і Богом, протестантизм особисту віру визнав єдиним шляхом спасіння, Біблію – єдиним джерелом Одкровення, заперечивши водночас необхідність священних переказів. Через ідею Богом даної благодаті обґрунтовано принцип загального священства віруючих, відкинуто інститут чернецтва, закладено основи демократизму церковного життя (автономність громади, виборність і підзвітність священника). Оздоблення молитовних споруд спрощено, богослужіння зведено до проповідей, молитов, співу. Протестантами залишено лише два християнських таїнства (хрещення, причащення). Поклоніння іконам, мощам, святым відкинуто.

Протестантизм не має якогось єдиного світового центру. Ранні і частина пізніх течій беруть участь в єкуменізмі, суспільно-політичному і культурному житті. Протестантизм поширений на всіх континентах, особливо в Північній і Латинській Америці та Європі.

Третій етап у розвитку протестантизму пов'язаний з діяльністю тих християнських течій, які нині в сукупності часто називають неохристиянством. Серед них Новоапостольська церква, Церква Христа, велике різноманіття харизматичних спільнот, Сім'я та ін. Характерним для них є не лише зміна форм проведення богослужінь, а й прагнення відродити витокове християнство, без тих змін і доповнень, які внесли в нього Собори, Отці Церкви та ін. З врахуванням послідовників харизматичних церков протестантів нині у світі десь 750-800 мільйонів. Кількість їх постійно зростає.

ЛІТЕРАТУРА

Валько В. Первісне християнство. – Львів, 1997.

Головащенко С. Історія християнства. – К., 1999.

Массорі В. Гіпотези про Ісуса. – Львів, 1998.

Каспер В. Ісус Христос. – К., 2002.

Павленко П. Ісус Христос – постать історії.-Біла Церква, 2002.

Керкс Э. Дорогами християнства. – М., 1995.

Поснов М. История христианской Церкви. – К., 1994.

Ранович А. Первоисточники по истории раннего христианства.-
М., 1990.

Свенцицкая И. Раннее христианство: страницы истории. – М., 1987.

Владимиров А. Кумран и Христос.- М., 2002.

Гонсалес Х. История христианства. В 2-х т. – СПб, 2001.

Конрад Р. Вера католической Церкви. – К., 1997.

Соціальна доктрина католицької Церкви. – Львів, 1998.

Догматичне богослов'я католицької Церкви. – Львів, 1994.

Шмеман А. Исторический путь Православия. – К., 2003.

Новиков М. Тупики православного модернизма. – М.,1979.

Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К., 1998.

Добренев В. Современный протестантский модернизм. –М.,1980.

ЗАВДАННЯ І ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- Яке місце в появі християнства належить Ісусу Христу?
- Які існують погляди на природу Ісуса Христа?
- Охарактеризуйте історичну основу і теоретичні джерела появи християнства.
- Які існують основні течії християнства і чим вони відрізняються?
- Розкрийте особливості історії, віровчення і культу Православ'я, Католицизму та Протестантизму.

Т Е С Т И

Перший. В якій із названих книг Нового Завіту Ісус Христос постає як небожитель?

1. В Євангелії від Матвія. 4. В Одровенні Івана Богослова.
2. В Євангелії від Івана. 5. В Діях Апостолів.
3. В посланнях апостола Павла. 6. В Євангелії від Луки.

Другий. Які народи підготували “повноту часу” християнства?

1. Іудеї. 3. Єгиптяни. 5. Римляни.
2. Греки. 4. Сирійці. 6. Коринфяни.

Третій. Що поєднує кумранську громаду з раннім християнством?

1. Віра в прихід Месії-Спасителя, що був Вчителем..
2. Наявність догмату про боговтілення.
3. Яскраво виражений дуалізм, боротьба добра і зла.
4. Засудження момони (стягання).
5. Вимога відмови від приватної власності.
6. Обряд обливання водою.
7. Очолює керівництво з 12 осіб.
8. Замкнутість общинного способу життя.
9. Активна місіонерська (проповідницька) робота.
10. Позаяетнічність, присутність представників різних народів.

Четвертий. Що із наведеного взяло християнство від іудаїзму?

1. Ідею приходу Месії-Спасителя.
2. Відзначення свята "пасха".
3. Монотеїзм.
4. Старий Завіт.
5. Віру в спасіння людей всіх національностей.
6. Віру в триєдність Бога.
7. Весь святковий комплекс.
8. Віру в наявність потойбічного світу.
9. Обряд обрізання.
10. Моральне вчення Декалогу.

П'ятий. Що єднає православ'я і католицизм як християнські течії?

1. Прийняття Біблії як священної книги.
2. Нікео-Цареградський Символ віри.
3. Прийняття рішень перших Семи Вселенських Соборів.
4. Визнання Ватикану як центру всесвітнього християнства.
5. Визнання латини як канонічної мови християнства.
6. Визнання Ісуса Христа як Спасителя людства.
7. Прийняття Декалогу і Заповідей блаженства.
8. Безшлюбність архієреїв.
9. Визнання Папи Римського главою всіх християн.

Шостий. Що із перерахованого притаманне православ'ю на відміну від католицизму?

1. Прийняття семи таїнств.
2. Наявність догмату про боговтілення.
3. Прийняття рішень лише Семи Вселенських Соборів.

4. Визнання тілесного і духовного вознесіння Богородиці.
5. Невизнання наявності чистилища.
6. Визнання сходження Духа Святого лише від Бога Батька.
7. Визнання права священника на одруження.
8. Прийняття національних форм виявлення.
9. Відсутність єдиного керівного центру.
10. Визнання Св.Писання і Св. Передання.

Сьомий. Що включає в себе курс католицизму на а д ж о р н а м е н т о ?

1. Динамізація, пристосування соціального вчення.
2. Наближення Церкви до сучасного світу.
3. Осучаснення теології.
4. Вимога визнання Ватикану вселенською столицею.
5. Можливість діалогу з іншими конфесіями.
6. Модернізм і скорочення літургії.
7. Перехід всіх християн на латинську мову.
8. Розгортання добродійницької діяльності.
9. Боротьба за мир у всьому світі, мирне вирішення конфліктів.
10. Розгортання діяльності “священиків-робітників”.

Восьмий. Які з перерахованих нижче рис характеризують протестантизм?

1. Виправдання особистою вірою.
2. Дотримання семи таїнств.
3. Відмова від віри в авторитет церкви на користь авторитету віри.
4. Богослужіння національними мовами.
5. Визнання Біблії єдиним джерелом віри.
6. Дотримання лише обрядів хрещення і причащення.

7. Визнання святості рішень лише Семи Соборів.
8. Священство для всіх віруючих.
9. Розгляд земної діяльності як служіння Богу
10. Визнання подвижників християнського духу як святих.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Повнота часу як умова появи християнства.
2. Ісус Христос в контексті історії появи християнства
3. Кумран і християнство.
4. Історичні передумови появи течій християнства.
5. Теоретичні джерела християнства.
6. Іудаїзм і християнство.
7. Стадії розвитку раннього християнства.

Тема VI. ВІРОВАЧЕННЯ І КУЛЬТ ХРИСТІЯНСТВА

1. Біблія – віроповчальне джерело християнства. 2. Символ віри християнства. 3. Моральна концепція християнства. 4. Обрядова система християнства.

Незважаючи на свою конфесійну строкатість, християнство є цілісною культурно-релігійною традицією. Ця цілісність зумовлюється визнанням Біблії як єдиного віроповчального джерела, прийняттям Нікео-Константинопольського Символу віри як спільної догматичної основи, а Заповідей Мойсея і Заповідей Блаженства – як єдиного морального канону.

1. Біблія – віроповчальне джерело християнства. Священною книгою християнства є Біблія (з грецьк. *Biblia* – книги). Формувалася вона протягом 1 тис. до н.е.- II ст. н.е. шляхом відбору, редагування та написання текстів, які вважаються богонатхненними. Якщо її Старий Завіт визнають священним писанням іудеї і християни, то Новий – лише останні. В основі назви “завіт” лежить біблійна ідея про угоду, союз (завіт) Бога із своїми вірними. Мовами Біблії є давньоєврейська та арамейська у Старому і давньо-грецька у Новому Завіті.

Як одна з найзначніших збірок сакральних творів, Біблія вирізняється величезною жанровою та тематичною різноманітністю. Тут знаходимо і виклади міфологічних систем, і історичні оповіді. Вона вміщує філософсько-етичні твори, релігійну публіцистику, містичні писання і ліричну поезію. Саме тому Біблія постає не лише як священна книга, а і як культурна та історична пам’ятка.

Кожна з частин Біблії ділиться на окремі книги. Різні течії християнства по-своєму формують біблійний канон, а тому в їх виданнях маємо різну кількість книг. Так, в

католиків їх 72, в православних – 77, в протестантів – 66. Всі вони до Нового Завіту відносять 27 книг – 4 Євангелія (від Матвія, Марка, Луки та Івана). 21 Послання апостолів (14 з них – ап.Павла), Дії апостолів та Одкровення Івана Богослова. Окрім канонічних біблійних творів є ще й апокрифічні. Це ті, які виникли в лоні біблійної традиції, але не ввійшли до жодного з варіантів канону. Ними, зокрема, є Премудрості Соломонові, книги Товіт, Ісуса сина Сирахова, книги Маковеїв та ін. Найчисельнішою є група апокрифічних Євангелій. Їх – до 50. Тут є Євангеліє Фоми, Петра, Юди Іскаріота, Якова, Євангеліє досконалості, істини та ін.

В **Старому Завіті** відповідно до його змісту виділяють чотири групи книг: П'ятикнижжя Мойсеєве, історичні, пророцькі та учительні. Головною проблемою П'ятикнижжя є угода давніх євреїв з Богом та правдиве виконання ними божественних настанов – Закону, який у вигляді 10 заповідей дав їм Господь-Бог через пророка Мойсея на горі Синай. Історичні книги сакралізовано висвітлюють реальні близькосхідні події майже всього першого тисячоліття до н.е. Пророки в своїх книгах піднімають питання відповідальності євреїв як богообранного народу перед Богом за виконання ними умов Завіту, твердять, що духовне оновлення прийде в світ лише через численні випробування. В поетичних творах Біблії маємо релігійно-філософське, художньо-естетичне, морально-етичне осмислення місця людини в її суспільному бутті та її відносин з Богом.

Але якщо лейтмотивом Старого Завіту є сакралізована історія єврейського народу, то **Новий Завіт** вже говорить про освячення своєю постійною присутністю Богом-Творцем і його сином Ісусом Христом історії кожного народу і кожної окремої людини. Кульмінаційною подією всієї біблійної історії є відтворена в Новому Завіті діяльність на Землі Ісуса Христа як Божественного Месії. Згідно християнського вчення, жертва Ісуса Христа є Божою жертвою, що спокутує першородний гріх, дає людству надію на краще майбутнє, на оновлення Завіту з Богом і зрештою – містичний шлях до спасіння. Образ Христа-Спасителя єднає Новий Завіт із старозавітною традицією очікування месії, який, згідно з книгами пророків, має прийти до іудеїв.

Якщо Євангелія (благовіствування) розповідають про земне життя Ісуса Христа, то в Посланнях маємо, з чітким формулюванням сутності християнського вчення, листування апостолів з християнськими громадами. Зокрема апостол Павло, відзначивши значення даного Богом Закону для підготовки людства до спасіння, наголосив, що після Христової жертви людина спасається вірою в Христа та любов'ю до Бога і ближнього. Апостол Павло визначив також практичні засади соціальної поведінки християн (коритися господарям своїм, визнавати державу як Божий витвір тощо). Книга Дій апостолів розповідає про містичне виникнення християнської Церкви та про початок місійної діяльності учнів Христа. Зразком християнської есхатологічної містики є Одкровення. Тут йдеться про неминучість останньої битви Бога з Дияволом, торжество Христа і перемогу його над Антихристом, встановлення тисячолітнього царства, оновлення неба і Землі.

2. Символ віри християнства. Ядром християнського віровчення є догмати – істини, які, згідно вчення Церкви, мають Божественне походження і виражають внутрішню сутність цієї світової релігії. Беззастережне сприйняття істинності догматів є необхідним для кожного християнина. Основні догмати християнства формувалися та проголошувалися на перших його семи Вселенських соборах (IV – VIII століття). Скликати Перший Вселенський Собор в м. Нікеї в 325 році спонукала необхідність здолати вчення Арія, який відкидав Божественну сутність Христа, вчив, що Син Божий є творінням Божим. На Другому Соборі в 381 році у Константинополі було засуджене вчення єпископа Македонія, який відкидав Божественну сутність Святого Духу. На двох

цих Соборах було укладено Символ віри, який чітко визначив віросповідні формули християнської релігії. Кожний з дванадцяти його членів являє собою догмат віри:

1. Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця не ба і землі, всього видимого і невидимого. 2. І в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого Єдинородного, що від Отця народився перше всіх віків. Світла від Світла, Бога істинного від Бога істинного, рожденного, не сотворенного, Єдиносущого з Отцем, що через нього все сталося. 3. Він для нас людей, і для нашого спасіння зійшов з небес, і тіло прийняв від Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком. 4. І розп'ятий був за нас при Понтії Пілаті, і страждав, і був похований. 5. І воскрес на третій день, за Писанням. 6. І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця. 7. І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царству Його не буде кінця. 8. І в Духа Святого, Господа Животворящого, що від Отця (так у православних, а у католиків – і Сина. – А.К.) походить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава, що говорив через пророків. 9. В єдину, Святу Соборну і Апостольську Церкву. 10. Визнаю одно хрещення на відпущення гріхів. 11. Чекаю Воскресіння мертвих. 12. І життя майбутнього віку. Амінь.

В культовій практиці Символ віри використовується як молитва на богослужіннях, а також для хорového співу в храмі. Детальне витлумачення Символу віри міститься в катехізисах, катехізичних повчаннях або в спеціальних документах, т. зв. сповіданнях віри.

Основним християнським догматом є догмат Трійці, згідно з яким єдиний бог одночасно існує у трьох особах (або іпостасях) Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Духа святого. Церква оголошує його “великою таємницею”, “незбагненою вічною істиною”, що має засвідчити його неземне походження. Не всі християнські конфесії визнають положення традиційного християнства про нероздільну, єдиносущу Трійцю. З приводу цього існують постійні дискусії в богословській літературі. Так, в єговістському віровченні, Ісус Христос не визнається Богом і Богом-людиною, а духовним сином Єгови. В теології Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів обстоюється думка, що божество складають три окремі особи — Бог-Батько, його син Ісус Христос і Святий дух, які діють в довершеній єдності і гармонії мети й учення. Якщо для Бога-Батька всі люди є дітьми, то для Бога-Сина — його братами і сестрами. Саме Ісус Христос є, згідно цієї теології, Творцем Всесвіту, Викупителем і Спасителем Людства.

Одним із провідних понять християнської догматики є Боговлюднення, згідно з яким Син Божий (друга іпостась Св. Трійці) заради спасіння людства від прабатьківського гріха і вічної смерті зійшов з небес і з натхнення Св. Духа вселився у пренепорочну Марію Діву. Від неї він втілювався (або влюдувався), тобто народився, сприйнявши людське тіло і душу, але був безгрішний як Боголюдина. Св. Письмо виразно говорить про людську природу Христа Спасителя: воно називає його мужем і чоловіком (Ін 8,40; Дії 17,31), другим Адамом (1 Кор 15,45; Рим 5, 14), оповідає, що за тілесною своєю природою він підлягав тим самим законам, що й сини Адама: набував віку, відчував голод, спрагу і втому, спав, страждав і помер. Визнаючи Спасителя істинною і цілісною людиною, вчення, засноване на одкровенні, вказує на його людські переваги, що відрізняють його від інших, а саме: безмужнє народження від Св. Духа, непідлеглисть спадковій гріховній зіпсутості, будь-якому особистому гріху.

3. Моральна концепція християнства. Основи християнської моралі викладені в Св. Письмі, творах отців церкви, різних церковних документах. Характерною особливістю цієї моралі є те, що всі її положення вважаються встановленими Богом, уявляються ідеальними й абсолютними, вічними і незмінними. Важлива риса християнської моралі –

її тісний зв'язок з віровченням, догмами, культовою практикою християнства. Особливого розуміння і з'ясування в християнській релігії набувають такі моральні принципи, як добро і зло, смирення і покірність, каяття і спокута та ін. Еталоном моральної поведінки, морального ідеалу в християнстві є Бог, Ісус Христос, Богородиця, праведники, а також святість і богошанування.

Християнське вчення про мораль ґрунтується насамперед на **Десяти Заповідях Божих** (т.зв. Декалозі), одержаних Мойсеєм на горі Синай від самого Бога. Ось вони: 1. Я Господь, Бог твій... Хай не буде тобі інших богів передо Мною. 2. Не роби собі кумира і всякої подоби з того, що на небі вгорі і що на землі доли, і що в воді під землею. Не вклоняйся і не служи їм. 3. Не призывай Імення Господа, Бога твого надаремно. 4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працею і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа бога твого. 5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі! 6. Не вбивай! 7. Не чини перелюбу! 8. Не кради! 9. Не свідчи неправдиво на свого ближнього! 10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що у ближнього твого! (Вих. 20: 2-17).

Важливу роль у формуванні християнського морального вчення відіграла **Нагірна проповідь Ісуса Христа з її дев'ятьма заповідями блаженства**: 1. Блаженні убогіі духом, бо їхнє Царство Небесне. 2. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені. 3. Блаженні лагідні, бо землю успадкують вони. 4. Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони наситяться. 5. Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть. 6. Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога. 7. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назовуться. 8. Блаженні вигнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне. 9. Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради мене. Радійте та веселіться – нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами (Мт 5: 3 – 12)

Що відрізняє заповіді Декалогу від заповідей Блаженства? Якщо перші мають заборонний підтекст і не визначають характер праведної поведінки, то останні ми знаходимо в заповідях Блаженства. Якщо перші звучать як повеління, як Закон, то другі переломлюються через душу людини, стають її внутрішнім моральним виміром. Так, в християнстві засудженню підлягають не лише ті, хто вбиває чи чинить перелюб, а й ті, у кого навіть думка з'явилася на таку дію.

Ядром християнської моральної доктрини є зафіксована в Новому Завіті **заповідь любові**: “Люби Господа Бога всім серцем своїм і всією душою, і всією своєю думкою”; “Люби ближнього свого, як самого себе” (Мт 22: 37-40). Головне правило практичної моралі християнства звучить так: “То ж усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому – Закон і Пророки” (Мт 7:12). Християнство відкидає навіть злість за злі наміри іншого, у відповідь за скоєне зло. Виголошуючи необхідність ставитися до свого ближнього як до найвищої цінності, християнська мораль відтак радикально змінила існуючі до нього моральні засади тим, що закликала не відповідати на зло злом, любити навіть ворога свого.

4. Обрядова система християнства. Якщо раннє християнство не мало якоїсь упорядкованої обрядової системи, то в IV-V століттях Отці Церкви приділили значну увагу її формуванню. Християнський культ у їх витворі й по-сьогодні зберегли православні і католики. Правда, останні його в минулому столітті значно модернізували й оновили.

Християнський культ загалом відтворює догматично-віроповчальні особливості цієї релігії. Окрім вшанування Ісуса Христа, в ньому значне місце відводиться також вшануванню Богородиці, різних святих, священних предметів (хреста, ікон, святих місць тощо).

Особливе місце в структурі християнського культу займають **таїнства** (лат. – sacramentum)- це такі дії, через які, згідно вчення Церкви, “невидимим чином” віруючому передається Божя благодать, відбувається поєднання “небесного світу” із “земним”, прилучення людини до божественного, священного. Ортодоксальна християнська традиція визнає сім таїнств: хрещення, миропомазання, причастя або євхаристію, сповідь (покаяння), священство, шлюб та маслоосвяття (єлеоосвячення, соборування). Правда, форми їх здійснення дещо відмінні у православних і католиків, хоч догматичний смисл їх загалом однаковий. Протестантизм визнає лише хрещення і причащення, але розглядає їх не як таїнства, а як символічні дії.

Серед найбільш поширених обрядових дій у всіх течій християнства є **молитва** у великому різноманітті її форм. В православ'ї і католицизмі важливе місце займає **іконовшанування і вшанування хреста**. Наголошується на обов'язковості відвідування храмів – місця Господнього.

Система богослужінь або відправ в православ'ї і католицизмі складається із добового (вечірні, повечірні, опівношниця, утрени та ін.) , тижневого (кульмінацією тут є недільна літургія) та річного кола. Елементами останнього постає річне коло християнських свят на честь Ісуса Христа, Богородиці, апостолів, архангелів, священних ікон тощо. В християнському календарі особливо виділяються т.зв дванадцять свята (Благовіщення, Різдво Христове, Стрітєння Господнє, Хрещення Господнє, Преображення, Вхід Господній в Єрусалим, Вознесіння, Трійця, Різдво Богородиці, Введення до храму Богородиці, Успіння Богородиці, Воздвиження хреста Господнього). Святом свят є Пасха (Великдень) – свято Воскресіння Ісуса Христа. В християнському календарі є свята рухомі (Пасха та інші свята, що пов'язані з місячним колом) і нерухомі (пов'язані з сонячним колом). Кожне із свят має свою традиційну символічну обрядовість, в якій використано багато елементів народної традиції.

Значне місце займають в християнському культі **пости**. Більше двохсот днів відводить їм православний церковний календар. Окрім передріздв'яного (пилипівки), Великого передпасхального, петрівського і спасівського постів, церква радить дотримуватися також щотижневих постів – середа і п'ятниця. Пости постають як форма випробування віруючих на стійкість від спокусу, на терпіння і смирення. Зараз Церква наголошує не стільки на утриманні під час посту від деякої їжі, як на “духовному утриманні”.

У витлумаченнях культових дій кардинально відрізняється від православ'я і католицизму протестантизм. Окрім того що він відмовився від більшості обрядових дій, протестантизм не визнає їх містичного характеру і розглядає просто як знаки-символи. Він утверджує примат особистої віри над ритуально-обрядовою стороною релігійності.

ЛІТЕРАТУРА

Біблія. Старий і Новий Завіти.

Академічне релігієзнавство. Підручник за ред.А.Колодного.- К., 2000. –

Тема 14, 15, 23.

Головащенко С. Історія християнства.- К, 1999.

З а к о н Б о ж и й. – К., 2003.

К а т е х и з и с. – К., 1991.

Стасюк С., Завіла Р. Основи догматичного богослов'я.- Л., 1997.

Християнство і духовність. – К., 1998.

Катрій Ю. Пізнай свій обряд. – Львів, 1994.

Еннс Пол. Підручник з богослов'я. – Львів, 2003.

Головащенко С. Біблієзнавство. – К., 2001.

Происхождение Библи. – М., 1964.

Галлей Генрі. Біблійний довідник. – Торонто, 1983.

Стагг Френк. Богословие Нового Завета. – К., 1999.

Християнство доби постмодерну. Монографія.- К., 2005.

ЗАВДАННЯ І ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- Чому Біблію слід приймати за джерело християнства?
- Охарактеризуйте структуру Біблії.
- Скільки членів має Символ віри християнства і який зміст утримує кожний із них?
- Охарактеризуйте засади, на яких ґрунтується християнська мораль.
- Що спільного і що відрізняє Декалог і Заповіді блаженства Ісуса Христа?
- Яка структура християнського культу і в чому особливості кожної із його підсистем?

Т Е С Т И

Перший. Що єднає Старий і Новий Завіти Біблії?

1. Образ Христа-Спасителя. 5. Заповіді блаженства.
2. Моральний Закон Мойсея. 6. Образ Івана Хрестителя.
3. Ідея кінця світу. 7. Місце написання.

4. Визнання первородного гріха. 8. Визнання їх святості євреями.

Другий. Коли було прийнято Символ віри і які положення розкривають його зміст?

1. На Константинопольському соборі 381 року.
2. На Трульському соборі 693 року.
3. На Тридентському соборі 1545 року.
4. На Нікейському соборі 325 року.
5. Віра в єдину і соборну апостольську Церкву.
6. Віра в Бог як творця світу видимого і невидимого.
7. Вимога неодмінного відзначення дня воскресіння Христа.
8. Віра в воскресіння мертвих.
9. Віра в воскресіння Ісуса Христа.
10. Прийняття Івана Хрестителя за предтечу Ісуса Христа.

Третій. Що із перерахованого відноситься до догматичних членів Символу віри християнства?

1. Віра в вознесіння Сина Божого.
2. Віра в другий прихід Ісуса Христа.
3. Положення про святість апостолів.
4. Віра в єдиного Бога-Отця.
5. Визнання хрещення як засобу відпущення гріхів.
6. Положення про божественну сутність Марії Богородиці.
7. Віра в воскресіння Ісуса Христа.
8. Очікування воскресіння мертвих.
9. Положення про зішестя Духа Святого на апостолів.
10. Положення про необхідність Євхаристії (причастя).

Четвертий. На яких догматичних установах ґрунтується християнська

мораль?

1. Вірі в страшний суд потойбічному житті.
2. Вірі в неодмінне настання кінця світу.
3. Вірі в повне викуплення Христом всіх гріхів людства.
4. Впевненості в гріховній природі людини.
5. Впевненості у перевтіленні людських душ (реінкарнації).
6. Визнанні того, що людина складається з двох частин – з тіла і душі.
7. Вірі в існування потойбічного життя.

П'ятий. Які із перерахованих принципів точно визначають викладені в Декалозі обов'язки людини щодо Бога?

1. Не буде в тебе інших Богів, окрім мене.
2. Пізнавай Богом створений світ.
3. Не твори собі кумирів.
4. Люби Бога так, як любиш ближнього свого.
5. Не клянись ім'ям Бога даремно.
6. Не безчести імені Бога свого.
7. Не вживай ім'я Боже даремно.
8. Не поважай Бога чужоземців.
9. Шануй батька і матір свою, щоб бути шанованим Богом.

Шостий. Що відрізняє Нагорну проповідь Ісуса від Декалогу?

1. Заборонний підтекст моральних установок.
2. Погроза негайного покарання на Землі.
3. Засудження внутрішнього мотиву аморальних вчинків.
4. Її принципи є своєрідним правовим законом для людини.
5. Прагнення стати внутрішнім мотивом людської поведінки.

6. Дають позитивний ідеал угодної Богу людини.

7. Покарання переносяться у світ потойбіччя.

Сьомий. Які із двох перерахованих моральних принципів Ісус вважав визначальними?

1. Любов до батьків своїх.
2. Любов до Бога.
3. Любов до свого народу.
4. Любов до рідної землі.
5. Любов до ближнього.
6. Любов до дітей своїх.
7. Любов до своєї Церкви.
8. Любов до ворогів своїх.

Восьмий. Що із наведеного нижче є таїнствами в православній і католицькій обрядовій практиці?

1. Воцерковлення. 5. Іконовшанування.
2. Хрещення. 6. Причастя.
3. Відспівування. 7. Сповідь.
4. Єлеосвячення. 8. Священство.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Біблія як священна книга та культурно-історична пам'ятка.
2. Біблія на українських теренах.
3. Християнське вчення про Святу Трійцю.
4. Основи християнської моралі.
5. Моральний потенціал заповіді любові.
6. Спільне і відмінне Декалогу і Нагорної проповіді Ісуса Христа.
7. Святі таїнства в християнстві.

Тема VII. ХРИСТІЯНСТВО В ЙОГО ДУХОВНИЙ

ІСТОРІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

1. Премодерн і модерн в історії християнства. 2. Постмодерн в сьогоденні християнства. 3. Християнство на порозі нового тисячоліття.

Суспільна наука виділяє три основні етапи у розвитку європейської культурної свідомості або три духовні ситуації в історії Європи – премодерн, модерн і постмодерн. Епохальної зміни своїх парадигм на цих етапах зазнавали і релігії. Як зазначає відомий швейцарський теолог Ганс Кюнг, «стосовно релігії зміна парадигм означає зміну основного зразка, основної структури, основної моделі, відповідно якій людина сприймає себе саму, суспільство, світ і Бога» [Кюнг Ганс. Тринадцять тезисов // *Arbor Mundi* (Світове дерево).- М., 1993.- С. 66]. Проте, осмислюючи релігійний премодерн, модерн і постмодерн, ми не можемо часово і сутнісно пов'язувати ці етапи із багатоконфесійною еволюцією духовного життя всього світу взагалі, бо ж означені етапи не знайшли свій виразний вияв у розвитку кожної з наявних в ньому релігій. Ці етапи більш виразно виокремлюються в християнстві. Історія його постає як послідовна зміна однієї за іншою різних парадигм віросповідання в рамках одного Символу віри. При цьому, говорячи про релігійний премодерн, модерн і постмодерн щодо християнства, ми не маємо шукати їх в кожній з його конфесій, а мусимо підходити при цьому до християнства як цілісного духовного феномену в контексті всієї його історії.

1. Премодерн і модерн в історії християнства. Перший етап – премодерн – хронологічно можна розпочинати з IV-V століть – часу перших Вселенських Соборів і діяльності Отців Церкви. Він знайшов своє пряме відображення у віроповідальних конструктах насамперед католицизму та православ'я. Премодерн базується на ідеї Божого провидіння. Все наявне у світі є нижчим, похідним від нього, бо ж Бог – «не від світу цього», є самодостатньою суттю. При визначенні його ознак Біблія свідчить коротко: він Є.

У п'ятому столітті засновник західної християнської теології Августин при формуванні системи свого богослов'я узагальнив основні елементи християнського вчення, чим надав християнству певну цілісність. Суть концепції премодерну в розумінні Бога як абсолютного центру буття виражається в тому, що в ній він відкривається людині через її душу і серце, а не через розум. Відтак істину християнам слід шукати не в науковому пізнанні, а в Об'явленні. Тому в епоху премодерну авторитет релігії як духовної сили є незмінно вищим від авторитету науки, розуму, раціональності. У цьому премодерн відрізняється від передуючого йому мислення античної людини, яка не виходила за сферу світу при своєму досягненні його, бо ж не мислила чогось поза ним. Якщо в її уяві й існували боги, то вони мислилися належними світу, такими, що визначають і спрямовують все, що відбувається в ньому.

Людина премодерну постає в ролі привілейованого посланця Бога на Землі і водночас вірного слуги його. Вона не покликана змінювати стабільні умови свого життя у світі, бо ж місією Творця є збереження незмінності загальної суті світового буття.

Відтак премодерн у європейському християнському просторі знаходив своє вираження у монотеоцентризмі. Релігійними виявами його, зокрема після розколу 1054 року християнства, були православ'я і католицизм. Інтегративно пізнавальну діяльність премодерну подають «Суми» Томи Аквінського. І хоч Тома був католицьким теологом, його

ідеї були сприйняті і в православне богослов'я, зокрема в богословські курси професури Києво-Могилянської Академії.

Проте католицизм не зупинився на вихідному християнстві. З часом він вивів цю світову релігію за її ранньосвятоотцівську й соборову традицію, вивів у світ, зробив християнство соціальною релігією при одночасному збереженні певного консерватизму у його віросповідній і обрядовій сферах. Православ'я ж по-сьогодні застрягло на етапі премодерну. У своїх вихідних соборних і святоотецьких архаїзованих формах воно збереглося й понині значною мірою завдяки симфонії своїх церков з державою, а також масовій неосвіченості його послідовників, поширенні в країнах відсталих в історичному поступі. Саме в православ'ї премодерн не вмер і нині. Як свого часу він виявляв свою ворожість щодо античного розуму, так він поставав ворогом розуму в епохи модерну. Із-за цього країни з домінуванням православ'я виявили відсталість в історичному розвитку, слугують оплотом світового консерватизму й середньовіччя.

Етап модерну в європейському суспільному житті, а водночас і в релігійній його сфері, починається з XVI-XVII століть – доби Реформації. Саме вона переклала Біблію національними мовами, по-новому відкрила її світу. Завдяки Реформації Біблія повернулася християнам у своєму чистому вигляді без тих доповнень і деформацій, які внесли в її витлумачення Отці Церкви і християнські Собори першого тисячоліття. Модерн знаходить свої чітко визначені принципи в часи Просвітництва. Він не зняв домінуючу у світогляді премодерну ідею теоцентризму, але доповнив її так, що через можливість вільного вивчення біблійних текстів відкрив двері до домінування з часом ідеї раціоцентризму, віри в автономний розум. Це сприяло виникненню в країнах Заходу науково-технічного суспільства.

Процес модернізації був водночас і процесом секуляризації, в якому наука, економіка, держава, а зрештою – і сфера особистого життя емансипувалися від релігії. Із-за цього в європейському модерні інституалізована релігія виступила проти загрозливих для неї великих сил модерну – природознавства, техніки, індустріалізації, а особливо проти демократії. Але саме така позиція інституалізованої релігії спричинила витіснення її із суспільного життя, віднесення до розряду пережитків. Поява автономної секуляризованої культури була певною мірою продуктом Реформації і Просвітництва: християнство за умов модерну стало однією з релігій серед багатьох інших.

З часу модерну наступив новий етап в релігійному осмисленні дійсності. В ситуації визнання підпорядкування всіх подій довкілля об'єктивним законам теологам складно стало говорити про Бога як про об'єктивну силу історії. Способом захисту, яке обрало для себе західне християнство (насамперед протестантизм), була демонстрація притаманної йому розумності й соціальної корисності. Останнє виявилось зокрема в усуненні відмінності між релігією і мораллю, зведенні теології до етики. Це зрештою призвело до певного нівелювання специфіки релігії, вилилося в етизоване християнство. Християнство зробило Бога з моралі. Ця тенденція його зберігається і нині.

В протестантизмі, який є типовим конфесійним виявом християнства доби модерну, основою його віровчення виступають, з одного боку, вже не рішення Вселенських Соборів і праці Отців Церкви, а Священне Писання. З другого ж боку, сама Біблія, перекладена національними мовами, стала об'єктом раціонального осмислення протестантами. Відтак з доби модерну світ, як витвір Божий, постав об'єктом пізнання і віднайдення в ньому Божої премудрості. З часом він уже усвідомлюється не як творіння Бога, а просто як природа.

Сформований новий погляд на світ призвів і до нового розуміння місця людини в ньому. Модерн не стільки підніс людину, як приземлив її, подав як частину природного буття,

господаря власної долі. Вона одержала право на пізнання світу й власне корегування свого існування в ньому. Бог в його осмисленні вже не брав участь у справах свого творіння, бо ж Всесвіт поставав як замкнута система природних причинно-наслідкових зв'язків. В XIX столітті Просвітництво втратило хоч якийсь зв'язок з Богом. Він уже йому став непотрібним і як початок світу й всього в ньому, що ще було характерно для мислення дійств. Так, у Ч.Дарвіна в його концепції еволюції природа стала повністю самодостатньою. З доби модерну світ вже перестає усвідомлюватися як вияв Бога, а постає насамперед об'єктом для людської зраціоналізованої діяльності в ньому. При цьому остання виступає вже не формою служіння Богу-Творцю, а самотворенням: людина із слуги Божого перетворюється в господаря власного існування. Відтак модерн – це етап зростаючої секуляризації, етап антропоцентризму, етап раціональності.

Інтелектуальним завданням теології після епохи Просвітництва стало примирення теоцентричної віри з антропоцентричним світоглядом. На зміну фанатичній вірі премодерну приходять зраціоналізована віра модерну. Модерн не підніс людину, а спустив її у світ як природу, а не як творіння Боже, зробив володарем, приватизатором світу, а зрештою – заручником тих деструктивних сил, які поставили світ на грань фіналу у війнах, екокатастрофах. Наука, ставши безпосередньою продуктивною силою, водночас преретворила людину, як складову останніх, в ніщо, зробила сенс її буття у світі беззмистовним. Якщо на етапі премодерну людина була нижчою Бога, але вищою від всього іншого, то на етапі модерну вона стала заручницею зовнішніх щодо неї, часом нею ж створених деструктивних сил. Зрештою раціоцентризм призвів до краху антропоцентризму, що будувався на принципах: світ для мене, а відтак я сам повинен будувати своє власне буття в ньому.

Але оскільки в епоху модерну інституалізована релігія (особливо католицька) виступала проти сил, що загрожували її буттю, зокрема проти науки, техніки, освіти та ін., то вона була витіснена на окраїну суспільного буття, взагалі сама актуалізувала питання її непотрібності. Проте це стосувалося переважно залишкових форм християнства часу премодерну – православ'я і католицизму.

Наголосимо ще раз, що **християнський модерн починається з часу появи протестантизму**. Християнство розвивається від обережних змін (а в релігії це інакше й бути не може), коли проголошувалося всезагальне священство, виправдання і спасіння особистою вірою, особистими зв'язками з Богом без будь-яких посередників (святих, священників, обрядів, молитов незрозумілою мовою, пишних храмових споруд тощо), до абсолютної відсепарованості від інославного суспільства, держави, всесвітніх центрів, що були побудовані на православній чи католицькій традиціях, до творення своїх конфесійних інституцій як нових соціумів, специфічних типів організації із строгим членством, дисципліною, формування спільної духовності, яка претендує на єдиноістинне розуміння й витлумачення християнського віровчення, формування почуття своєї якоїсь винятковості й єдиноспасенності, а то й абсолютної призначеності.

Модерн, як вище вже відзначалося, послужив сприятливим ґрунтом для розвитку і поширенню протестантизованого християнства. Свідченням цього є той успіх в історичному поступі, який виявили країни з домінуючим протестантизмом, надто глибокий, усвідомлений рівень релігійності послідовників протестантських течій, слугування християнських моральних цінностей невід'ємною складовою способу життя вірних протестантизму, зацікавленість протестантів одержанням наукових знань і практичним втіленням їх у свою життєдіяльність.

Що ж призвело до занепаду модерну? Насамперед крах ілюзії про всемогутність людського розуму, бо ж те, до чого призвело його втручання у закономірності природних процесів, спричинило зрештою трагедії в людському бутті. Наступив також крах універсальних моральних цінностей, усталених наукових поглядів і висновків, віри в нескінченність історичного поступу. Отже, модерн зрештою сам призвів до зміни духовної ситуації, перелому епох – настання етапу постмодерну.

2. Постмодерн в сьогоденні християнства. Постмодерн – не означає антимодерн, не є якимсь ультрамодерном, тобто подальшим розвитком і завершенням модерну. На відміну від модерну, постмодерн виходить не стільки на питання світогляду, скільки на світовідчуття індивіда, де на першому плані стоїть не якесь логічно оформлене, зраціоналізоване віровчення, а глибокоемоційно прочувана реакція людини на навколишній щодо неї світ. Можна навіть говорити про якусь постмодерністську релігійну чуттєвість.

Основною ознакою постмодерного мислення є **плюралізм**. Згідно постмодерних міркувань, абсолютної істини як такої не існує, бо ж судження кожного є для нього єдиноістинними і кожний у всьому має право на свою думку. Тому, щоб не було будь-яких обмежень особистої свободи, треба виявляти терпеливість до інакомислячих й інаковірних, до їх способу життя і ними вживаних моральних норм.

Що стосується часової межі переходу від модерну до постмодерну, то її датують серединою 50-х років минулого століття. Саме в ці роки постмодерний світ став домінуючим. Це – повоєнні роки, коли після нею ж творених у війну страхів людина втратила віру у свою гідність, в якісь універсальні моральні авторитети, в суспільний поступ, щасливе майбуття, віру в заступництво Бога і джерело всіх цінностей та ідеалів.

Класики постмодерну кожний по-своєму висловлює своє відношення до релігії. Якщо М.Фуко й Ж.Делез закликали повернутися до «негативної теології», де про Бога можна говорити лише в термінах незнання, то Ж.Бодрійяр говорив про християнство як «симуляцію третього рівня», а релігію взагалі називає «спецефектом». У своєму класичному витворі деконструкції релігії («світу інтимного» – в його термінології) Ж.Батай обстоє безпідставність поняття «Бог» (Вищої істоти). Бо ж в наших намірах якось виокремити його із світу і возвисити його над матеріальним світом ми, міркує постмодерніст, все одно ставимо його в один ряд з людьми, рослинами, тваринами. Водночас пропаганда «добраго боженьки» перетворює його в насильника, оскільки, з одного боку, напучує людей на жертвоприношення йому, а з другого – виявляє його насилля щодо людини в свободі її діяльності через погрози покарання за можливі гріхи. Відтак Божество зберігає свою божественну сутність лише завдяки наявності того, що воно ж заперечує: Бог без світу не існує.

В оцінках сутності релігійного постмодерну дослідники висловлюють різноманітні судження, а то й взагалі заперечують наявність його в релігійній сфері, пишуть про неправомірність застосування цього поняття до неї.

Наголошуючи все ж на настанні епохи постмодерну в релігійній сфері, зокрема в християнському світ, назвемо ті основні емпіричні ознаки релігійного постмодерну, через які він виявляє себе на різних рівнях функціонування релігії – індивідуальному і суспільному.

Насамперед відзначимо, що **постмодерністські риси притаманні індивідуальній свідомості сучасного віруючого**, який хоча й існує в якійсь конфесійній системі, але фактично функціонує певною мірою виокремленим із неї. Це знаходить свій вияв в наступному:

По-перше, відбувається розмивання самої ідеї Бога. З одного боку, антропоморфні уявлення про нього замінюються духовними (Бог – Всесвітній Закон, Бог – Абсолют та ін.), а з другого – з'явилася концепція «смерті Бога», точніше смерті відстороненого від світу Бога, і вчення про сопричастність Бога до всіх процесів на Землі і у Всесвіті (це своєрідна його пантеїзація) і про людину як його співпрацівника, співвиконавця.

По-друге, наявний довільний вибірковий підхід віруючого до системи віровчення своєї конфесії, втрата віруючими єдиної мети і виявів своєї релігійності; для багатьох релігія постає скоріше як система певних життєвих моральних норм, а не як картина світу чи есхатологічне вчення, оскільки людина практично вже перестала думати на перспективу про смерть.

По-третє, маємо нині амбівалентний стан релігійності віруючого, еклектичний синтез в його голові догматів різних вірувань (традиційних і нетрадиційних, традиційних вірувань з позавірповідною містиккою, поєднання західної релігійності із східною).

По-четверте, зникає впевненість і переконаність в єдиноістинності й єдиноможливості саме свого конфесійного вибору. Як слушно відзначає дослідник релігії Дж. Вейз, «згідно постмодерністського мислення, принцип культурної різноманітності означає, що будь-яка група однодумців постає як культура, яку слід розглядати настільки ж хорошою, як і всі інші. Постмодерністськими гріхами є «відношення з осудом до іншokonфесійно належного», «претензії на монополію істини» і «прагнення нав'язати свої цінності іншим». Ті, хто піддає сумніву постмодерністську догму щодо неіснування абсолютних цінностей, не вписується в канони терпимості. Єдина хибна думка – віра в істину, єдиний гріх – віра в існування гріха.

По-п'яте, відбувається уособиствлення релігійності, переміщення її в сферу індивідуального, втрата релігійністю стану родової традиції, засобу зв'язків з одновірцями в усталених формах. В цьому контексті у протестантів навіть з'явилися індивідуальні консультації пасторів з питань досягнення вірними «самореалізації». Внаслідок індивідуалізації релігійності з'являється якась нетерпимість до трансцендентних духовних вірувань, бо ж вірного починають цікавити переважно питання «тут і тепер», безпосередньо сприймане, а не піднебесне. Йому більш бажане міцне здоров'я і життєве багатство, ніж якийсь рай потойбіччя. Відбувається зміна характеру Церкви: вона все більше користується споживацькою теологією, яка гарантує своєрідний «мегаперехід» від, образно кажучи, журавля в небі на синицю в жмені. Вірному обіцяють вилікування його болячок, гарантують спокій і життєве щастя через звільнення від різних форм залежності (алкогольної чи наркотичної), зміцнення сім'ї, вивільнення від аморальних потягів тощо. А це для нього більш значиме тепер, ніж якесь блаженство для його душі в посмертному раю. І хоч традиційне християнство, навіть класичний протестантизм епохи модерну, які працюють переважно на «потойбічну перспективу» своїх вірних, вважають це спотворенням Євангелії, підривом авторитету і зміною характеру Церкви, але воно не може цим новим віянням протиставити щось значиміше. Молодим вірним більш подобається також розважальне богослов'я, користання новими РТ поп-культурою «McChurch».

По-шосте, зникла потреба дотримуватися традицій і обрядів саме своєї конфесії, правил співжиття своєї релігійної течії, зник воцерковлений віруючий, втратила свою сакральність церковно-обрядова практика, має місце недотримання вірними всіх традиційно визначених конфесійних обрядових форм, довільність у їх формуванні і поєднанні; на зміну храмовому приходиться телевізійне сприйняття відправи богослужінь, а оскільки телепередачі таких відправ є поліконфесійними, то з'явився підхід до своєї конфесійної обрядової практики як до однієї з можливих культурно-релігійних традицій.

По-сьоме, внаслідок появи міжконфесійного сімейного симбіозу зникла сім'я як «домашня церква», а відтак відходять у видовищну традицію колись сакральні домашні обряди, зникла необхідність дотримання традицій і обрядів своєї конфесії в домашніх умовах, не спрацьовує принцип відтворення усталеної релігії як вияв сімейної традиції, а водночас, за умов урбанізації, не спрацьовує громадська думка як чинник-контролер збереження і відтворення певних традиційних релігійних форм і функцій.

По-восьме, релігія втратила свою роль морального імперативу: маємо не етику, а етикет релігії; релігійні моральні приписи постають не як норми, що обов'язкові для дотримання, а як об'єкт бажань/небажань вірних у їх користуванні, як засіб, за допомогою дотримання якого можна засвідчити громадськості певну свою конфесійну належність, вірність традиції батьків.

По-дев'яте, якщо в добу модерну конфесійну належність кожного визначали на все життя його батьки або ж домінуюча конфесія в місцині його проживання, відсутність можливості пізнати конфесійне різноманіття релігій і обрати якусь іншу, ніж батьківська, то постмодерн створив умови для вибору і змін конфесійної належності. При цьому постмодерніст відкритий масовій культурі і відвертій комерції. Постмодерн потурає споживацькому мисленню, пропонуючи кожному релігію на його смак. А ось коли при релігієвиборі неістотною постає істина, то людина починає вибирати для себе віросповідання так, як вона обирає будь-який інший товар: «Подобається це мені, а чи ж ні? Це те, що я хочу і що шукав, а чи ж треба ще подумати, пошукати і порівняти?». Відтак це вже нове сприйняття релігії: для вірного важливим є не те, що є істинним, а те, що є корисним чи ж що подобається.

По-десяте, відома інклюзивність західноєвропейської, «римської» традиції, здатної не лише розвивати своє, а й вбирати те чуже, що виявляється близьким і цінним, сприяє тому, що в «тканину» релігійного життя на Заході – католиків, англікан, різних протестантів – все більше входить православ'я, зацікавленість яким тут стає постійною.

За цих умов, скажімо, християнські новотвори не прагнуть якось доводити свою достовірність і відповідність витоковому християнству, а чарують шукаючого описанням тих здобутків, які він матиме, молячись (а точніше – навчаючись) в їх спільноті. Його вчать вже не тим, що розповідають якісь епізоди з Біблії, а практичними рекомендаціями вирішення своїх життєвих проблем, здолання негативних «енграм», нагромаджених в минулі роки життя. В такий спосіб ти вже стаєш «чистою духовною істотою».

Коли поговориш із послідовником якоїсь нової релігії, то відчуєш його суб'єктивне щастя від того, що він не слідує за традиційно пропагованими християнством концептами про гріховність і потойбічну відплату, альтернативу вирішення питання рай-пекло. Користаючись навіть науковими здобутками, людину тут вчать тому, як жити в повсякденні, як зробити життя не випробуванням, а радістю. Єдиним критерієм віри відтак при цьому постає задоволення і бажання, щоб воно було істиною. Традиційні Церкви не сприймають це, бо ж вони вважають, що людина задоволення має одержувати не тут, в її земному бутті, а там – в потойбіччі. Прагнення людини бути щасливою в цьому світі для них постає навіть як «витівки сатани».

Людина постмодерну не така самовпевнена як людина модерну. Остання в уяві своїй створювала собі чи своїм нащадкам світле майбутнє і в цьому житті і в потойбіччі (якщо вірила в нього). Цій меті вона підпорядковувала, з одного боку, досягнення людського генію, а з другого – Божу співучасть в її житті. Людина постмодерну не така. Це – людина скепсису

й розгубленості, людина, яка втратила гідність у своїх власних очах. Вона вже не вірить в саму себе, у свій розум, допомогу інших.

Постмодерн виявляє себе і на суспільному рівні функціонування релігії, а саме:

По-перше, відбувається активний процес творення самобутніх богословських вчень, появи різних теологій (теологія прогресу, теологія праці, теологія революції, «чорна» теологія, теологія фемінізму та ін.). При цьому, якщо раніше засновник нового вчення водночас поставав і творцем нового конфесійного напрямку християнства (Лютер – лютеранство, Кальвін – кальвінізм, Хелен Уайт – адвентизм сьомого дня та ін.), то нині теологія універсалізується, зокрема праці католицьких богословів активно використовуються православними, а праці протестантських теологів вивчаються в інших християнських конфесіях.

По-друге, відбувається десакралізація «священних книг»: вони постають вже як культурно-історичні пам'ятки, а не як недоторкані святині, де за кожним словом прихована якась божественна істина, утаємничений код. При їх вивченні застосовуються історико-критичні й герменевтичні методи сучасного наукового пізнання. До Біблії стали підходити вже як до сакралізованого відображення історії, культури та світогляду давніх людей. Спроби утвердити останнє (зокрема прагнення віднайти в ній якийсь сокровенний код та ін.) залишається «гласом волаючого в пустелі». Водночас зникає довіра до теологічної основи історії і її християнської інтерпретації, бо ж справді, якщо є божественна влада над нею, то як можна з'ясувати допущене людинолюбним Богом масове знищення тих же людей у війнах і природних стихіях, допущені ним руйнації людиною екологічного балансу природи. Все це розмиває традиційне розуміння Бога як «основи буття», промислителя і благодійника.

По-третє, якщо в перші століття історії християнства живим втіленням Бога на Землі поставав Ісус Христос, то з часу Отців Церкви це втілення перенесли вже й на Церкву – хоч і містичне тіло, але недосконале. Потім справа пішла далі: авторитет Церкви підмінили авторитетом кліру, вшануванням його священства. В епоху постмодерну з'явилася тенденція гурізації релігії, наділення лідерів християнських спільнот (та й не лише християнських) якимись надприродно санкціонованими ознаками, особливою благодаттю. Це надзвичайно чітко проявляється у сучасному харизматизмі, кожна з течій якого боготворить свого пастора-засновника.

По-четверте, паралельно з означеним вище в очах віруючих священнослужителі, церковні ієрархи і Церква як релігійна організація втрачають свій колишній авторитет, віруючі у масі своїй не визнають наявності у них якихось ознак благодаті, ставляться до них як до звичайних людей, наділених лише функцією організатора чи координатора. Духовне сприйняття Бога виключило потребу не лише в духовенстві, а й у спеціально обладнаному приміщенні для моління: якщо Бог всюди, то й молитися йому можна будь-де.

По-п'яте, відбувається розмивання церковної організації як Богом встановленої, сакральної інституції, йде незупинний процес дроблення, диференціації наявних релігій. Інституційна релігійність все більше нагадує релігійний супермаркет – йди і вибирай.

По-шосте, перехід від моноцентризму до поліцентризму, коли поліцентричний світ демонструє в концептуальній та аксіологічній сферах «радикальний плюралізм», який в контексті розвитку віри означає настання кінця гомогенного конфесійного середовища. З точки зору Г. Кюнга, це не тільки передбачає вирішення екуменічної проблеми всередині християнства і зняття міжрелігійних колізій на основі «максимальної відкритості щодо інших

релігійних традицій, а водночас дає «новий шанс для релігії» в розумінні місця в культурному плюралізмі світоглядних парадигм.

По-сьоме, Церква відсторонюється від її природної затурбованості духовним спасінням вірних, спасінням колись, потім і десь в потойбіччі й зорієнтовується на повсякденні проблеми суспільства. Релігія йде не в свої сфери життя (політику, комерцію, благодійність, світську освіту, мас-медіа тощо), внаслідок чого відбувається розмивання власне релігійного; на релігію переносяться всі життєві проблеми, а зрештою вона втрачає свою сакральність. Водночас християни стають якимсь виокремленим сегментом суспільства замість того, щоб бути невід'ємною частиною його культури. Церковні спільноти поступово перетворюються у специфічні субкультури. Вони мають свої книжкові видавництва і магазини, свою музику, свої радіо- і телеканали, навіть свої із світськими навчальними планами школи й університети, а то й виробництва, професійно-виробничі спільноти. В такий спосіб християни формують, паралельно із світською, свою культуру. Існування ж цих «християнських культурних гетто» в наш час постає невід'ємною частиною загальної роз'єднуючої тенденції, характерної для постмодерну. В перспективі конфесійні спільноти християн, гадаємо, матимуть міцну життєздатну основу. Перебування в них їх вірні розглядатимуть як велике благо.

Західний постмодернізм небезпечний для християнства ще й тим, що саме він своїм негативом щодо раціоналізму й сцієнтизму європейської культури, перетворення її в безжиттєву «посткультуру» створює простір для східно-релігійного мислення, шанс перемогти західну культуру природною логікою Сходу. Це певною мірою засвідчує мода на Східні релігії в західному світі, яка звідти перейшла і на наші українські терена.

Заземлення нових релігій на проблемах сьогодення своїх вірних призвело до того, що більшість постмодерністів не сприймають вже як принцип організації соціального життя концепції «великих оповідей» (метаоповідей), через які та чи інша традиційна релігійна культура прагнула дійти до своїх вірних. До таких метаоповідей належить зокрема і традиційне християнство, що претендує на абсолютну істину. Ось тут і вступають постмодерністи в конфлікт з такими ідеологами минулих форм християнства, які вважають відкрити Богом у Біблії істину вірною, незмінною і єдиноістинною. Поруч з нею ореолу святості набирають праці засновників нових християнських течій. Для прикладу назвемо хоч би багатотомник Віссаріона «Последний Завет» або ж праці Джона Сміта в мормонстві чи архієпископа Іоана Бериславського в богородичному русі.

Сучасно мислячі християнські богослови без якихось негативних емоцій сприймають постмодернізм. Вони визнають те, що постмодерністи виглядають так само, як і ми, лише їх цінності і сприйняття ними світу істотно відрізняються від наших, а вловлювати ці зовні невлімовимі, але надто глибокі зміни, підчас тяжко. Відбувається не відмова від релігії, заперечення її, що характерно для атеїзму, а руйнування цілісного уявлення про неї, системного сприйняття її, деструкція догматичного і соціального підґрунтя існування релігійних організацій, деконструкція соціальних функцій релігії. Ера постмодерну дає можливість класичному, ортодоксальному християнству (бо ж за його часу все є істинним) також повернутися в лоно суспільного життя. У постмодерному суспільстві за таких умов користується повною довірою навіть консервативне християнство. В наш час євангельське богослов'я уступає місце новій теології, яку подеколи називають академічною. Відбувається своєрідний «мегаперехід» від класичного протестантизму доби модерну до нового, постмодерністського розуміння Євангелія, коли, з одного боку, дещо стираються гострі кути біблійної ортодоксії, а з іншого – Євангеліє пристосовується до цінностей і характеру мислення сучасного суспільства. На зміну трансцендентному, всемогутньому і всезнаючому Богу в новому христинстві приходять Бог іманентний і динамічний, що залучає людину, як

своє творіння, до партнерства з ним. Замість сприйняття нею себе як зіпсованої гріхом Адама і засудженої за це всевишнім до страждань істоти приходить зняття відповідальності кожної людини за той чужий Адамів, не її гріх, а відтак зміна гніву Божого на його любов. На місце спасіння завдяки вірі у спокутувальну жертву Ісуса Христа приходить віра в дароване спасіння саме Духом Святим через просте наслідування кожним у своєму житті прикладу праведної поведінки і думання Ісуса Христа. Своєю смертю Ісус не викупив наші гріхи, а лише засвідчив свою любов до нас й водночас навчив цим нас взаємній любові. Відтак слово Євангелія, згідно християнського постмодерну, несе вірним не свідчення покарання грішників й милостивого спасіння їх через віру в Христа, а Божу любов, що має забезпечити за допомогою Святого Духа повноцінне і щасливе життя на Землі. Якщо Бог в класичному християнстві виглядав таким, що існує для свого особистого щастя, бо ж він свій гонор ублажив навіть смертю власного сина, то тепер він постає в ролі турботливого батька за своє творіння, як добра істота, що зайнята по-діловому суто земними, поцейбічними людськими справами.

В епоху постмодерну в сучасному християнстві на зміну гаслу «як я можу спастися» приходить гасло «як я можу стати щасливим» .

Враховуючи нові призначення християнської спільноти, їх лідери тепер прагнуть не лише давати їм привабливі назви, а й з часом міняти їх, засвідчуючи в такий спосіб всезростаючу увагу Бога до їх покликання і якусь нову зміну їх функціонального вияву. Прикладом цього може служити хоч би зміна назви очолюваної в Україні пастором Сандеєм Аделаджею харизматичної спільноти з «Слово віри» на «Посольство благословенного Царства Божого для всіх людей» (коротко – «Посольство Боже»), поява в назві Великого Білого Братства словосполучення «Нова спільнота Преображеного Людства».

Церкви, відкриті до постмодерну, особливу увагу приділяють творчості. Вони прагнуть доносити своє вчення не лише за допомогою слова-проповіді, а й шляхом використання для цього великого різноманіття художніх форм – спів, сучасну музику і сценічне мистецтво. Акцент робиться на особистій взаємодії між членами Церкви і творчістю. В епоху постмодерну змінилися засоби поклоніння Богу. Ідеологи його твердять, що не Слово Боже і проповідь, а музика є засобом, через який Бог сповіщає людям про їх спасіння. Так, нині харизматичний рух вже не можна уявити без музики, яка стала для нього невід'ємним елементом богопоклоніння.

Отже, християнський постмодерн – це не зміна християнського світогляду, а своєрідна реакція на віковий, практично безнаслідковий експеримент традиційної теології з раціонального пізнання Бога і місця його в житті людини. Адже в добу модерну так і залишилися без відповіді питання: хто і звідки Я? в чому сенс мого життя? як стати духовним? та ін. А це тому, що повністю нічого пізнати не можна. Пізнання відбувається лише частинами, а відтак воно з необхідністю є плюральним, бо ж вирішення означені проблеми у кожного знаходять своє. Під впливом усвідомлення цього на перший план у кожній віруючій людини висувається не логічно оформлене богословське вчення, а глибоке, емоційне, внутрішньо прочуване ставлення її до Бога, якого, як істину, пізнати не можна, бо ж вона не висловлюється людською мовою. То ж постмодерн торкається не стільки питань віровчення, логічно оформлених богословських вчень, а релігійного світовідчуття, духовного стану віруючого в його глибоко-емоційному ставленні до Бога, його харизми.

Розглядаючи діючі в християнському світі спільноти, залежно від їх ставлення до постмодерну, дослідники виділяють три їх різновиди. Перші – Церкви, що не сприймають постмодерн взагалі. Другі – християнські спільноти, які відкриті для постмодерністів, прагнуть, наскільки це можливо, виразити себе адекватно оточуючому їх постмодерному

суспільству, не втрачаючи своїх біблійних основ, сприймають постмодерн, але не стають при цьому постмодерними. Треті – постмодерністські християнські спільноти, які так пристосовуються до постмодерністської культури, що не здатні навіть вловити ті сторони постмодерну, які не відповідають біблійному світогляду, християнському віровченню, ustalеним нормам християнського життя. Християнські теологи традиційних Церков відкидають ці спільноти і закликають до використання спеціальних методів роботи з тими, хто йде до них [Див.: Роуд Росс. Християнство и постмодернизм, или какой будет Церковь III тысячелетия // Християнство.- 2002.- №6].

Відкриті до постмодерну Церкви орієнтуються на створенню малих груп. І це не стільки з метою організації продуктивного вивчення Біблії, а насамперед для забезпечення близького міжособистного спілкування вірних, завдяки якому члени груп одновірців служать один одному духовно. Тут – і взаємне обговорення біблійних текстів, і взаємна молитва, і душекорисні бесіди, і сумісна трапеза, і просто взаємна повага і любов. При цьому не втрачається індивідуальність і здатність кожного до особистої творчості, бо ж кожний йде до Бога з власною думкою, через служіння йому і благовісткування одержує Дари Духа Святого.

В діяльності постмодерністських Церков, які відзначаються творчим підходом до служіння, в наш час з'явилися деякі нові тенденції, зокрема:

- Існують вони у формі сітки певних одноконфесійних церков, які у своїй сукупності формують метацеркву; ними приймаються повністю «нецерковні» назви.
- В організації і проведенні богослужінь допускається повна свобода; служба Божа відбувається як театральна вистава із значним використанням в ній музики, співу; зібрання спільнот віруючих проводиться не в традиційних, віками повторюваних формах, а в довільних формовиявах.
- Зміст проповідей присвячується переважно безпосереднім проблемам життя, прославленню і завдячуванню Богу, а не постійними зверненнями до нього з благаннями і проханнями.
- До спільнот залучаються й ті, хто веде альтернативний християнству спосіб життя, бо ж Бог любить всіх, зрештою – обіцяється спасіння всім, навіть грішникам, але після своєрідного перевиховання їх в посмерті, як то є, зокрема, у вченні мормонів.

Постмодерн, на відміну від модерну, створює велике різноманіття нових християнських конфесій. Вони не обмежені якимись рамками традиції, розуму і моралі. Ці нові системи вірувань докорінно відрізняються від традиційного християнства. Частіше їх об'єднують поняттям «New Age». Цей рух має найбільше постмодерністських рис. Ці конфесії об'єднує спільна ідея: людина -сама божественна істота, вона – творець власного Всесвіту. А відтак, що засвідчують назви багатьох їх видань, вони вчать «Допоможи собі сам», «Ви самі створюєте собі свою реальність» та ін. Хоч в русі New Age є різноманіття течій, але їх об'єднує віра в гуру – “духовного провідника» в потойбічні форми життя. Вони вдаються до екстрасенсорного сприйняття, занять медитацією, чаклунством. З'являються також релігії поклоніння «богиням-захисницям» доквілля. Це є своєрідним відображенням того процесу фемінізації, який став характерним для другої половини ХХ століття.

3. Християнство на порозі нового тисячоліття. Поява релігійного

постмодерну не означає, що він приходить на зміну релігійному модерну і передуючому йому релігійному премодерну, який, як вище зазначалося, ще виявляє свою живучість в тих

островках загалом відмираючого православ'я, які ще збереглися переважно у відсталих в суспільному поступі країнах. Релігійний постмодерн (і тут можна погодитися з дослідником О.Ваторопіним) теологічно є нейтральним, бо ж не заперечує релігійні ідеали і авторитети. Він не веде до повної відмови від релігії, тобто до атеїзму, але, образно кажучи, заземлює її на повсякдення. Відбувається така деконструкція релігії як духовно-соціальної підсистеми суспільства, а також інтегруючих її соціальних функцій, коли вона втрачає свою цілісність, системність і набуває ірраціонального, фрагментарного, суперечливого характеру. При цьому проходить така пряма деструкція релігійних організацій, що вони подеколи втрачають із-за цього як догматичні, так і соціальні основи свого існування [Ваторопин А.С. Религиозный модернизм и постмодернизм // Социология религия.- М., 2001.- С. 84-91].

В добу постмодерну на перший план висувається відмінність між різними християнськими традиціями. Проте сучасно мислячі богослови не вбачають в цьому якийсь привід для руйнівних міжрелігійних воєн. Конфесіоналізм не означає «мертву ортодоксію» – нав'язування свого роду доктринальної чистоти за рахунок щирої особистої віри, вважають вони. Конфесійні дискусії можуть мати місце. Але ще апостол Павло не виключав відмінності в християнстві, бо ж одне тіло складається з багатьох членів (1 Кор. 12). Відтак екуменічна зорієнтованість християнства, зумовлена закликом Ісуса Христа, щоб «всі були одно», яка має на меті усунення наявних характерних особливостей різних християнських конфесій, виявилася нереальною перспективою. Християнський плюралізм повністю відповідає умовам постмодерну [Див.: Велькер Михаэль. Христианство и плюрализм.- М., 2001].

Особливістю релігійного постмодерну є не тільки те, що він створює умови для появи багатьох нових релігій, а й започатковує процес міжконфесійної синкретизації, що відбувається на основі відбору з різних релігійних систем того, що, як то кажуть, з визнанням його як істини до смаку реципієнту, хоч при цьому може мати місце й відхід від основ християнського віровчення. Як зауважує Джордж Барна, «із засиллям елементів східної духовності найпривабливіші аспекти християнства (які скоріше стануть елементами стилю життя, а не центральними духовними принципами) будуть все більше поєднуватися із екзотичними й зачаровуючими атрибутами східних релігій. Зрештою люди дійсно повірять в те, що їм вдалося удосконалити християнство, незважаючи на творчу реструктуризацію віри» [Цит. за: Вейз Эдвард Джин. Времена постмодерна.- С. 206].

Постмодерністська релігійність відходить від суті домінуючих до неї трансцендентних вірувань. Цей відхід зумовлений певною байдужістю вірних до пропагованих традиційним християнством очікувань Неба й зацікавленістю їх насамперед добрим здоров'ям, добробутом і щасливим життям «тут і тепер». Дещо повторюючись і образно кажучи, наголосимо, постмодерн заміняє «теологію хреста» «теологією слави». Дехто називає останню ще «терапевтичною теологією», бо ж вона, замість ідеї гріха і спасіння в потойбіччі, пропонує психічне здоров'я, а то й зцілення від різних недугів.

Свій негатив щодо пропагованих традиційним християнством гріха і зла постмодерні священники-експерти пояснюють тим, що ці феномени не мають якогось свого виміру, а відтак не можуть бути об'єктивно оцінені. Для них гріх – це соціальне відхилення (статистичне поняття), а зло – психопатологія (медичне поняття). Бог постмодерністів не говорить ні про праведність, ні про милість, ні про благість, ні про добродійність. Він – лише у сфері ефективності, точності й добродійності. Заміна змісту християнства процесом необхідних його трансформацій призводить до моральної і духовної розгубленості вірних, до втрати потреби і здатності щось пізнавати. Якщо традиційне християнство відігравало важливу соціальну функцію у збереженні моральних цінностей, то постмодерн відбирає у кожного право на будь-які духовні, в тому числі й моральні, засади життя. Моральні стандарти, утверджені традиційним християнством на основі Декалогу і Заповідей Блаженства Ісуса

Христа, віднесені тепер до особистих переваг, бо ж їх не можна оцінити об'єктивно, на істинність. Постійно пропаговані засобами масової інформації по суті аморальні форми поведінки від частого їх повторення стають якоюсь нормою життя, а відтак в чомусь вже сприйнятними. Руйнується також поняття святості, бо ж з використанням нових інформаційних технологій Бог вже часто постає суб'єктом якоїсь комедії, а непорочне зачаття і розп'яття нібито випадково попадають в секс-гардероб якоїсь повії. Наявні і описувані пресою факти сексу в храмах переносяться на екран і повторюються стільки разів, що з часом їх перестають сприймати як щось богохульне. Головна цінність Божого творіння – життя людини вже зводиться до рівня вартості медичної страховки чи промислу кілерів. Всіляко пропагується евтаназія – вбивство хворих і літніх людей, аборти – нищення живого в утробі його матері, а то й самогубство із-за невлаштованості життя. Все це знаходить критику з боку традиційних церков (навіть протестантських), які оголошують постмодерні новації як «розважальне богослов'я», що спотворює істини Євангелія, підриває авторитет християнства.

Відзначаючи ті можливості, які відкриває постмодерн для відродження християнства, і ті ознаки цього, які вже з'явилися, зауважимо, що це не є тотожним відродженню всіх християнських конфесій, християнських церков, хоч релігія в епоху постмодерну функціонує не лише в особистій сфері життя людей, а й в суспільній, у великих релігійних рухах сучасності. Відбувається нове відкриття релігії, повернення до релігійного начала, що має, правда, амбівалентний характер. Але це не означає, що постмодерн передбачає навернення і слідування букві, а не духу Біблії. Цей шлях є явно небезпечним і непродуктивним для конфесійного християнства з його задогматизованим віровченням й усталеним обрядодіянням. До того ж, в релігійному житті має бути зреалізована утверджувана постмодерном свобода не тільки релігії, віросповідань, а й свобода в релігії. Якщо перша відкриває простір для співіснування різних релігійних парадигм і водночас простір для екуменічної парадигми, що зорієнтована зрештою на єдність християнських спільнот, порозуміння між ними, то друга – відкриває можливості для перебування вірних в одній конфесійній спільноті при наявності в її членів різних точок зору, різного розуміння того чи іншого аспекту християнського віровчення.

І тут слухним буде висновок Г. Кюнга, що оптимальна вірність власній релігійній вірі (внутрішня перспектива) і максимальна відкритість щодо інших релігійних традицій (зовнішній аспект) не виключають одне одного. Це – шлях, що веде до взаємопорозуміння, яке не створює якусь єдину релігію, але може сприяти дійсному примиренню між різними релігійними системами. Це – шлях в ім'я блага людства [Кюнг Ганс. Тринадцять тезисов.- С. 76].

Процес постмодернізації християнства (використаємо таке поняття) йде не зверху від його конфесійних ідеологів чи керівників. Постмодернізують його просто вірні під впливом нових реалій суспільного буття, вільних можливостей свого релігійного вияву і свого особистісного прочитання християнства. Маємо не кризу християнства, а кризу Церков, які прагнуть мати монополію на його презентацію. Але досвід історії свідчить, що Церкви, які в той чи інший спосіб гальмують зміни конфесійних виявів тих чи інших релігій з часом залишаються в задніх вагонах потягу. Це ми нині маємо в потязі православ'я, бо ж воно не пережило те аджорнаменто (оновлення), до якого звернувся католицизм, щоб бути на вістрі світобачення і світоствалення своїх вірних.

То ж часом на ґрунті постмодернізованих християн з'являється і постмодернізовані Церкви. Деякі постмодерністські християнські спільноти (правда, ще з незначною кількістю вірних) вже функціонують. Відтак постмодерн зумовлює не кінець християнства, а початок нового його парадигмального вияву. Що характерно, то він є ближчим до витокового християнства, до новозавітного вчення Ісуса Христа, ніж його так звані історичні течії.

Вивчення історії світового християнства засвідчує, що кожне тисячоліття нашої ери формує свою його парадигму. Перше з них постало періодом формування християнства як єдиної світової релігії, чому значною мірою сприяла діяльність Отців Церкви III-V століть і семи Вселенських соборів. Друге тисячоліття можемо назвати періодом його конфесіоналізації, яка розпочалася після відомого розколу 1054 року на православ'я і католицизм й значною мірою інтенсифікувалася після появи в XVI столітті ранніх течій протестантизму. Нині маємо десь понад тисячу (якщо не більше) конфесійних різновидів християнства.

Та глобалізація всіх сфер суспільного життя, яка розпочалася в XX столітті, зумовила появу екуменічних тенденцій в різних християнських конфесіях, хоч тут кожна з них виявляла своє розуміння екуменізму. При цьому мова йшла радше про ті чи інші форми організаційного єднання. Екуменічний рух, про який так багато говорять і який одержав навіть міжнародне організаційне оформлення, перетворюється часто в засіб самопропаганди і вияву ще більшої неприязні, ніж це було у відносинах між християнськими течіями до того. Бо ж, пізнаючи особливості християнського думання й обрядового діяння інших конфесій, кожний суб'єкт цього екуменічного процесу, замість того, щоб визнавати можливість різноманіття шляхів до Бога, виявлення справжньої повноти християнської традиції через її конфесійну різноманітність, зумовлену особливостями соціокультурного розвитку народів, що засвідчив Ісус Христос своєю П'ятидесятницею, все більше утверджується в думці про свою єдиноістинність і єдинонепогрішимість.

Звідси й маємо, що диференціація християнських конфесій продовжується майже з геометричною прогресією. З кінця XX століття християнство ввійшло разом з іншими релігіями у своєрідний їх ринок. У зв'язку з цим природно виникає питання: яке майбутнє очікує християнство в наступному тисячолітті, якщо воно саме у своїх міжконфесійних і міжцерковних відносинах ігнорує основну заповідь Христову – заповідь любові і його побажання, щоб всі були ОДНО?

Думаю, що століття, яке почалося, постане насамперед віком подальшої дехристиянізації (або, як кажуть, “внутрішньої секуляризації”) традиційного християнства, його конфесій. Це виявиться в наступному:

- втраті християнською релігією ролі морального імперативу

повсякденної життєдіяльності своїх вірних, підміні орієнтацій на моральні цінності християнства орієнтаціями на матеріальні (насамперед, грошові) цінності;

- відданні переваги вірними забезпеченій телебаченням своїй

присутності на квартирному (домашньому) богослужінні перед храмовим;

- поширенні християнського вільнодумства при одночасній втраті,

зокрема серед інтелігенції, сліпої довіри до змісту віроповчальних установок конфесії і бездумної впевненості в їх істинності;

- зростанні кількості шлюбів з іновірцями, що руйнуватиме ті “сімейні

церкви”, завдяки яким ще зберігаються християнські традиції;

- звертанні уваги на релігійні події, відзначення християнських свят

лише із-за їх видовищності, а не із-за їх духовного змісту, переконання в необхідності це робити із-за своєї віроналежності;

- дотриманні не етики, а етикету християнства, зокрема обрядів,

пов'язаних з особистим життям, і то з необхідності віддання данини

традиції, громадській думці, із-за відсутності відповідних інших

етикетних форм;

- в помітному скороченні з різних мотивів кількості тих, хто

виявлятиме бажання стати священиком чи монахом (більш всього в католицизмі із-за заборон священикам брати шлюб);

- недотриманні вірними встановлених церквою норм регулювання

особистого життя (наприклад, заборони абортів, розлучень, шлюбів з іновірцями та ін.), зменшенні кількості дійсних християн і зростанні номінальних;

- зростанні світськості держав, які до цього тривалий час виявляли себе

як християнські, певною мірою сприяли розвитку і збереженню на своїх теренах християнських традицій;

- належність до тієї ч іншої християнської церкви або течії перестає

бути невід'ємно пов'язаною з певною територією чи етносом; в “глобальному селі”, яким нині став світ, вже важко нині говорити як суцільно католицьку чи православну; навіть Україна, як засвідчили соціологічні дослідження “Соціс”, вже не є домінуюче православною, бо ж лише 48 відсотків респондентів заявляють про свою православність, 13% з яких – нецерковні;

- формуванні уяви про християнство як одну із можливих культур,

певною мірою як фольклорне явище за умов зростаючих контактів між народами, утвердження різними міжнародними інституціями, зокрема ООН, ЮНЕСКО та ін., в людському співтоваристві функціональності універсальних норм і принципів співжиття, міжнародних цінностей;

- розширенні форм вияву вірності вартостям християнського життя,

належності до християнства всупереч обмеженню їх лише знанням християнських доктрин і регулярному виконанню певних обрядових дійств;

- знеціненні євангельських істин внаслідок послідуочого за

плюралізацією і подальшою диференціацією інституційних виявів християнства урізноманітненню їх витлумачень;

- зростанні кількості позацерковних християн, тобто тих, хто

визнаватиме Ісуса Христа за Бога, прийматиме його вчення, але не відвідуватиме храмові богослужіння, розглядаючи їх як данину язичницьким формам;

- появі християн, які в Ісусі Христі вбачатимуть не одну з іпостасей

Святої Трійці, а підходитимуть до нього як видатної земної людини, вчення якої вони сприйматимуть як своє, подібно тому як є, скажімо, томісти, гегельянці, марксисты і т.п.

Очікуване кожною з християнських конфесій і деномінацій здійснення заповіді Христа, щоб всі були одно і саме на їхній основі, так і залишиться благою мрією. Диференціація християнських конфесій буде продовжуватися майже з геометричною прогресією. Якщо донедавна ще можна було якось обмежити поінформованість особистості лише тією конфесією, до якої вона належить і яка є в традиції певної країни, то нині зростаючі можливості культурних обмінів, вторгнення засобів масової інформації в духовне життя практично кожного, коли можна прийняти на свій екран і на своїй же мові передачі про різні релігійні течії і церкви, відчуті їх переваги і обмеженості, з'явилася можливість провести в своїй свідомості певну конвергенцію релігій в їх концепціях світу і тієї ролі, яку в ньому відіграє Бог. Саме тому в наступних століттях спостерігатиметься не лише зростаюча конкуренція християнства з іншими конфесіями і передусім з ісламом, який помітно потіснить його навіть в європейському і американському регіонах, а й конкуренція з навернення до себе вірних між християнськими Церквами і деномінаціями, але вибір їх ставатиме все більше особистісним.

Подальша диференціація християнства призведе до того, що воно втратить свою інтегративну роль в суспільному житті, більше того міжконфесійні і міжцерковні протистояння перетворять його в чинник суспільної дезінтеграції. Тому владні структури прикладатимуть свої зусилля до того, щоб зробити релігію складовою лише приватного і сімейного життя людини, витіснити її на окраїни суспільної функціональності. Відбудеться відокремлення не лише Церкви від держави, а й держави від Церкви. Така відокремленість засвідчуватиме повноту демократії держави у сфері свободи релігії і віровизнань. Кожна людина стане суверенною у своєму релігійному виборі.

Загальною тенденцією у розвитку сучасного християнства є його протестантизація. Цим поняттям позначаємо процес зростання в конфесіях прагнення до все більш свідомого осягнення змісту християнського вчення і поступове спрощення обрядової символіки і практики. Протестантизація особливо виявилася в післясоборовому католицизмі, який продовжує переживати своє оновлення. При цьому католицька Церква не відсторонює від себе тих, хто не сприймає дещо в її віровченні, бо ж, визнаючи різний рівень наближення до Бога, формує свою єдність не за рахунок того, що роз'єднує її вірних, а того, що є для них спільним. Характерно, що свою терпимість щодо ересі послідовників своєї конфесії католицька Церква не переносить на течії протестантського толку, бо ж не погоджується на включення їх до своєї структури.

Православ'я загалом протистоїть процесу протестантизації, всіляко обстоює свою ортодоксальність, прагне подати свою традицію як всеціло позитивне явище. Проте вже зараз науково виважена статистика засвідчує помітне зменшення кількісного росту православних громад в порівнянні з ростом громад протестантів і католиків. Науковці відзначають низький рівень активності православних віруючих, їх обізнаності у християнському віровченні. Це є підставою для висновку, що якщо Православ'я не переживе своє аджорнаменто, то в третьому тисячолітті воно перетвориться в релігійну меншину. На одній лише традиції XXI століття йому не прожити.

Християнська Церква – це вселенська спільнота людей, об'єднаних її засновником Ісусом Христом. Але визнаємо те, що Спаситель творив Церкву не як якусь організацію, а як духовну спільноту. Згідно вчення апостола Павла, всі члени Церкви є неодмінними складовими її як містичного тіла Христа. Вони поєднані в органічну цілісність з різними функціями і завданнями. Проте в переакцентованій науці про християнську Церкву як ієрархічно організовану спільноту миряни з часом постали в деяких конфесійних її виявах у ролі “сірих членів”, втратили свою духовну місію і перетворилися в матеріальний придатак до кліру. Останній же занедбанням своєї душпастирської функції, творенням громіздких організаційних церковних структур, перебиранням лише на себе священства ще більше віддалилися від мирян, забув про те, що всі послідовники Христа, згідно Нового Завіту, є святими. Взнявши ж на себе функцію відпускати гріхи під час таїнства сповіді, клір перебрав на себе Божі функції, бо ж не має права розпоряджатися Царством Божим у Вічності. Лише активізацією власного духу, молитвою як богодуманням, а не обрядодіянням-проханням (Г.Сковорода), кожний християнин зможе стати благодійним Богу, дійсно служити Йому, не перетворюючи Його у свого служачу. Ще одне. Християнство у всіх його церковних виявах явно ігнорує третю заповідь Божу: не згадуй імені Господа Бога твого даремно. В словесному хитросплетиві богословів чомусь це подається лише як якісь пустопорожні розмови, жарти, зухвалі слова тощо. Явно з користливих міркувань кліром водночас всіляко заохочується практично безупинна молитва-благання до Бога, відвідування з цією метою майже щоденне храмів. А між тим Ісус Христос вчив шанувати Бога не словом, а серцем (Мт 15:8), славити ділом, а не велемовством, не лицемірством, а молитвою «в таїні». Він закликав не вподоблятися поганам, «бо знає Отець ваш, чого потребуєте ще раніше за ваше прохання» (Мт 6:5-7).

Якщо дивитися на Церкву Христову як цілісність під кутом зору служіння, то миряни в ній не є якоюсь окремою категорією членів Божого Люду. Саме на цьому будується протестантське вчення про вірних, яке обстоює потребу активної участі мирян в житті Церкви, їх співвідповідальність за її долю.

Бог вклав в кожного Силу, здатну все здолати. Відтак поруч з осягненням ними своїми задатками буде відпадати з часом потреба в священстві як посередній ланці між Богом і людиною, бо ж як можуть грішні, за словами того ж Григорія Сковорода, відпускати гріхи грішним. Слушно тут звучать слова православного митрополита Антонія: “Протягом століть ми боронили істинну віру, її непорушність і красу, але чи жили ми відповідно цій вірі? А чи не є гіркою істиною фраза про те, що можна бути єретиком справами своїми в той час, коли проголошуєш правдиву віру на словах? Чи можна проголошувати слова про те, що Бог є Любов, – і не бути явищем, присутністю Божественної любові в цьому осиротілому, темному, гіркому, змученому світі – нашому світі? Скільки молитов, які ми підносимо Богові, мали б для нас бути не тільки викриттям, а й осудом, якщо ми тільки не змінимо спосіб життя й не станемо іншими!” [Антоний, митрополит Суражский. Какими мы вступим в третье тысячелетие христианства? // Русская мысль.- 1999.- 23-29 декабря.- С. 20].

Християнство в наш час все більше, скажемо так, євангелізується. І це – орієнтир на наступне. На зміну Закону Старого Заповіту приходить Благодать Нового. Говорячи про моральне виховання, певна увага у нас ще часто акцентується на десяти заповідях Мойсея як на своєрідному моральному мінімумі. А між тим, по-перше, не всі члени Декалогу мають моральний зміст, а по-друге, ці заповіді загалом характеризують лише заборонний контекст. Проте відомо, що якщо хтось не робить щось лише із-за заборони на певну поведінку чи дію, то це ще не означає, що він не коїв би це, якби такої заборони не існувало, і взагалі, що він є моральним. Христос повчає, що моральною є не та людина, яка не коїть якоесь зло, а та, в якій навіть думка не з'являється про злодіяння, для якої моральні норми є своєрідним інстинктом духу. Еталони морального життя дає, власне, Новий Завіт, Євангельський Христос, зокрема в

своїй Нагорній проповіді. Заповіді Мойсея дані єврейському народу за конкретних обставин його життя. Їх слід приймати в контексті всього Старого Завіту, а не довільно виривати з нього.

Життя диктує необхідність докорінної зміни утвердженої протягом тисячоліть християнством парадигми гріховності. Нині все своє віровчення т.зв. історичні Церкви будують на абсолютизації ідеї гріховності людини і посмертної відплати їй за скоєні нею впродовж свого життя гріхи. Але при цьому Бог постає у вигляді якогось карателя, який тільки й чекає свою чергову жертву. До того ж, формування якоїсь боязні суду Божого після смерті не є актуальним для молоді, якій ще далеко до цього свого межового стану.

Визнаємо, що нинішня людина відчула свою гідність і творчу велич. Її характеризує загалом добро, а не впадання в якусь гріховну діяльність. То ж постійне наголошування лише на її гріховності, а отже і на якійсь поганості, принижує її. Дехто із православних християн, як засвідчило опитування послідовників нових релігій, саме із-за несприйняття цієї ідеї навіть поміняв свою традиційну релігійну належність на прихильність до конфесії, в якій людина може відчути себе людиною, а не якимсь “слабким, гріховним сотворінням”. Ідеалом для сучасної людини мав би бути не затворник чи мученик, постник чи стовпник, а діяч, відомий своїм добротворенням як для всього людства, так і щодо ближніх. То ж треба возвеличувати людину її добром, а не принижувати постійно її гріхом. Новою парадигмою для християнства мав би стати Ісус Христос як моральний ідеал. На це завжди, власне, було зорієнтоване Українське християнство.

Вивчення нових християнських течій, які в останнє півстоліття оволоділи релігійним полем зарубіжжя, а нині поширюються і в Україні, засвідчило появу такої тенденції в християнстві як повернення до його витоків, організації християнського життя за формами ранніх християн. Відкидається при цьому традиція Отців Церкви як така, що перетворила християнина в прохача. Перевага неохристиянських течій в основному саме в тому, що вони славлять Бога, а не йдуть до нього, як старці, з протягнутою рукою. Це більше імпує сучасному віруючому, який вважає, що життям своїм, активним діянням на ниві Божій, а не постійною прохачкою у Бога можна здобути потойбічне блаженство.

Раннє християнство не мало такої складної обрядової практики, як та, що з'явилася лише в IV столітті. Але сьогоднішнього християнина вже не влаштовує просте бачення християнства. Він хоче знати його. Відтак лише схвалення заслуговує скорочення католицькою церквою літургійного часу. Православ'я, яке всіляко протриває цьому, зрештою перетвориться в омертвілу “літургійну” секту, що не матиме якогось зв'язку ні з нинішньою культурою, ні з історією. В наступному домінуватиме не обрядове, а зраціоналізоване християнство.

Є ще ряд тенденцій, які стануть домінуючими в християнстві наступного століття. Активізуватиметься національна самобутність сприйняття християнства кожним народом. Формула з Нового Завіту, що для Христа немає ні елліна, ні іудея, ні скіфа, буде прочитуватися не в контексті нівелювання національних різниць, а як утвердження того, що ти можеш бути християнином, належачи водночас до будь-якої нації. Більше того, боротьба за національне християнство постане одним із виявів боротьби за національну незалежність, національне відродження, формування повноти національної культури. Прикладом цього вже зараз може служити діяльність національних православних церков в Україні, Македонії, Чорногорії, Білорусі, католицької церкви в Китаї.

В наступному столітті християнство через різні свої біляцерковні організації все більше буде виходити за межі того, що характеризує його власне як релігію. Це змирнення

християнства (а воно вже активно розвивається) виявиться в опануванні ним справою освіти, мистецтва, культури загалом, виходом в політику, бізнес. Але цей вихід за межі релігійного приховує в собі велику небезпеку для християнства, бо ж тоді всі біди і негаразди мирського життя постануть його складовою, а відтак слугуватимуть в ролі чинника відвернення від нього і пошуку (або творення) якоїсь позитивної конфесії.

Вже нині християнство прагне до все більшого єднання з наукою, до узгодження віри з розумом. Свідченням цього є Енцикліка папи Івана Павла II “Fides et ratio”, чисельні видруки різних протестантських конфесій. В наступному столітті домінуючим буде не прагнення до розмежування сфер науки і релігії, а пошуки шляхів онаучнення останньої й християнізації першої. Християнство прагнучиме на свою монополію вирішення глобальних проблем, провідну роль в духовному житті. Під натиском модерного християнства буде долатися примітив середньовічної схоластики, християнського фундаменталізму, який розглядає все через призму боротьби Бога і диявола. Сьогоднішній віруючий потребує вже іншого витлумачення християнських істин.

Ми живемо за умов прискорення суспільного прогресу. Конфесія, яка хоче вижити, не відстати, має змінюватися відповідно до нашого часу, його потреб і перспектив. Досвід минулого має служити їй орієнтиром для уникнення помилок в наступному. Звичайно, на більший успіх може розраховувати та Церква, яка має добру традицію, бо їй не приходится все вибудовувати заново, повторяти минулі помилки, безперспективні дії. І як би не борсалися в своїх намірах досягти великого дрібні християнські конфесії, перспектив перетворення у світове явище вони не мають. Католицизм, як вагомий духовний рух сучасності і одна з найдинамічніших християнських конфесій, має великі підстави для домінування в релігійному житті наступного століття. Гарантом цього слугує не лише притаманний йому дух аджорнаменто, відсутність закостенілості, а й відкритість до різних культур, висока оцінка прагнень розуму до пізнання достовірних істин Христа, заохочення активної діяльності мирян, здолання лицемірства, яке виявляється у формальному виконанні обрядових дійств, та ін.

Дослідники виділяють шість конфліктуєчих між собою епохальних констеляцій в історії християнства: 1) іудео-християнська апокаліпсична парадигма церкви раннього християнства; 2) греко-елліністично-візантійська парадигма давньої церкви; 3) римокатолицька парадигма середньовічної церкви; 4) реформатсько-протестантська парадигма лютеранського християнства; 5) просвітницько-модерністська парадигма ліберального протестантизму; 6) сучасна постмодерністська парадигма екуменічного християнства [Кюнґ Г. Релігія в переломе времен // Мировое дерево.- М., 1993.- С. 66]. Дехто нині пише про настання вже якоїсь пізньо-християнської культури.

Якщо звернутися до слів О.Меня, що **“християнство тільки починається”**, то можна прийти ще й до такого висновку: двохтисячолітній вік християнства був підготовчим етапом до того екуменічного християнства третього тисячоліття, яке в перспективі постане вже як Єдина Духовна Християнська Церква на основі екуменічного єднання в ній різноманіття його течій. І якщо протестанти необхідність духовного екуменізму усвідомлювали порівняно давно і діяли в цьому напрямку, то протидія цьому процесу з боку православ'я і католицизму нині наростає, бо ж вони єдність християнства розуміють лише як організаційну консолідацію, створення єдиної світової християнської інституалізаційної структури саме на їх конфесійній основі. Проте це – утопія.

Між тим процес урізноманітнення інституалізованих виявів християнського життя невинно зростає. Цьому сприяє глобалізація інформаційних зв'язків, можливостей спілкування, всезростаюча відкритість державних кордонів. Зростання кількості

християнських течій, враховуючи принцип людинолюбства християнства, мало б супроводжуватися не загостренням протистояння між ними, а толерантизацією взаємовідносин, розширеним взаємозбагаченням різних християнських конфесійних деномінацій на основі зацікавлених зв'язків і діалогів між ними. Треба кожному християнину визнати право інших на свій шлях до Бога і вміти чути їх, а не йти до них із завчасно заготовленими і беззастережними відповідями із питань взаємного інтересу. Враховуючи вище сказане, нове тисячоліття мало б постати для християнства періодом утвердження не лише першої частинки Христової заповіді любові – любові до Бога, а й другої її частинки – любові до ближнього, а відтак – і до кожного окремого індивіда, бо ж ХХІ століття, що тільки почалося, вже розгортається як період уособистнісного християнства, а також любові до будь-якої іншої християнської конфесії, бо ж своєю П'ятидесятницею Христос дав право кожному народу, а певно що й кожній людині на свій шлях до нього. То ж **різноманіття в духовній єдності на основі вчення Ісуса Христа** може характеризувати за умов світової глобалізації християнство третього його тисячоліття.

ЛІТЕРАТУРА

Батай Джордж. Теория религии. – Минск, 2000.

Вейз Эдвард. Времена постмодерна. – М., 2002.

Енциклопедія постмодернізму. – К., 2003.

Жицінський Юзев. Бог постмодерністів. – Львів, 2004.

Кюнг Ганс. Тринадцять тезисов// Arbor Mundn (Мировое древо). – М., 1993.

Малерб М. Религии человечества. – М.- СПб., 1997.

Лук'янець В., Соболев О. Філософський постмодерн. – К., 1988.

Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск, 2001.

Християнство в контексті сучасності// Академічне релігієзнавство. – К., 2000.

Християнство доби постмодерну. За ред. А. Колодного. – К., 2005.

Християнство і проблеми сучасності. – К., 2000.

Християнство: контекст світової історії та культури. – К., 2000.

ЗАВДАННЯ І ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ